

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA
BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ BAĞLAMINDA AFET
İNAN'IN TARİH ÇALIŞMALARI VE KADINA
BAKIŞI**

**ÇAĞATAY KAYIKCI
16716006**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ELÇİN MACAR**

**İSTANBUL
2019**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ BAĞLAMINDA AFET
İNAN'IN TARİH ÇALIŞMALARI VE KADINA
BAKIŞI

ÇAĞATAY KAYIKCI
16716006

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 17/10/2019.

Tezin Savunulduğu Tarih: 25/09/2019

Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Elçin Meczri	
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. Esra Donacıoğlu Tamer	
	: Dr. Öğr. Üyesi Esra Özşüer	

İSTANBUL
EYLÜL 2019

ÖZ

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ BAĞLAMINDA AFET İNAN'IN TARİH ÇALIŞMALARI VE KADINA BAKIŞI

Çağatay Kayıkcı

Eylül, 2019

Bu çalışmanın amacı, Afet İnan'ın çalışmaları özelinde, milliyetçilikle tarihçilik arasındaki ilişkiyi ve milliyetçi tarihçiliğin Türk millî kimliğinin inşasında oynadığı rolü incelemek ve bu yolla milliyetçilik tartışmalarına ve Türk milliyetçiliği literatürüne bir katkı sağlamaktır. Osmanlı modernleşme döneminin bir sonucu olarak ortaya çıkan Türk milliyetçiliği, Cumhuriyet devrinde Türk millî kimliğini inşa etmek için uygun ortamı bulabilmiştir. 1920'li yıllarda vatani ve devleti inşa eden Kemalist kadro, 1930'lu yıllara gelindiğinde millî kimliğin inşasına yönelmiştir. Bu millî inşa sürecinde tarih ve dil çalışmaları çok önemli yer tutmuştur. Atatürk tarafından tarih alanında çalışmakla görevlendirilen Afet İnan, Türk millî kimliğini tanımlayan ve etnik merkezli tarih yazımının bir örneği olan *Türk Tarih Tezi*'nin oluşumunda oynadığı rol ile Cumhuriyet'in ve Türk milliyetçiliğinin tarihlerindeki yerini almıştır. Kadın hakları konusunda da çalışmalar sürdüren İnan, Türk kadınının sosyal ve siyasî haklarını kazanması konusunda aktif rol oynamasının yanında Türk kadınlarının haklarını kazanmaları sürecini bir tarihçi olarak incelemiş ve bu konuda eserler vermiştir. Afet İnan'ın çalışmaları, yalnızca çalışmanın amacı doğrultusunda incelenmiş, konu ile doğrudan ilgisi bulunmadığından kaynak değerini kaybeden eserleri dışarıda bırakılmıştır. Çalışmanın temel kaynakları Afet İnan'ın tarih alanında ve kadın hakları konusunda hazırladığı çok sayıda makale ve yazdığı kitapların yanında hem kendi yaşamı hem de dönemin zihniyet dünyası ve uygulamaları hakkında önemli detaylar veren anıları ve otobiyografik çalışmalarıdır. Makalelerinin henüz kendisi hayattayken bazı kitaplarda derlenmesi sebebiyle konu hakkında birincil kaynaklar ulaşılabilir durumdadır. Tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde milliyetçilik literatürünün en önemli eserlerinin bazılarının üzerinde durulmuş, alanın tartışmalarını aktararak milliyetçilik çalışmalarının teorik bir arka planı sunulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümün odak noktasında Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve karakteri vardır. Bu bölümde Türk milliyetçiliğinin milliyetçilik kuramları açısından konumunun ne olacağı sorusuna yanıt aranmıştır. Üçüncü ve son ana bölüm ise Afet İnan'ın hayatı ve çalışmaları üzerinde durmaya ve İnan'ın çalışmaları üzerinden dönemin millî kimlik sorununa yaklaşımı hakkında bir sonuca varmak iddiasındadır.

Anahtar Kelimeler: Afet İnan, Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Millî Kimlik, Kemalizm, Türk Tarih, Tezi, Tarihyazımı.

ABSTRACT

AFET INAN'S HISTORICAL STUDIES AND VIEW OF WOMEN IN THE CONTEXT OF TURKISH NATIONALISM

Çağatay Kayıkcı

September, 2019

The aim of this study is to analyse the relationship between nationalism and historiography and the role of nationalist historiography in the construction of the Turkish national identity and to make a contribution to debates on nationalism and Turkish nationalist literature. Turkish nationalism emerged as a result of the Ottoman modernization period and found the right conditions for the establishment of the Turkish national identity during the Republican era. Founders of the Turkish Republic, Kemalist rulers who created the concept of 'homeland' in the 1920s, turned to the construction of the national identity in the 1930s, a process where studies on history and language played an important role. Afet Inan, assigned by Atatürk to work in the field of history, took her place in the history of the Republic and Turkish nationalism with her role in the formation of the Turkish History Thesis, an example of the ethnocentric historiography that defines the Turkish national identity. In addition to her active role in Turkish women's attainment of social and political rights, Afet Inan examined the process of gaining the rights of Turkish women as a historian and wrote articles and a book on this subject. Works of Afet Inan were examined only for the aim of the study and as they are not directly related to the subject, works that have lost their value as a source were excluded. The main sources of the study are the memoirs and autobiographical works of Afet Inan, which provide important details about her life and the actions and the mindset of the said period, as well as various articles and books written by Afet Inan on history and women's rights. Since her articles are compiled in some books while Inan was still alive, primary sources on the subject are readily available. The Thesis consists of four chapters. In the first chapter, some of the most important works of literature on nationalism are emphasized to present a theoretical background of nationalism studies. The focus of the second chapter is the birth and the nature of Turkish nationalism where the question of what the position of Turkish nationalism is in terms of nationalism theories is examined. The third and last chapter focuses on life and works of Afet Inan and aims to come to a conclusion about the approach of the period to the issue of national identity.

Keywords: Afet Inan, Nationalism, Turkish Nationalism, National Identity, Kemalism, Turkish History Thesis, Historiography.

ÖN SÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, Afet İnan'ın çalışmalarının incelenmesi yolu ile milliyetçilik ile tarihyazımı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmak ve Türk milli kimliğinin inşasında Afet İnan'ın oynadığı rolü incelemektir. Bu şekilde hem milliyetçilik tartışmalarına hem de Türk milliyetçiliği literatürüne bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Afet İnan'ın çalışmaları üzerinden yürütülen bu çalışmada, İnan'ın hazırladığı çok sayıda eserin her biri kaynak olarak kullanılmamış, çalışmanın amacı doğrultusunda, yalnızca, Türk milliyetçiliği ile Afet İnan arasındaki ilişkiyi, İnan'ın döneminde “üzerine aldığı görevin bilinciyle” yürüttüğü tarih çalışmalarını ve kadın hakları çalışmalarını izleyebileceğimiz eserleri kaynak olarak kabul edilmiştir. Bu tercih, Afet İnan'ın çalışmalarının bir elemeye tâbi tutulmasına sebep olmuştur.

Bu tez, doğrudan bir Afet İnan biyografisi olarak tasarlanmadığı için, Afet İnan'ın yaşamına ağırlık verilmemiş; çalışmaları da aynı sebeple, seçilerek kullanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde bana yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Elçin Macar'a ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen, ihtiyaç duyduğum her an bana destek olan değerli hocam Doç. Dr. Pınar Erkem Gülboy'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanması sürecinde yaşadığım tüm zorluklara rağmen her zaman yanımda olup benimle birlikte bu süreci atlarmaya çalışan annem ve babam, Birsen ve Naci Kayıkcı ile kardeşlerim Oğuz ve Egemen Kayıkcı'ya, maddî ve manevî desteklerini her zaman hissettiğim Sena Dilşah Hacı, Oğuz Kağan Kanmaz, Zeynep Emek Akman, Necla İrem Selmanoğlu, Yiğit Can Demirel, İrem Eryılmaz, Erkan Özbek ve Ayşe Öztürkçe'ye çok teşekkür ederim.

İstanbul; Eylül, 2019

Çağatay Kayıkcı

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
1. GİRİŞ	1
2. MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMALARI VE KURAMLARI	4
2.1. Milliyetçilik Düşüncesinin Doğuşu	5
2.2. Akademik Milliyetçilik Çalışmalarının İlk Dönemi	8
2.3. Milliyetçilik Kuramları	10
2.3.1. İlkçilik	10
2.3.2. Modernizm	12
2.3.3. Etno-Sembolizm.....	20
3. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ	24
3.1. Birinci Dönem: 1913'e Kadar Türk Milliyetçiliği	25
3.2. İkinci Dönem: 1913'ten Sonra Türk Milliyetçiliği	32
3.3. Türk Milliyetçiliğinin Milliyetçilik Kuramları İçindeki Yeri	37
4. KEMALİST MİLLİYETÇİLİK VE AFET İNAN	42
4.1. Afet İnan'ın Hayatı	43
4.2. Türk Tarih Tezi ve Afet İnan	48
4.2.1. Türk Tarih Tezinin Kaynakları ve Öncüleri.....	48
4.2.2. Türk Tarih Tezi	53
4.2.3. Afet İnan ve Tarih Çalışmaları.....	67
4.3. Afet İnan'ın Kadın Hakları Üzerine Çalışmaları	82
4.3.1. İslâm Öncesi Türk Kadını	84
4.3.2. İslâm Dönemi Türk Kadını	86
4.3.3. Osmanlı Dönemi Türk Kadını.....	88
4.3.4. Cumhuriyet Dönemi Türk Kadını	95
5.SONUÇ	101
KAYNAKÇA	104
ÖZ GEÇMİŞ	110

1. GİRİŞ

Kimlik çalışmalarının her zaman merkezinde yer alan milliyetçilik tartışmaları, milliyetçiliğin ortaya çıkışından bugüne önemini kaybetmemiş, bilakis her dönem yeni tartışmalara sahne olmuş, yeni sorular ortaya çıkartmıştır. Bu çalışmada, hem ideolojik hem de akademik seviyede yoğun biçimde tartışılan ve tartışılmaya devam eden Türk milliyetçiliğinin yeni bir açıdan, Afet İnan ve çalışmaları üzerinden incelenmesi hedeflenmiştir. Cumhuriyetin ilk 20 yılı Türk milliyetçiliği için ayrı bir öneme sahip olup, özellikle 30’lu yıllar, yeni Türk kimliğinin inşası için geçirilmiş en yoğun dönemdir. Bu nedenle, dönemin ve dönemde Türk kimliğini inşa eden tarih çalışmalarının sembol isimlerinden Afet İnan’ın tarihçiliği ve tarih alanı dışındaki çalışmalarının incelenmesi ve yorumlanması, Türk milliyetçiliğinin gelişimini anlamak bakımından önemlidir.

Türk milliyetçiliği, daha önce de ifade edildiği gibi akademik seviyede en büyük tartışma alanlarından biri olsa da Afet İnan üzerine yapılan çalışmalar son derece sınırlıdır. İnan ve çalışmaları, yakın zamana kadar detaylıca incelenmemiş, tarih tezi, tarih kongreleri gibi konularla bağlantılı olarak ya da kadın hakları üzerine yapılan çalışmalarda kullanılmıştır. Doğrudan Afet İnan ile ya da çalışmaları ile ilgili bazı makaleler yayımlanmış olmasına karşın, İnan ve çalışmaları 2018 yılına kadar herhangi bir teze konu olmamıştır. Bu tezin hazırlandığı süreçte, Afet İnan’ı konu alan, biri yüksek lisans ve diğeri doktora olmak üzere iki tez çalışması yayımlanmıştır.¹ Her iki tez çalışması da tarih bölümü çalışmaları olup, Afet İnan’ı ve çalışmalarını konu edinmişlerdir. Bu nedenle Afet İnan’ın hayatı ve eserleri, iki çalışmanın da çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışmalarda Afet İnan’ın hayatına geniş yer ayrıldığı gibi, çalışmaları da tek tek incelemeye tâbi tutulmuştur. Bu çalışma ise, bir tarih bölümü tezi olmadığı ve amaçları farklı olduğu için, ileride değinileceği gibi her iki tezden farklı bir şekilde işlenmiştir.

¹ Çalışmalar için bkz. Evrim Armağan Coşkun, “Milli Devletin İnşasında Ayşe Afet İnan” (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018). İsmail Uzun, “Düşünce ve Uygulamaları ile Atatürk’ün Manevi Kızı Afet İnan” (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2018).

Bu çalışmanın ana amacı, Afet İnan'ın Türk milliyetçiliğine yaptığı katkıları ortaya çıkartmak, aynı zamanda milliyetçi bir tarihçi olarak İnan'ın milliyetçiliğinin kendi çalışmalarını nasıl etkilediğini gösterebilmektir. Bu amaca ulaşılmasının yanında tezin Türk milliyetçiliği tartışmaları literatürüne bir katkı sağlaması da hedeflenmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda İnan'ın hayatı ve çalışmaları milliyetçilik ideolojisi üzerinden okunmaya çalışılmış, eserleri yalnızca Türk milliyetçiliğine yaptığı katkılar, Türk kimliğinin inşası sürecine katılımını gösteren noktalar barındırdığı koşulda kaynak olarak kullanılabilmiştir. Böylece İnan'ın çalışmaları, amaca uygun bir seçimden geçirilmiştir. Öte yandan İnan'ın çalışmalarının tekrara düşmesi, özellikle makalelerinin farklı kaynaklarda aynen ya da kısmen yayımlanması kaynak kullanımını daha zor ya da sorunlu kılmıştır. Bu nedenle aynı konudan bahseden ya da tekrara düşen makaleler ve çalışmalar da kaynak olarak ele alınamamıştır.

Birinci bölümde milliyetçiliğin doğuşu, gelişimi ve milliyetçilik kuramları üzerinde durulmuştur. Türk milliyetçiliğinin açıklanabilmesinde bu milliyetçilik tartışmalarının ve kuramlarının elbette önemli bir yeri vardır. Çalışmada da Türk milliyetçiliğinin açıklanmasında bu kuramlar esas alınacak, Türk milliyetçiliği bu tartışmada nereye oturtulabildiğine göre işlenecektir.

İkinci bölüm, Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinedir. Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliğinin ne zaman ortaya çıktığı, oluşumunda hangi gelişmelerin etkili olduğu, imparatorlukta yaygın diğer ideolojiler ile ilişkisi ve bu ideolojiler arasından hâkim ideoloji haline nasıl geldiği incelenecektir. Türk milliyetçiliğinin karakteri hakkında sorgulamaların da yapılacağı bu bölümde, tarihi ve karakterinden hareketle milliyetçilik tartışmalarındaki yerinin belirlenmesine de çalışılacaktır. Böylece Türk milliyetçiliğinin niteliği ve karakteri üzerine kuramsal bir kısa açıklama da getirilmeye çalışılacaktır.

Üçüncü bölüm ise Afet İnan'ın hayatı ve Türk milliyetçiliğine katkıları kapsamında çalışmaları ile sınırlıdır. Afet İnan'ın hayatı ile ilgili, elimizde pek çok kaynak vardır. Hem Afet İnan kendi hatıralarını yazmış hem de Afet İnan'ın kızı Arı İnan, Afet İnan'ın başladığı otobiyografi çalışmasını tamamlamıştır. Zaten birinci elden bu

kadar belge ve çalışma olmasından dolayı, İnan'ın hayatının detaylı- bir incelemesinin yapılması gereksiz görülmüştür. İnan'ın çalışmaları ise tarihçiliği ve kadın hakları üzerine verdiği eserler üzerinden incelenmiştir. Bu çalışmalar Afet İnan'ın milliyetçiliğini, Türk milliyetçileri arasındaki yerini göstermenin yanında İnan'ın Türk kimliğinin inşasına katkılarının izlenebileceği en güzel örneklerdir.

2. MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMALARI VE KURAMLARI

Milliyetçilik çalışmaları, iddiaları bakımından bugüne kadar iki temel kampa ayrılmıştır. Bu ayrıma varan tartışmaların en önemli sorusu milletlerin doğallığı ve tarihleri ile milliyetçiliklerin ortaya çıkışı üzerinedir. Milletlerin insanlık tarihi boyunca olduğunu ya da milletlerin doğal olduğunu savunan görüşler bir tarafta; milletin insanlık tarihinde son derece yeni bir kavram olduğunu ve ancak modern dönemde ortaya çıktığını savunup “ıcat” ya da “hayal edildiğini” ve bu kavramı hayal edenlerin de milliyetçiler olduğunu, yani milliyetçiliğin milletleri doğurduğunu iddia edenler diğer taraftadır. Çalışmanın sınırları milliyetçilik üzerine tüm çalışmaları ya da tüm eserleri anmayı engellediğinden, burada yalnızca genel hatlarıyla milliyetçilik tartışmaları, temel sorulara verilen farklı yanıtlar izlenecek; en çok referans gösterilen kaynaklar ve en etkili kuramlar üzerinde durulacak ve Türk milliyetçiliğine bu tezin bakışını en çok etkileyen görüşlere daha detaylı yer verilecektir.

Milliyetçilik araştırmalarının dönemsel bir şeması,

- Milliyetçilik düşüncesinin doğduğu on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllar
- Milliyetçiliğin akademik araştırmalara konu olduğu ilk dönem (1918-1945)
- Milliyetçilik tartışmasının geliştiği ikinci dönem (1945-1990)
- Milliyetçilik tartışmasının yeni boyutlara taşındığı üçüncü dönem (1990’dan günümüze)² şeklinde gösterilebilir.

Bir düşünce olarak milliyetçiliğin tarihini izlemek oldukça tartışmalı bir sahaya adım atmak demektir. Milliyetçiliğin ilk kıvılcımlarının hangi düşünürlerde görüldüğü, hatta milliyetçiliğin büyük düşünürlerinin olup olmadığı sorusu, cevaplanmış sorular değildir. Anderson, milliyetçiliğin kendi büyük düşünürlerini

² Milliyetçilik araştırmalarının dönemlerine göre ayrıldığı bu şema, şu eserden çıkartılmıştır: Umut Özkırmı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış** (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013), 31-32.

yaratmayı başaramadığını söylerken,³ Brendan O’Leary; Rousseau, Burke, Mill, List gibi isimlerin milliyetçi olduklarını iddia etmiştir.⁴ Bu düşünürlerin açıkça milliyetçi olduklarını söylemek kolay değilse de, ortaya koydukları fikirlerin milliyetçiliğin öncülleri olduğu da ortadadır.

2.1. Milliyetçilik Düşüncesinin Doğuşu

Milliyetçiliğin ortaya çıkışında Alman düşünürlerinin katkısı çok büyüktür. Alman romantizmi, evrensellik iddiasındaki ideolojilere karşı, Almanlığın özgünlüğünü vurgulayarak (aslında yaptıkları şey genel anlamda kültürlerin çeşitliliğine vurgu yaparak evrensel olma iddiasındaki ideolojilere ya da öğretilere karşı çıkmaktı; romantizmin temel savı bu şekilde özetlenebilir), Almanlık bilincinin doğmasına büyük oranda etki etmiştir.⁵ Alman romantizmine giden yolda Kant’ın çalışmalarına önem atfedilmiştir. Kedourie; Kant, Fichte ve Herder’in düşüncelerinin milliyetçiliğin gelişimine etkilerine özellikle dikkat çekmiştir.⁶

Kant, ahlâk ve bilginin kaynaklarının birbirinden ayrıldığı düalist bir yapı kurarken, iradenin iyiliğini, iradenin özgür olmasına bağlamış ve böylece bireyin kaderini tayin etme gücünü bireye vermiştir. Özkırmılı, bu fikirlerin sonucunun “kendi kaderini tayin hakkının en yüce değer, vatandaşların özerk iradesini yansıtan cumhuriyetçiliğin de en geçerli yönetim biçimi haline gelmesi” olduğunu ifade ediyor.⁷

Milliyetçi olmadığı çok açık olan Kant, akli yeniden tanımlama sürecinde, bireyi topluluğun içinde anlamlı kılacak sonuçlara ulaşırken, ileride milliyetçiliğin temel iddialarından biri olarak ortaya çıkacak bir önermenin öncüllerini yaratıyordu. Kant, akli otonom olarak hayal etmiş; fakat bu otonominin büyük bir kargaşa potansiyelini içinde taşıdığını da düşünmüştür. Bu tehlike “kamusallık” ile çözülmeye çalışılır. Yani, akıl, iddialarını ancak diğer zihinlerle meşru kılabilir.⁸ Kant’ın ortaya koyduğu “aklın mahkemesi”nin, millete işaret eden bir yanı

³ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), 19.

⁴ Özkırmılı, **age**, 32.

⁵ **age**, 33.

⁶ Anthony D. Smith, **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal (Ankara: Atıf Yayınları, 2013), 90.

⁷ Özkırmılı, **age**, 33-34.

⁸ Özlem Duva, “Immanuel Kant”, **Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon’dan Žižek’e**, ed. Ahu Tunçel, Kurtul Gülenç (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013): 310-311.

olmadığını tekrar hatırlatmak yerinde olacaktır. Kant'ın çalışmaları milliyetçi ideallerle hazırlanmadıkları gibi herhangi bir milleti ya da millet fikrinin kendisini ele alarak geliştirdiği bir yapı da yoktur. O, bireyden yola çıkar ve tamamen evrensel hedefler. Yine de Kant'ın akli bu şekilde incelemesi, kendi içinde, elbette millet ve milliyetçilik için önemli tohumları barındırır.

Kant'ın akıl üstüne çalışmaları, onu, Kartezyen düşüncenin tersi sonuçlara götürmüştür. Descartes, insan aklının herhangi bir sınırlamaya ihtiyacı olmadığını, tüm bilimlerin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve bilimin, sanattan farklı olarak bir alanda uzmanlaşma gerektirmediğini, bilimin tamamının insan bilgeliğine işaret ettiğini savunmuştur.⁹ Buradan hareketle Descartes, aklın öznel kullanımına yönelmiş; bireyi kendi başına ön plana çıkartmıştır. Kant ise bu noktada akli sınırlandırarak bireyi kamusalılık içinde tanımlar.

Kant'ın öznesi, ancak “diğer ben’lerle” ilişkisi sayesinde “insan olma potansiyeli” taşır.¹⁰ İşte bu potansiyel, bireyi diğer bireylere mahkum kılan temel unsurdur. Bu ilişki, Kant'ın gözünde evrensel giden yolu açıyorsa da bireyden evrensel giden yolun herhangi bir noktada kesilmesi mümkündür. Nitekim Kant'tan hemen sonra, Alman romantizmi evrenselciliğe tepkileriyle ortaya çıkmış; Kant'ın kamusalılık içinde anlamlı olan birey fikri, Fichte'de organik bir bütün olan toplumun ve onun çıkarlarının önemli, bireyin ise önemsiz olduğu fikrine dönüşmüştü.¹¹ Herder ise her milletin kendine ait özellikleri olduğunu, her milletin ve kültürün kendine özgü olduğunu iddia ederek evrensellik fikrine yoğun biçimde karşı çıkmıştır. Kant, Fichte ve Herder'den sonra Alman romantizmi, dil, millet ve devlet üçlüsüne ulaşmıştır.¹² Temelini Alman romantizminden alan dil, millet ve devlet üçlüsü bir ideal olarak milliyetçiliklerde hemen her zaman var olmuştur.

Jean Jacques Rousseau ise “genel irade” fikri ile milliyetçiliğin doğmasına katkı yapmıştır. Genel iradenin etkili olabilmesi ise ancak “vatandaş”ın oluşması ile mümkündür; çünkü birey, ancak vatandaş olduğunda üyesi olduğu toplumu kendisinden önce düşünecektir.¹³ Rousseau'nun vatandaşlık hakkındaki düşünceleri, milliyetçilikte karşılığını bulmuştur. Türk milliyetçiliğinde de çok önemli bir kavram

⁹ René Descartes, **Aklın Yönetimi İçin Kurallar**, çev. Engin Sunar (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 7.

¹⁰ Duya, **age**, 316.

¹¹ Özkırımlı, **age**, 34-35.

¹² **age**, 38.

¹³ **age**, 39.

olan vatandaşlık, bireylere birtakım haklar sağlamanın yanında, onlara görev ve sorumluluklar yüklenmesini de mümkün kılar. Vatan için ölmenin borç, yaşamının görev sayılabilmesi¹⁴, Rousseaucu düşünceye göre ancak vatandaşlığın inşası ile mümkün olur.

19. yüzyıla gelindiğinde milliyetçilik farklı açılardan tartışılmaya başlanmıştır. Burada “tartışma” kelimesi önemlidir; milliyetçilik henüz ciddi biçimde incelenmiyor, yalnızca tartışılıyordu ve bu tartışmada milliyetçiliğe karşı çıkanlarla milliyetçiliği savunanlar vardı. Milliyetçiliği savunanlar arasında çoğunluk tarihçiydi. Özkırımlı’nın “partizan tarihçiler” şeklinde ifade ettiği bu tarihçiler, milletlerin varlığını göstermek için yaptıkları araştırmalarla milli kültürün temel öğelerini ortaya koyarak milliyetçiliğin gelişimine katkı yapmışlardır. Bu tarihçilerin en önemlilerinden biri Heinrich von Treitschke’dir.

Devleti her zaman bireylerden üstün ve bireyler üzerinde hak sahibi bir yapı olarak gören Treitschke, devletin meşru güç kullanımı tekeline sahip olduğunu savunur. Devleti bağlayan hiçbir ahlâk ve kural olmadığını iddia eden Treitschke, savaşın da devletin gücünü kullanması için bir araç olduğunu düşünür.¹⁵ Fichte ile görülen bireyin bütün karşısındaki önemsizliği düşüncesi, Treitschke’nin çalışmalarında da kendisini gösterir. Ona göre birey ve hayatı, bütünün refahı ile mukayese edildiğinde hiçbir şeydir ve birey bu gerçeği anlamalı ve buna göre yaşamalı; kendisini üyesi olduğu yüksek topluluğa kurban etmelidir.¹⁶ Gücü tüm ilişkilerin ve sistemin merkezine koyan Treitschke, bu gücü kullanabilecek tek yapı olarak da devleti görür. Ona göre evrensellik mümkün değildir; bir “dünya devleti” Treitschke için “iğrenç bir şey”dir.¹⁷ Tüm gücü devrettiği devletin birliği ve varlığı, Treitschke’ye göre, millete dayalı olmalıdır. Treitschke, milliyetçiliğin yayılmasında yaşanan patlamanın, Napolyon’un evrensel bir imparatorluk kurma çabası üzerine olduğunu ifade eder. Onun gözünde Napolyon dönemi, milliyetçiliğin yayılması için büyük bir öneme sahiptir.¹⁸

¹⁴ Tevfik Fikret’in “Küçük Asker” şiirinden alınmıştır: “Vatan senden hayat umar, / Sen yaşarsan o canlanır; / Vatan için ölmek de var, / Fakat borcun yaşamaktır...”. Tevfik Fikret, **Bütün Şiirleri**, haz. İsmail Parlatır ve Nurullah Çetin (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2004), 676-677.

¹⁵ Montserrat Guibernau, **Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century** (Cambridge: Polity Press, 1996), 7.

¹⁶ **age**, 8.

¹⁷ **age**, 12.

¹⁸ **age**, 12.

2.2. Akademik Milliyetçilik Çalışmalarının İlk Dönemi

20. yüzyıl ile birlikte milliyetçilik çalışmaları akademik alanda kendine yer bulur. En başta Carlton Hayes ve Hans Kohn gibi araştırmacılar tarafından incelenen milliyetçilik sorgulanmaz; fakat ne olduğu üzerinde durulup gelişimleri aktarılır. Aynı zamanda bu isimlerin yaptığı tipoloji çalışmaları da önemlidir.¹⁹

Kohn, milliyetçiliği “Batılı” ve “Doğulu” olarak ikiye ayırıyordu. Batılı milliyetçilik akla dayanıyordu ve “toplum sözleşmesinden” güç alıyordu. Orta sınıfların çıkarlarını ifade edip bu sınıflardan destek görüyordu. Doğuya gidildikçe daha duygusal ve otoriter bir milliyetçiliğin yükseldiğini ileri süren Kohn, bu milliyetçilik tipinin entelijensiya ve aristokrasinin alt kesimleri tarafından desteklendiğini ifade etmiştir.²⁰

Batılı milliyetçilikte de bir ayırım yapan Kohn’a göre dünya görüşünü sekülerleştiren ve soylular ve ruhban gibi geleneğe bağlı olmayan üçüncü sınıfla birlikte yükselen milliyetçiliğin ifadesi, on sekizinci yüzyılda yükseldiği Büyük Britanya, Fransa ve ABD gibi ülkelerde siyasi ve ekonomik alanın dışına çıkmazken on dokuzuncu yüzyılı beklediği Almanya, İtalya ve Slav ülkelerinde en çok kültürel alanda güçlü olmuştur.²¹ Milliyetçiliğin hiçbir doğal görünümü olmadığını iddia eden Kohn,²² Fransız İhtilali’nin, yıktığı monarşiden merkeziyetçiliği miras aldığını savunur. Üçüncü sınıfın yükselişi nihayet politik güç talebini de doğuracaktı. Bu talebin ürünü olan milliyetçilik, vatandaş kitlelerinin ortak politik bir form içindeki birliğine ihtiyaç duyar. Kohn’a göre bu ihtiyacı karşılayacak hükümet biçimi (*Regierungsform*), monarşi (*Fürstentum*) idi. İhtilalden sonra bu merkeziyetçi yapı sürdürülmek istenmiştir. Ancak yeni hükümete ve anlayışa uygun bir biçim gerekliydi. Bu biçim, yeni bir tür dini inanç şeklini alacaktı.²³ Kohn’un bu görüşü, Carlton Hayes’e çok yakın görünüyor. Çok benzer bir açıklama da Hayes tarafından yapılmıştır.

“Milliyetçi ideoloji türlerini belirlemeye çalışan ilk araştırmacı” olan Hayes’in tipolojisinde altı çeşit milliyetçilik vardı.²⁴ Milliyetçiliğin yolunu

¹⁹ Özkırımlı, *age*, 57-58.

²⁰ *age*, 58-59.

²¹ Hans Kohn, *Die Idee des Nationalismus* (Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1962), 10.

²² *age*, 12.

²³ *age*, 10.

²⁴ Özkırımlı, *age*, 58.

İngiltere'nin açtığını düşünse de, Hayes, milliyetçiliği “yarı-dinî bir taassupla Avrupa kıtasına sokanın” Fransız Devrimi olduğunu savunmuş ve Kohn'a benzer bir çıkış noktasına işaret etmiştir.²⁵ Hayes'in en temel varsayımı, insanın, dinden ya da uygulamalarından uzaklaşsa da, doğası gereği, dine benzer karakterde yüksek bir yapıya ya da fikre inanma (dinî anlamıyla) eğilimi olduğudur. Bu nedenle din (Hıristiyanlık) sahip olduğu egemen konumu yitirirken yerini dolduracak inanç sistemleri gelişmiştir. Bu sistemlerin en önemlileri komünizm ve milliyetçilik olmuştur. Hayes'e göre milliyetçiliğin dini ikame etme konusunda komünizmden daha başarılı olmasının sebebi, komünizmde olmayan “sıcak ve dindarane” karaktere sahip olmasıydı. Milliyetçilik, dini bir hakikat olarak gösterdiği şu “gerçeği” takdir etmekteydi: “İnsan yalnızca ekmekle yaşamaz.”²⁶

Kohn'da olduğu gibi Hayes'te de bilinç kavramı, milliyetçiliğin önemli bir unsurudur. Hayes, milliyetin tarih boyunca var olduğunu iddia etmiş; fakat milliyetçiliğin gelişebilmesinin yolunun ancak insanların “milliyetlerinin şuuruna varmaları ve onu vatanseverliklerinin baş hedefi yapmaları” olduğunu savunmuştur. Milliyetin vatanseverliğin hedefi haline gelmesinde eğitimin önemli rolü olduğuna da dikkat çeker.²⁷

Hayes, dili milliyetin gücünü aldığı en önemli faktör olarak görür. Ona göre “bir ülkedeki tüm kişilerin ortaklaştığı ve diğer kişilerden ayrıldığı tek şey” dildir. Tirol'ün Alp Dağları'nda ya da Hamburg'da yaşayan Almanlar, Alman dili sayesinde bağ kurarlar. Dil, coğrafi olduğu kadar tarihsel anlamda da bir bütündür. Martin Luther'i, Hitler'i ve Konrad Adenauer'i dinleyenler, Alman dilini dinleyen Almanlardı.²⁸ Hayes'in dil konusundaki açıklamaları fazla idealist görünmektedir. Milliyetçiliğin yükselişi ile birlikte kurulan ya da hayal edilen vatan üzerinde dil birliği için çalışmalar yürütülmesi bilinen bir durumdur. Bu çalışmalar, bir diyalektin “resmî” dil olması sonucunu getirmekte; hiç değilse pek çok diyalekttten beslenen ve hepsinin üzerinde yaygın ve hâkim bir dil oluşturmaktadır.²⁹ Aynı zamanda dilin tarihsel bütünlüğünden söz etmek hiç de kolay değildir. Beowulf ya da Shakespeare'in eserleri ile modern bir eser aynı dille yazılmış değildir. Üç örneği

²⁵ Carlton J. H. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din: Batı Siyasal Düşüncesinde “Ulusalçılık” Tasavvuru**, çev. Murat Çiftkaya (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 57.

²⁶ **age**, 27-28.

²⁷ **age**, 20-21.

²⁸ **age**, 13-14.

²⁹ Ziya Gökalp'in İstanbul Türkçesi için kapsayıcı bir hâkim dil rolü biçtiği de hatırlanmalıdır. Bkz. Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 113-115.

dinleyenlerin dinledikleri kesinlikle aynı dil değildi. Aynı durum Türk edebiyatı için de geçerlidir. Dahası dil, bir dönem içinde de bir bütünlükten yoksun olabilir. Özellikle modern öncesi dönemde, üst sınıflar, aristokrasi, saray mensuplarının kullandıkları dil ile halkın kullandığı dilin aynı olmadığı açıktır.

2.3. Milliyetçilik Kuramları

Kohn ve Hayes gibi isimlerin incelemelerinden sonra milliyetçiliğin tartışıldığı döneme geçilmiştir. Bu dönemde milliyetçiliğin ne olduğu izlenmekle kalınmamış; milliyetçiliğin niteliği, ortaya çıkmasının arkasındaki nedenler üzerinde durulmuş ve milliyetçilik üzerine oluşturulmuş en önemli teoriler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik çalışmalarının yeni döneminin en önemli ve temel sorusu, milliyetçiliğin ne zaman ortaya çıktığıdır. Başka bir deyişle milletler ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi açıklama çabaları, milliyetçilik tartışmalarının taraflarını belirlemiştir. Bazı araştırmacılar milletler ve milliyetçiliklerin doğal olduğunu ve tarihin her döneminde var olduklarını iddia ederken, bazıları milliyetçiliğin kökenlerini modernleşme sürecinde aramış ve milliyetçiliğin ortaya çıkışından sonra, bugünkü anlamıyla milletlerin yaratıldığını ileri sürmüşlerdir.

2.3.1. İlkçilik

Milletlerin en eski çağlardan beri var olduklarını, doğal olduklarını ve dolayısıyla milliyetçiliği doğurmanın milletler olduklarını savunan görüş genel olarak “ilkçilik” (*primordialism*) adını alır.³⁰ İlkçiliğin üç (ya da dört) farklı biçimi olduğu tespit edilmiştir. Bunlar, Özkırımlı'nın ifadesiyle “doğalcı”, “biyolojik” ve “kültürel” ilkçiliktir. İlkçiliğin en radikal söyleme sahip biçimi doğalcılıktır. Millet, tıpkı aile, konuşma yeteneği ve hatta bedenin kendisi gibi doğal, verili ve değişmez bir şey olduğunu iddia eden³¹ doğalcılık, özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren milliyetçi yöneticilere, tarihçilere ve elbette eğitime hâkim olmuştur.³²

Doğalcıların radikal açıklamalarına tam anlamıyla destek vermekten kaçınan araştırmacılar, milletlerin varlığını antik çağlara kadar götürmüşlerse de milletlerin doğal oldukları iddialarını savunmazlar. Bu grubun fikirleri “eskilcilik”

³⁰ Özkırımlı, *age*, 79.

³¹ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir (Ankara: Dost Kitabevi, 2002), 28.

³² Özkırımlı, *age*, 82-83.

(*perennialism*) adıyla anılır. Milletlerin, antik çağlardan beri birtakım değişmeler yaşasalar da, özlerinde değişim olmadığını savunan eskilcilere göre, değişim ancak biçimdedir. Milli öz yok edilemez ya da değiştirilemez.³³

İlkçiliğin ikinci grubu, ifade edildiği gibi biyolojik yaklaşım adıyla anılmaktadır. Bu yaklaşımın temel iddiası, etnik bağılıkların çözümünün içgüdülerde aranması gerektiğidir. Üremek, insanlar için de en temel dürtülerden biridir ve bu dürtünün tatmini grupların, toplulukların organizasyonunu etkileyecek kadar önemlidir. Üremede başarılı olmak ve genlerin bir sonraki nesle aktarılması isteği, insanları “yakınlarla” ilişki kurmaya götürür. Biyolojik yaklaşımın en önemli temsilcisi, Pierre Van Den Berghe, cemaatin tesisi ve terakkisinde üç kavrama önem veriyor. Bunlar, “akrabanın seçimi” (*kin selection*), “karşılıklılık” (*reciprocity*) ve “zorlama” (*coercion*) şeklinde belirlenmiştir. Van Den Berghe’nin iddiasına göre insanlar da tıpkı diğer hayvanlar gibi akrabalarını akraba olmayanlara ve yakın akrabalarını uzak akrabalarına tercih ederler. Aynı zamanda insan yakın akrabalarına karşı diğerkâmdır; kendisini feda etmeye yatkındır. Tüm bu fedakârlıkların ve birlikteliklerin amacı gen aktarımıdır.³⁴ Karşılıklılık, karşılıklı faydaya dayanan bir ilişki olarak aynı grubun içinde genellikle daha çok görülürken; tek taraflı faydaya daha çok dayanan zorlama iki farklı grup arasındaki ilişkide kendisini göstermeye daha meyillidir.

İnsan topluluklarını iki genel gruba ayıran Van Den Berghe’ye göre, ırk ve etnik köken, genel olarak doğuştan edinilen, kalıtsal özellikler olarak birinci gruba dâhildir.³⁵ Nepotizm ve etnosantrizm normlarını yerleştirebilen toplumların diğerlerine göre daha avantajlı olacağını savunan Van Den Berghe, ırk konusuna, tüm açıklamalarını biyolojik terimlerle yapmasına karşın, doğrudan biyolojik bir anlam yüklemekten kaçınır. Ona göre yakınlığı belirleyen ölçüt, genellikle, kültürel özelliklerdir. Bunun nedeni ise birbirine yakın gruplar için fiziksel farklılaşmanın çok net görülmemesidir.³⁶ Böylece, Van Den Berghe’ye göre insanlar, kültürel benzerlikleri bulunan insanlarla bir topluluk içinde yaşamayı tercih eder; bu topluluk içinde üremeye meyleder ve bu topluluğun bireyleri birbirlerini diğer topluluklara karşı korumaya çalışır.

³³ *age*, 83-85.

³⁴ Pierre Van Den Berghe, “A Socio-Biological Perspective”, *Nationalism*, ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith (New York: Oxford University Press, 1994): 96.

³⁵ *age*, 97-98.

³⁶ *age*, 100-101.

İlkçi açıklamaların son yaklaşım grubu “kültürel” yaklaşımdır. Kültürel yaklaşım, ilkçiliğin en belirsiz ve yanlış anlaşılan türü olmuştur. Özellikle Clifford Geertz’in çalışmalarıyla bağdaştırılan kültürel ilkçilikte esas vurgu “ilk olma niteliği taşıyan, ‘verili’ bağlılıklara” değil; insanların birtakım bağlılıklara ilk olma niteliği atfetmelerinedir. Bu görüşe göre, dil, din ya da kan bağı gibi bağlılıklar ilk olma niteliği taşıyan, verili ve açıklanamaz yapılar değildir; fakat bireyler, söz konusu bağlılıkların bu niteliklere sahip olduklarına inanırlar.³⁷

2.3.2. Modernizm

Milliyetçilik tartışmalarında ilkçiliğin tam karşısında “modernistler” yer alır. Modernistlerin temel tezleri, milletlerin ve milliyetçiliğin son birkaç yüzyıllık modern dönemin ürünleri olduğudur. Buna göre milliyetçiliğin doğmasında kapitalizmin gelişmesi, modern devletin oluşması, koşullarla birlikte zihniyetin değişmesine bağlı olarak kültürdeki yayılma gibi farklı etkenler rol oynamıştır. En temelde modernistlerin tezi milliyetçiliğin milleti yarattığıdır.

Modernist yaklaşım, milliyetçiliğin doğuşunda etkili olduğunu ileri sürdükleri faktörlere göre üç alt gruba ayrılabilir: ekonomik gelişmeyi temel alan yaklaşım, siyasi gelişmeyi temel alan yaklaşım, toplumsal-kültürel gelişmeleri temel alan yaklaşım.

Ekonomik dönüşüm üzerinden iddialarını şekillendiren kuramlar genellikle neo-Marksist karaktere sahiptirler. Ekonomik dönüşüm yaklaşımının en önemli isimleri Tom Nairn ve Michael Hechter’dir.³⁸

Tom Nairn’e göre milliyetçiliğin açıklanması için toplumların iç dinamikleri değil, genel tarihsel gelişim izlenmelidir. Bu bakımdan milliyetçiliğin gelişimini, elbette milliyetçiliğin modern dönem ürünü olduğu varsayımı nedeniyle, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile başlayıp günümüze uzanan sürece hâkim olan politik ekonomi koşulları altında arayan Nairn’e göre milliyetçiliği doğuran esas sebep, on

³⁷ Özkırımlı, **age**, 89-90.

³⁸ Anthony Smith, modernizmin ekonomik dönüşüm okulunu ele alırken, çevre ülkelerde emperyal sömürgecilğe karşı milliyetçiliğin yükseldiği fikrini aktarmakla yetiniyor. Bu haliyle Smith, yalnızca Anderson’ın kuramına işaret eder gibidir. Smith’in aktarımına göre 19. yüzyılda Asya ve Afrika’da dolaysız bir emperyalizmin hissedilmesi bu bölgenin seçkinlerinin halkı kullanarak direnebilmeleri için milliyetçiliğe yönelmelerine neden olmuştur. Bu iddialar tamamen Anderson’ın kuramından gelmektedir; ancak Anderson’ın kuramını, Özkırımlı’nın yaptığı biçimde, toplumsal-kültürel dönüşüm kuramları içinde ele almak daha doğru olacaktır. Smith, Marksist ya da Marksizmden esinlenen iç sömürgecilik, dengesiz kalkınma gibi kuramlara yer vermemiştir. Bkz. Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, 30-31.

sekizinci yüzyıldan bu yana kapitalizmin neden olduğu dengesiz kalkınmadır. Öngörülenin ve savunulanın aksine kapitalizm, dengeli bir kalkınma sağlamadığı gibi gelişmiş ve geri kalmış ülkeler arasındaki fark giderek açılmıştır. Bu fark, nihayet merkez ülkelerin, çevre ülkeler üzerindeki hâkimiyeti ile sonuçlanacaktır. Özkırımlı'nın ifade ettiği gibi, çevre ülkeler açısından durum çok açıktı: “Soyut ilerleme düşüncesi, uygulamada boyunduruk altına girmek demektir.”³⁹ Bu durumda çevre (ya da geri kalmış) ülkelerde seçkinler, halkı ikna etmeye ve harekete geçirmeye çalışmış; bu seçkinlerin öncülüğünde milliyetçi hareketler gelişmiştir. Aradaki farkı kapatabilmenin yolunun, gelişmiş ülkeleri taklit etmek olduğunu gören seçkinler bu taklit sürecinde dışarıdan müdahaleleri önleyebilmek için sınıfsız ve kendi kimliğini oluşturmuş ve bu kimliğin etrafında birleşmiş bir topluluk yaratmaya çalışmışlardır. Kısacası, kapitalizmin gelişmesi dünyaya milliyetçiliği hediye etmişti. Çevre ülkelerde gelişen milliyetçilik, milliyetçi tepkilere maruz kalan merkez ülkelerde de milliyetçiliğin gelişmesine neden oluyordu. Böylece milliyetçiliğin gelişimi çevre ve merkez ülkeler arasında karşılıklı etkileşim ile şekilleniyordu.⁴⁰

Michael Hechter'in iç sömürgecilik kuramı ise Nairn'in yaptığına aksine, iç gelişmelere dikkat çeker. Hechter'e göre modernleşme ile birlikte merkez-çevre ilişkisinin artması, öngörülenin aksine merkez ile çevrenin refah seviyesinde bir eşitlenmeye yol açmaz; bu nedenle kültürel farklılıkların önemini kaybetmesi mümkün değildir. Hechter'e göre ilişkilerinin gelişmesinin sonucu, merkezin çevreyi sömürmesi olacaktır. Merkez gelişirken çevre merkeze bağımlı hale gelecektir. Bu noktada elbette avantajlı gruplarla diğer gruplar arasında bir ayrışma da meydana gelecektir. Hechter'in “kültürel işbölümü” dediği ayrışma, toplumsal rollerin, görevlerin, iş kollarının prestijlerine göre bazı gruplara kapalı hale gelmesi şeklinde kendisini gösterebilir. Bu ayrışma ile yasal (*de jure*) ya da fiili (*de facto*) olarak çeşitli rollerden uzak tutulan bireyler, bu rollerden uzak tutulmalarının nedeni olan gruplarıyla daha yakın ilişkiler kurmaya başlarlar. Nihayet etnik farklılıklar önem kazanır. Böylece etnik gruplar içinde dayanışma artacak, bireyler kendilerini ve “ötekini” etnik ve kültürel özellikleri ile tanımlayacaklardır. Hechter'e göre bunların olması iki koşula bağlıdır. İlki sömürüye dayandığına inanılan bir gelir eşitsizliğinin olmasıdır. İkincisi ise ayrıma uğrayan ve ezilen grubun üyelerinin tamamının bu

³⁹ Özkırımlı, *age*, 108-109.

⁴⁰ *age*, 109-110.

durumun farkında olmasıdır.⁴¹ Özetle Hechter'e göre milliyetçiliğin yükselişinin sırrı, sömürüye maruz kalan ezilen halkların kendi kimlikleri etrafında toplanmaları eğilimi ya da sömürenlerin etnik kökenlere dayalı sömürülerine karşı bu tepkiyi vermek zorunda olmalarıdır.

Siyasi dönüşümü temel alan kuramlar, adından da anlaşılacağı gibi, milliyetçiliğin doğuşunda siyasi faktörlerin etkili olduğunu savunurlar. John Breuilly'nin *Nationalism and the State* adlı eseri, siyasi dönüşüm kuramını işleyen en önemli çalışmalardandır.

Milliyetçiliği, karşılaştırmalı tarih çalışmaları ile incelemeyi ilk deneyen isimlerden olan Breuilly,⁴² milliyetçiliği “siyasi bir hareket” olarak açıklar. Bu hareket, devlet gücünü elde etmeye çalışır ya da bu gücü kullanır ve eylemlerini milliyetçi argümanlarla meşru kılmaya çalışır.⁴³ Dolayısıyla, Breuilly için milliyetçiliğin açıklanmasında “iktidar” kavramının önemi ve devletin merkezi bir yeri vardır. Breuilly'ye göre, milliyetçi argüman politik bir doktrindir ve şu temel iddialara dayanır:

- Belirgin ve özel karakterli milletler vardır.

- Milletın çıkarları ve değerleri, diğer tüm çıkarlardan ve değerlerden önceliklidir.

- Millet mümkün olduğunca bağımsız olmalıdır. Bu genellikle en azından siyasi egemenlik talebi şeklinde kendisini gösterir.⁴⁴

Modernleşme ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi inceleyen Breuilly, işbölümünde yaşanan değişimi bir dönüm noktası olarak görür. “Birleşik” işbölümünden “işlevsel” işbölümüne geçilmesiyle birlikte loncalar gibi toplumda ekonomik, kültürel, siyasi görevleri olan yapılar gerilerken farklı türden görevler ve haklar, farklı yapılar/kurumlar tarafından bölüşülmüş; bu dönüşüm sırasında modern devlet, liberal karakteriyle ortaya çıkmıştır. Devlet özel alandan çekilirken diğer aktörlerin de yönetimdeki güçlerini kaybetmeleriyle devlet ile sivil toplum arasındaki ayırım belirgin bir hal almıştı. Hem aradaki bu mesafe, hem de yeni düzende bireyselliğin öne çıkması, devlet ile toplumu bir araya getirecek yeni yollar aramak

⁴¹ age, 118-125.

⁴² age, 128.

⁴³ John Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1985), 3.

⁴⁴ age, 3.

zorunluluğunu doğurmuştu. Milliyetçilik, tam da bu zorunluluğun sonucu olarak yeni düzenin ihtiyacına cevap vermek üzere gelişmişti. Devlet-toplum bağıny yeniden kurmak için Breuilly iki yoldan bahseder. İlki, vatandaşın icadıdır. Millet vatandaşlardan oluşurken vatandaşı vatandaş yapan kültürel farklılığı ya da kimliği değil, siyasi haklarıydı. İkincisi ise “toplumun kolektif niteliğini vurgulamaktı”.⁴⁵

Siyasi dönüşüm yaklaşımının bir diğer önemli ismi, Marksist tarihçi Eric Hobsbawm’dır. Milliyetçilik üzerine düşüncelerinde devleti her zaman temel bir konuma yerleştiren Hobsbawm, milliyetçiliğin milleti, devleti ve halkı birbirlerine eşitleyen bir anlayışı olduğunu ifade ederken bu anlayışın sonucunun milletin belirli bir toprak parçasına bağlanması olduğuna da dikkat çekmiştir.⁴⁶ “Bir toprak parçasına bağlanmak” aslında devlet ile özdeşleşmek demektir. Milliyetçi düşünce devleti hayal etmeden var olamaz. Devleti kurmak ve yaşatabilmek isteyen milliyetçiler için “devlet geleneğine” sahip olmak hayati önemdedir. Bu nedenle milliyetçiler mümkün olduğu kadar eskiye dayanan bir devlet geleneği iddiasını kurabilmek için “halklarının belleğini çok gerilere götürmeye sürüklenmişlerdir”. Hobsbawm, bu duruma örnek olarak “sonuncu önemli krallıkları MÖ birinci yüzyılda kalan Ermeniler” ve kendilerini “Hırvat politik milliyetinin” devamı olarak gören ve gösteren Hırvat milliyetçilerini göstermiştir.⁴⁷ Bu iddiaların Türk milliyetçiliğinde de görüldüğü ve hatta bir dönem milliyetçiliğin en temel tezlerinin bu tip çalışmalara dayandığı açıktır. Devlet geleneği milliyetçilik açısından çok önemlidir; çünkü bu geleneğin sağlam ve kalıcı olmadığı yerlerde, Hobsbawm’a göre, “tabandan gelişen halk yurtseverliği genellikle doğrusal biçimde modern milli yurtseverliğe doğru gelişen bir şey olarak görülemez”.⁴⁸ Hobsbawm’ın milliyetçilik çözümlemesinde, devletin dönüşümü, eski rejimin tasfiyesi hayati bir rol oynar. Bu değişim sürecini “politikanın demokratikleşmesi” (*democratization of politics*) olarak adlandıran Hobsbawm’a göre oy hakkının giderek daha yaygın bir hak olması ve modern devletin kurulması, bireylerin milletlerine yönelik duygularını önemli bir politik sorun haline getirmişti.⁴⁹ Eski rejimde bu duygular ve milli kimliğin kendisi önemli değildi. Hobsbawm’ın belirttiği şekilde, eski rejimde askerlik görevi olmayan

⁴⁵ Özkırımlı, *age*, 130-133.

⁴⁶ Eric J. Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 35.

⁴⁷ *age*, 98.

⁴⁸ *age*, 97.

⁴⁹ *age*, 106.

tebaanın sadakati aranmaz; tam tersine kulluk ve sükûneti istenirdi.⁵⁰ Yaşanan dönüşümle birlikte tebaa, modernleşme ve modern devletin inşası ile birlikte vatandaşa dönüşmüştür. Vatandaşlık kavramı ise her bir bireyin önem kazanmasına neden olmuş; modern devletin doğası gereği sınırlar içinde yaşayan bireylerin tamamının fiziksel ve zihinsel olarak yönetilmesini gerekli kılmıştır. Hem tebaanın vatandaşa dönüşmesi ve hem de kitlelerin yönetime katılması süreci, seçkinler açısından bir şekilde kontrol altında tutulmalıydı. Bu sebeple seçkinler, kitleleri toplu ritüellere ve törenlere yönlendirmişlerdir.⁵¹ İşte bu ritüellerin ve törenlerin oluşturulması süreci, Hobsbawm tarafından “gelenegin icadı” şeklinde adlandırılır. İcat edilmiş geleneklerin amacı belli normları, tüm ritüellerde olduğu gibi tekrara dayanan pratiklerle topluma aşılaktır. Bu gelenekler geçmişle doğal bir sürekliliğin varlığı hissini de vermelidir.⁵²

Kısacası, Hobsbawm’ın milliyetçilik hakkındaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir: Tebaanın vatandaşa dönüştüğü, kitlelerin yönetime katıldığı ve modern devletin ortaya çıktığı süreçte, yönetici seçkinlerin konumlarını koruyabilmek için süreci kontrol edebilmeleri gerekiyordu. Bunun için çeşitli gelenekler icat etmişlerdir. Bu gelenekler temelde geçmişle süreklilik duygusunu besleyecek biçimde birtakım normları aşılacak ritüeller ve törenlerdi. Milliyetçilik de bu şekilde icat edilmiştir.

Toplumsal-kültürel dönüşüm kuramlarının ve genel olarak milliyetçilik tartışmalarının en önemli isimlerinden Ernest Gellner’in kuramının temeli tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte kültürün kazandığı öneme yaptığı vurgudur. Gellner insanlık tarihini üç döneme ayırmış olup, ona göre, endüstri öncesi tarım toplumu, örgütlenme şekli itibariyle kültürel açıdan türdeşliğe gerek duymaz. Hatta tam tersine bu toplumlarda kültür, sınıfları, yani seçkinlerle besin üreticilerini birbirinden ayırma işlevi görüyordu. Bu nedenle tarım toplumunun yapısı gereği kültürel türdeşlik istenen bir şey değildi.⁵³ Endüstri öncesi tarım toplumunda neredeyse her şey “siyasal birimlerin kültürel sınırlar aracılığıyla tanımlanmasına

⁵⁰ **age**, 97.

⁵¹ Özkırımlı, **age**, 143-144.

⁵² Eric J. Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, **Gelenegin İcadı**, der. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006), 2.

⁵³ Özkırımlı, **age**, 160.

karşı çıktığından”, milliyetçilik bu dönemde icat edilmiş olsaydı başarılı olamazdı.⁵⁴ Gellner’in kuramından hareketle denilebilir ki tarım toplumunu en iyi açıklayacak kelime “ayrılık” iken günümüz toplumu, “birlik” ya da “bütünlük” kelimeleri ile açıklanabilir. Gellner, bu farklılığın dilde de kendisini gösterdiğine işaret eder. Modernlik öncesi dünyanın en çarpıcı özelliklerinden biri, bu dünyada birbirleriyle birleşmemiş, fakat hiyerarşik olarak birbirleriyle ilişkili alt dünyaların bir arada olmasıdır. Bu dünyada farklı alanların dilleri kendi içlerinde özerk farklı sistemler oluştururlardı. Gellner, bu farklı alanların dillerini birleştirme çabasının, modern öncesi dünyada kabul görmeyeceğini, “toplumsal gaf” ve hatta “kutsal olana sövgü ya da saygısızlık” olarak anlaşılacağını iddia etmiştir. Ona göre, modern toplumda ise dil tamamen farklı bir şekilde kullanılır ve “ahenkli tek bir dünyaya atıfta bulunur”.⁵⁵

Gellner’e göre kültür sanayileşme sonrası modern topluma geçişle birlikte yalnızca sistemi destekleyen bir meşruiyet aracı olmaktan çıkmıştır. Bu dönüm noktasıyla birlikte kültür, toplumun var olması ve hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan her şeyin içinde yer aldığı bir alan, bir “atmosferdir”. Yeni toplumda kültür herkesi kapsadığı için, doğal olarak bir olmalıdır; yani aynı kültür tüm toplumda hâkim olmak zorundadır. Bu “büyük ya da yüksek bir kültür (okuryazar, sürekli eğitim) olmalıdır; artık farklılaşmış, yerel bağlantılı, okuryazar olmayan küçük bir kültür ya da gelenek olamaz.”⁵⁶ Gellner’in kuramında kültürün bu kadar önemli bir yerinin olmasının sebebi, modern dünyada tek-tipleşmenin bir ihtiyaç haline gelmesidir. İşbölümüne dayalı modern düzende her birey bir diğerini ikame edebilecek şekilde yetişmeli ve eğitilmelidir. Bu eğitim, doğal olarak, her vatandaşın aynı dili konuşmasını gerektirmiş; herkesin bir ve ortak kültürü benimsemesini amaçlamıştır. İşte, milliyetçilik, modernleşme ile ortaya çıkan, işbölümüne dayalı yeni toplumda, herkesin birbirinin yerine geçebileceği seviyede standartlaşmayı sağlayabilmek adına, genellikle yüksek bir kültürün, ortak kültür haline getirilmesi süreci ile açıklanabilecek bir icattır.

Kuramını toplumsal-kültürel temeller üzerine kuran bir diğer isim de Benedict Anderson’dır. Milleti, herkesin sahip olduğu bir şey olması nedeniyle

⁵⁴ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan (İstanbul: Hil Yayınları, 2013), 82-83.

⁵⁵ **age**, 95-96.

⁵⁶ **age**, 115-116.

tanımlanmasının zorlaştığı gerekçesiyle, liberalizm ya da Marksizm gibi ideolojilerin arasına sokmak yerine din, akrabalık gibi yapılarla birlikte saymak gerektiğini⁵⁷ iddia eden Anderson, milleti, egemenliğin ve sınırlılığın içkin olduğu şekilde hayal edilmiş bir siyasal topluluk olarak tanımlar. En küçük ulusta bile, ulusun üyeleri birbirlerini tanımayacak, pek çoğuyla karşılaşmayacak olmasına karşın, tüm bu üyelerin toplamının bir birim olarak kabul edilmesi bakımından hayalîdir. En büyük ulusun bile, doğası gereği dışarıda bırakması gereken topluluklar, yani başka uluslar olması nedeniyle de sınırlıdır. Bu ulus aynı zamanda egemendir. Dinin desteklediği hanedanlık yönetimlerinin meşruiyetlerini kaybettikleri bir dönemde yükselmiş, bu sebeple Kilise gibi aracı kurumlardan ayrı bir gelişme çizgisi izlemişlerdir. Kilise gibi kurumlar ve hanedanlıklardan bağımsız bir özgürlüğü ancak egemen devlet aracılığıyla bulabilirler.⁵⁸ Milliyetçiliği büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirmek gerektiğini savunan Anderson, milliyetçiliğin yükselişinin arkasındaki sebepleri büyük kültürel sistemler olarak dini cemaatlerin ve hanedanlık mülkünün gerilemesi ve modern döneme gelindiğinde zaman algısında yaşanan değişim olarak göstermiştir.

Anderson'ın tezini ilginç kılan bir nokta, genel eğilimin aksine, milliyetçiliğin ilk örneklerini Avrupa dışında aramasıdır. Genel kabulün aksine milliyetçilik tartışmalarında işe Avrupa'dan değil Amerika'dan (daha doğrusu Amerikalardan) başlar. Amerikan örneklerindeki dikkate değer yanlardan biri, Anderson'ın işaret ettiğine göre, bu bölgelerde milliyetçiliğin gelişmesinin, halk sınıfları ya da halkı harekete geçiren orta sınıf ve aydınların önderliği ile açıklanamamasıydı. Tam tersine, bu bölgelerde aşağı sınıfları siyasi hayata dâhil etmek değil, bu sınıfların siyasi hayata dâhil olmaları ihtimali ve bu ihtimalin önlenmesi isteği, bu sömürgelerin merkeze karşı ayaklanmalarının bir nedeni olmuştu.⁵⁹

Anderson'ın çıkış noktası, Avrupa merkezli sömürge imparatorluklarının, bu coğrafyadaki sömürgelerinin idari yapıları olması ve idari mekanizmanın feodal dönemden merkeziyetçiliğe evrilmesi sırasında gösterdiği değişimdir. Feodal dönemin aksine modern merkeziyetçi dönemde bürokrasi sabit değil dikey ve yatay hareketin çok olduğu bir “kariyere” sahiptir. Oysa imparatorlukların sömürge

⁵⁷ Anderson, *age*, 20.

⁵⁸ *age*, 20-21.

⁵⁹ *age*, 63-64.

topraklarındaki *criollolar* ne kendi toprakları dışında herhangi bir görev alabiliyorlardı ne de çok yükselebiliyorlardı. Kendi toprakları içinde görevden göreve seyahat ederken tıpkı kendileri gibi olan *criollolar*la karşılaşmaları onlarda bir bilinç uyandırıyor. İşte Amerika’da ortaya çıkan milliyetçiliğin kökeni Anderson’a göre buydu. İmparatorluk içinde yükselme imkânı bulamayan *criollolar*, bunun bilinçli bir politikanın ürünü olduğunu anladıklarında kendilerinin farklı olduğunu fark ediyorlardı.

Anderson Avrupa’da milliyetçiliğin gelişmesi noktasında daha klasik bir anlatı oluşturmuştur. Avrupa’da milliyetçiliğin yükselişini hazırlayan iki etken, Anderson’a göre coğrafi keşifler ve dil konusunda yaşanan gelişmelerdir. Bunlardan ilki Avrupalılara kendilerinin dışında uygarlıkların olduğunu göstermiş; ikincisi ise Latince başta olmak üzere klasik dillerin gücünü kırarak halk dillerinin yükselmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Nihayetinde yükselen milliyetçiliğin yöneticileri tehdit eder hale gelmesiyle birlikte (ki bu tehdit de Özkırımlı’nın ifadesinden anlaşıldığı şekliyle doğrudan siyasi bir baskı olmayıp, dil birliği etrafında şekillenen yeni hayal edilmiş toplumdaki soyutlanma riskinin kendisini göstermesidir), seçkinler süreci sahiplenme yoluna gitmiş ve böylece yerlerini kaybetmenin önüne geçmek istemişlerdir. Bu sahiplenmenin sonucu “resmî milliyetçiliklerin” ortaya çıkmasıdır.⁶⁰

Resmî milliyetçiliklerin ortaya çıkışı Anderson’ın kuramının en önemli parçalarından birini oluşturur. Resmî milliyetçilikler, hanedanlar döneminin ardından gelmemiştir; tersine, hanedanların millileşmesi anlamına gelir. Anderson’ın dikkat çektiği gibi, hanedan için tehlikeli bir değişim olmasına karşın, “Romanoflar Büyük Rus, Hanover hanedanı İngiliz, Hohenzollernler de Alman olduklarını keşfettiler”. Bu “keşif”, hanedanın daha önce dayandığı ilahi dayanağı etkisiz kılıyor; onları ancak “temsilciler” olmakla buldukları yerde kalabilmelerini gerektiriyordu. Kayzer, artık Roma’dan miras alınan manada emperyal, enternasyonal ve bunların yanında tebaa üstü olmaktan çıkıp Almanlaşıyor, ulusal bir kimlik sahibi oluyor, mecazi anlamıyla, “insanlaşıyordu.” Elbette Almanlaşması onu alelade bir Alman yapmıyor, “eşitler arasında birincilik” ya da tüm Almanları temsil eden bir Alman

⁶⁰ Özkırımlı, *age*, 183-184.

olmakla en büyük Alman olma iddiasını taşıyordu. Bu yüzden Kaiser II. Wilhelm, kendisinin “1 numaralı Alman” olduğunu ilan etmişti.⁶¹

Amerika’da ve Avrupa’da milliyetçiliğin gelişiminin farklı yolları olduğunu gösteren Anderson, Asya ve Afrika’daki sömürgelerde milliyetçiliğin yükselişi için özgün bir yol çizmez. Milliyetçiliğin bu son dalgası, hâlihazırda oturmuş olan Amerikan ve Avrupa deneyimlerinin birtakım özelliklerini seçerek alma şansına sahipti. İki kıtanın tarihsel gelişimlerinin ürünü olarak ortaya çıkan farklı milliyetçilikler, elbette şartlara ve zamana göre değiştirilecek biçimde, mekandan ve tarihten azade birer model haline geliyorlardı. Nitekim Avrupa dillerinden birini resmi dil olarak kabul etmekle Amerikan örneğine yaklaştıklarını iddia eden Anderson, aynı zamanda Avrupa kökenli popülizmin ve resmi milliyetçiliğin asimile edici etkisinin bu örneklerde görüldüğünün de altını çizmektedir.⁶² Bu bölgelerde milliyetçiliğin öncülüğünü entelijansiya yapmaktadır. Bunun bir nedeni, sömürgelerde güçlü ve öncülük yapabilecek iktisadi sınıfların olmamasıdır. Diğer neden ise bu bölgelerdeki entelijansiyanın iki dilli ve okuryazar ve bu sayede Avrupa’ya ve Batı kültürüne hâkim olması; “milliyetçilik, milletlik ve ulus-devlet olma tarzlarına ulaşma imkânı”ydı.⁶³

2.3.3. Etno-Sembolizm

Milliyetçilik tartışmalarının iki büyük kampının dışında bir açıklama girişimi de etno-sembolcüler tarafından yapılmıştır. Etno-sembolcüler, ilkçilerin milleti ve milliyetçiliği verili kabul etmelerine karşı çıkmakla birlikte, milletlerin kökenlerinin modern dönemle sınırlı olduğu iddiaları üzerinden modernistleri eleştirmektedirler.

John Alexander Armstrong ilk etno-sembolcü olarak kabul edilse de, etno-sembolizmin en önemli eserleri Anthony D. Smith tarafından kaleme alınmıştır. Smith’in kısa açıklamasıyla “etno-sembolistler etnik köken, milletler ve milliyetçiliğin analizinde sembol, mit, hatıra, değer, ritüel ve geleneklerin elzem olduğunu düşünmektedir.”⁶⁴ Görüldüğü üzere, etno-sembolizm, modernizmi, tartışmayı maddeciliğe indirgemekle suçlarken, gerçekliğin kültürel unsurları da barındırdığını, kültürel unsurların maddi faktörler kadar önemli olduğunu savunur.

⁶¹ Anderson, *age*, 101.

⁶² *age*, 129.

⁶³ *age*, 132.

⁶⁴ Anthony Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, çev. Bilge Firuze Çallı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 39.

Etno-sembolcülere göre milletlerin kökenleri modern dönemin çok daha öncesine dayanmaktadır. Buna göre milleti oluşturan unsurlar, milletten çok önce etnik kimlik (*ethnie*) içinde oluşmaktadır. Smith'in millet tanımı, etnik kimlik tanımıyla benzerdir; fakat millet tanımı, Smith'in ifadesiyle “daha hukukî, bölgesel ve siyasi boyutlara kaymaktadır”. Diğer yandan etnik kimlik, tanımı içinde yer alan öğelerin tamamını içerebilmekle beraber böyle bir zorunluluğu yoktur. Millet ise tanımı için verilen tüm öğeleri içermek, bir bütün olarak olgunlaşmış olmak zorundadır.⁶⁵

Smith, milletin devletle aynı şey olmadığına dikkat çeker. Devlet kurumsal faaliyete atıfta bulunurken millet bir topluluğu ifade eder. Aynı şekilde millet ile etnik topluluk da aynı şey değildir. Milletin, etnik topluluğun tersine “siyasi bir göndergesi” vardır. Ayrıca etnik topluluk, millet gibi anavatanda uzun süre yaşamaya ihtiyaç duymaz.⁶⁶

Etnik cemaatte, Smith'e göre, en azından üst sınıflarda belirli bir birlik anlayışı sağlanmalı; bunun yanında bir soy miti olmalıdır. Bu soy miti, ortak kökenleri ve kültürel işaretleri açıklayabilmelidir.⁶⁷ Smith için etnik kimlikler dayanıklıdır; fakat ne kadar dayanıklı olurlarsa olsunlar, çok çeşitli etkenlere bağlı olarak değişirler. İlkilerin iddia ettikleri gibi değişmez bir milli özün olmadığını ileri süren Smith, bu noktada yine kabullere yönelir. Ne olursa olsun, etnik kimlik ne kadar değişirse değişsin, topluluğun üyelerinin zihinlerindeki devamlılık düşüncesi yok olmaz.⁶⁸

Daha önce de ifade edildiği gibi, etno-sembolistler modernist düşünceleri ve kuramları eleştirirler; fakat bu eleştiriler onlara karşı çıkmak için olmaktan çok onları düzeltip tamamlama iddiasında görünmektedir. Örneğin Armstrong, modernistlerin kuramlarına büyük ölçüde katıldığını belirtmiştir. Onun gözünde ayrılık noktası milletlerin icat edildiği tarihtir.⁶⁹ Bu sebeple, etno-sembolizm için modernizme göre kendisini konumlandırmak önemli bir meseledir ki, Smith aradaki benzerlik, ortaklık ve farklılıkları açıklama ihtiyacı duymuştur. Ona göre etno-sembolizm, milletlerin “gerçek sosyolojik cemaatler” olduğu konusunda modernistlerle hemfikirdir. Aynı

⁶⁵ age, 45.

⁶⁶ Smith, **Milliyetçilik**, 24.

⁶⁷ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, 42.

⁶⁸ Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları**, 214.

⁶⁹ age, 206.

zamanda etno-sembolizm, modernizm gibi, milletleri “dinamik ve amaçlı eylem toplulukları” olarak kabul eder. İşaret edilen son ortak nokta, iki akımın da milletleri tarihsel cemaatler olarak görmesidir; yani “milletlerin köken, özellik ve yörüngeleri nedensel tarihsel analize uygundur”.⁷⁰

Smith’in ifadesine göre, etno-sembolizm ile modernizm arasındaki farklar, milletleri ortaya çıkaran kaynaklar, süreç ya da tarih, milleti yaratan tabaka ve çatışma konularındadır.⁷¹ Buna göre, Modernist kuramlarda maddi faktörler her şeyi açıklamaktadır. Oysa maddi kaynaklar koşulları etkilese de bu koşulların içerikleri ya da yoğunlukları ancak bilinçle belirlenebilir. Maddi faktörler ideolojilerin ya da cemaatlerin başarılı olup olamayacaklarını belirleyemezler. Bu ancak bireyler tarafından belirlenebilir. Hangi cemaat ya da ideolojinin kökleşeceği konusunda bir noktaya varmanın yolu bunların “sembolik kaynakları” açısından analizlerini yapmaktır.

Smith’in vurguladığı ikinci fark milletlerin icadının ya da yaratılmasının tarihi üzerinedir. İlk olarak Armstrong’un Annales Ekolünden benimsediği *longue durée* anlayışı etno-sembolizmde içselleştirilir. Modernistler tüm gelişmeyi iki yüzyıllık bir dönemle sınırlandırırken, etno-sembolistlere göre tarihin bu şekilde sınırlandırılması milleti oluşturan süreçleri anlamayı imkânsız kılar.

Smith’in gözünde modernistler, milliyetçiliği açıklamaya çalışırken seçkinlerin yaptıklarıyla sınırlı kalırlarken, etno-sembolistler diğer toplumsal tabakaları da dikkate alıp, popüler inançların ya da kültürün millet fikrini ortaya atan seçkinleri nasıl ve ne derecede etkilediğinin üzerinde dururlar.

Etno-sembolizm, modernistlerin çatışmaların etkilerini de gözden kaçırdıklarını savunur. Bu etki toplumsal olduğu kadar semboliktir. Söz konusu gözden kaçırmanın sebebi, modernistlerin, çeşitli zorluklar olmasına karşın, milletin belli süreçlerin ürünü olarak ortaya çıktığına ve süreç bir kere başladığında “milli cemaatin doğası ve yönü” hakkında çatışma olmadığına duydukları inançtı.

Smith, etnik toplulukları “yatay” ve “dikey” topluluklar olmak üzere ikiye ayırır ve iki farklı topluluk türü için farklı rotaların olduğuna işaret eder. Yatay etnik topluluklarda etnik kültür genellikle üst sınıflarla sınırlıdır. Diğer üst sınıflarla daha

⁷⁰ Smith, *age*, 27.

⁷¹ Smith, *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*, 28-35.

etkili iletişim yetenekleri nedeniyle yatay toplulukların sınırları geniştir; fakat toplumsal derinlikleri yoktur. Örneklerini Batı Avrupa devletlerinde bulan bu topluluklarda görülen model “bürokratik dâhil etme” modeliydi. Buna göre aristokratik gruplar, varlıklarını sürdürebilmek için toplumun diğer sınıflarını kendilerine katma yoluna giderler. Dikey etnik topluluklar ise etnik kültürün çevresinde tüm halkın toplandığı topluluklardı. Toplumsal sınıfların ayırımında kültürün belirleyiciliği yoktu. Dikey topluluklarda din en temel öğeydi. Doğal olarak model din üzerinden şekilleniyordu. Bu topluluklarda din ile etnik topluluk arasındaki sıkı ilişki ciddi sorunlar yaratıyordu. Pek çok farklı grubun paylaştığı bir kimlik olan dine dayalı toplumdan millet yaratılması çok zordu. Bu durumda aydınlar üç yol izliyorlardı: “Geleneklere geri dönme”, “Batılı modellerle bütünleşme” ve “gelenekle Batılı modeller arasında bir senteze ulaşma ve ‘altın çağda’ sahip olduğu düşünülen saf, katıksız topluluğu canlandırma”. Bu topluluklarda seçkinler topluluklara yeni hedefler belirlemek ve onları harekete geçirmek zorundaydılar.⁷²

⁷² Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları**, 216-218.

3. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

Türk milliyetçiliği, ortaya çıkışı ve yükselişi bakımından modern dönemin bir ürünüdür.⁷³ Ortaylı'ya göre Türk ulusçuluğunun ilk “çarpıcı örnekleri” Mustafa Celaleddin Paşa'nın yazdığı *Eski ve Yeni Türkler* (Les Turcs anciens et modernes) ve Ahmet Vefik Paşa'nın ilk mecliste Suriyeli mebuslara Türkçe öğrenmeleri yönünde verdiği tavsiyedir.⁷⁴ Mustafa Celaleddin Paşa'nın kitabı 1869'da yayınlanmış, Ahmet Vefik Paşa ise Suriyeli mebuslara 1877-1878 yıllarında bu sözlerini söylemiştir.

Ziya Gökalp de Ahmet Vefik Paşa'yı “Türkçülüğün ilk babalarından” biri olarak gösterir; ancak Gökalp için önemli olan Ahmet Vefik Paşa'nın dil çalışmalarıdır. Ortaylı'dan farklı olarak Gökalp, Ahmet Vefik Paşa ile birlikte Türk milliyetçiliğinin babalarından biri olarak Süleyman Paşa'yı sayar. Yazdığı *Târih-i Âlem* (Dünya Tarihi) özellikle önemlidir.⁷⁵

Yusuf Akçura ise Ahmet Vefik Paşa'yı dilde Pantürkizmin ilk belirtisi olarak gösterirken Mustafa Celaleddin Paşa'yı tarih alanında ilk Türkçü olarak gösterir. Ancak Gökalp'in iddiasının tersine Akçura, Süleyman Paşa'yı Batı Türklerinde Türkçülüğün gelişimi içinde ancak ikinci dönemde göstermektedir. Bununla birlikte Akçura çalışmasında tüm bu isimlerden önce Şinasi ve Ziya Paşa'yı anmıştır.⁷⁶

Her ne kadar Hanioglu, Mustafa Celaleddin Paşa'nın çalışmasının, onun Polonya asıllı olması (asıl adı Constantin Borzecki'dir) ve zaten bu coğrafyanın milliyetçiliğin daha önceden yükseldiği bir bölge olması nedeniyle öneminin bir hayli azaldığını iddia etse ve bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçiliğe

⁷³ Ziya Gökalp, *age*, 183. Gökalp, “Türk milliyetçiliği” yerine “Türkçülük” kelimesini kullanmayı tercih eder. Diğer yandan, Gökalp Türkçülüğün modernliğinden bahsederken “modernlik” kavramını milliyetçilik tartışmalarının temel konularından biri olan milliyetçiliğin ortaya çıktığı dönemin incelenmesi meselesi çerçevesi içinde kullanmamakta; bu kavram aracılığıyla milliyetçiliğin teokrasi, istibdat (monarşi karşılığı olarak kullanılıyor olmalıdır) gibi eski dünya düzenine ait sistemler ve biçimlerden ayrı tutulması için çalışmaktadır. Ancak bu çalışmada Türk milliyetçiliğinin modernliği savunulurken kelimenin dönemsellik vurgusu kastedilmektedir.

⁷⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 43. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 82-83.

⁷⁵ Ziya Gökalp, *age*, 7-9. Süleyman Paşa'nın, bizzat yazdığı *Târih-i Âlem* isimli kitabın başında bu eserin verilmesinin neden gerekli olduğu ile ilgili açıklaması dikkat çekici olup çalışmanın alanı içindedir. Bkz. 4. Bölüm.

⁷⁶ Yusuf Akçura, *Türkçülük* (İstanbul: Toker Yayınları, 2006), 22-46.

giden yolda değişimin başlangıcını Süleyman Paşa'nın *Tarih-i Âlem* eserinin yayınlandığı 1876 yılında görse de⁷⁷ burada eserin Türk milliyetçiliğinin gelişimi üzerinde yarattığı etki ve milliyetçi düşünürlerin eser hakkındaki görüşleri, yazarın geçmişinden ya da kökeninden daha önemli görünmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçiliğin güçlenmesi ve Osmanlıcılık ve İslâmcılık akımlarına ciddi bir alternatif olarak görülmesi ancak 20. yüzyılın başında gerçekleşmiş olsa da bu üç kaynakta verilen isimlerin de aynı döneme, 19. yüzyıla ait olmaları önemlidir. 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için her şeyden önce modernleşme ve Batılılaşma çağıdır. O halde Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişmesi de Osmanlı modernleşmesinden ayrı düşünülemez. Bu nedenle Türk milliyetçiliğinin Cumhuriyet öncesi gelişimini incelerken Çalen'in çizdiği çerçevenin temel alınması uygun olacaktır; ancak Türk milliyetçiliğinin tarihinin detaylı bir incelemesinin yapılması bu çalışmanın sınırlarını aşacağından daha sınırlı ve basit bir sınıflandırma yapmakla yetinilecektir. Çalen'e göre Türk milliyetçiliğinin gelişim süreci üç dönemde incelenmelidir. II. Mahmud ve Tanzimat devrini kapsayan dönem, Türk milliyetçiliğinin gelişim sürecinde ilk dönemi oluşturur. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in anlatılarını takip eden Çalen için 1865 yılı ile Balkan Savaşları arasındaki dönem ikinci dönemdir. Balkan Savaşları ve yarattığı travma ise Türk milliyetçiliğinin oluşumunda son evreyi oluşturur.⁷⁸ Burada ise çalışmanın sınırları nedeniyle Balkan Savaşları bir kırılma noktası olup, Türk milliyetçiliğinin gelişimi bu kırılma noktasının öncesinde ve sonrasında görülen gelişmeler doğrultusunda iki dönemde ele alınacak; Balkan Savaşlarının etkisi üzerinde durulduktan sonra Millî Mücadele parantezi de tartışılacaktır.

3.1. Birinci Dönem: 1913'e Kadar Türk Milliyetçiliği

Osmanlı modernleşmesi, imparatorluğun Batı karşısındaki üstünlüğünü kaybettiğinin anlaşılması ve Batı'nın imparatorluk karşısındaki üstünlüğünün açıkça kabul edilmesi ile başlamış bir süreçtir. Her ne kadar modernleşme sürecini gelenekçilik/muhafazakârlık ile yenilikçilik/devrimcilik ekseninde bir mesele olarak

⁷⁷ Şükrü Hanioglu, "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.5 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 1395.

⁷⁸ Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık ve İslâmcılık Karşısında Türkçülük*, 2. bs. (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2017), 22-23.

görmek isteyen çalışmalar olsa da⁷⁹ bu, kaçınılması mümkün olmayan bir süreçti. Karpat'a göre Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci askerî ve iktisadî baskılarla sömürünün bir sonucuydu.⁸⁰ Özellikle Avrupa karşısında düşülen aciz durum, imparatorluğu modernleşme yolunda reformlara zorlamıştı. Dolayısıyla modernleşme, imparatorluk için mecburiyet, zorlama ile girilen bir yoldu; ancak Osmanlı yönetici zümresinin bu sürece karşı büyük bir direnç göstermediği, sürecin gerekliliği ortaya çıktığında mümkün olduğunca adapte olduğu da ortadadır. Osmanlı modernleşmesinin iki temel özelliği öne çıkmaktadır. Bu modernleşme süreci, doğal olarak tepkiseldir. İkinci özelliği ise temelde Batı'ya karşı bir tepki olarak başlamasına karşın, modernleşme süreci aslında batılılaşma sürecidir. Avrupa modeli dışında bir modernleşme senaryosu aramak da mümkün değildi. Modernleşme sürecine giren bir devletin Avrupa modelinden örnek alması pek tabii idi, çünkü Avrupa "egemen dünya merkezi durumuna gelen bir coğrafya parçasıydı".⁸¹

Osmanlı modernleşmesinin içinde barındırdığı bu çelişki, yani Batı karşısında gerilemesine ve aslında Batı'ya karşı tepkiselliği ile sorunların çözümünü Batı'da ve Batı sistemlerinde araması, Osmanlı aydını için ciddi bunalımlar yaratacaktır. Modernleşme sürecinin başından itibaren, Osmanlı (ve Türk) aydını için en büyük meselelerden biri söz konusu çelişkinin içinden çıkabilmek olacaktır. Bu bunalım, modernleşmenin boyutları ve sınırları üzerine hiç durmayan tartışmalarda kendisini gösterecek; Batı'nın tekniği-Doğu'nun ahlâkı, İslâm-Hıristiyanlık gibi ikilikler üzerinden aydınların çekinceleri sürekli beslenecektir. Osmanlı modernleşme süreci içinde, Batı'nın tekniğini almak fakat her bakımdan Batı'ya üstün olan Doğu değerlerinden vazgeçmemek formülü ile Cumhuriyet dönemi *Tarih Tezinde*, Türklerin Avrupa medeniyetinin ilk sahipleri olduğu iddiası aslında benzer kaygılara cevap vermek hedefindeydi: Türk'ün Avrupa (Batı da denilebilir) karşısında konumu nedir ve ne olmalıdır?

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu bir taraftan Avrupa devletleri karşısında ağır yenilgiler alıyor, diğer taraftan ayrılıkçı milli hareketlerle gün geçtikçe zayıf düşüyordu. Arka arkaya yaşanan askerî başarısızlıklar neticesinde

⁷⁹ Kemal Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi** (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 80.

⁸⁰ Kemal Karpat, **age**, 84.

⁸¹ İlber Ortaylı, **age**, 31.

modernleşmenin ilk adımları ordu içinde gerçekleştirilmiştir.⁸² Kuruluşundan itibaren gaza ideolojisini temel alan ve fetihlerle yaşayan bir imparatorluğun askerî alanda hem Avrupa'ya karşı zayıflaması, hem de kendi iç meselelerini çözüp isyanları bastıramaması, yöneticilere askerî alanda ciddi bir yenilenmenin gerekliliğini göstermişti. Mısır meselesi bu nedenle Osmanlı modernleşmesi için çok önemlidir. Mora İhtilali'nin ancak Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa yönetimindeki kuvvetlerin yardımıyla bastırılması, II. Mahmud'a askerî reformların önemini gösteriyordu.⁸³ Daha sonraki dönemde ise Mehmed Ali Paşa, sorunun kendisi haline gelmiştir. 1830 ile 1839 yılları arasında Mehmed Ali Paşa ile sürdürülen savaş –ve sonunda kaybedilmesi– hızla modernleşme sürecine girilmesi gereğini göstermiştir.⁸⁴ Modernleşme sürecinin ordudan başlaması, milliyetçiliğin gelişimi açısından da bazı sonuçlar doğurmuştur. 18. yüzyılda bile dinî ve etnik homojenliğine dikkat edilen bir kurum olan ordunun⁸⁵, bu etnik homojenliği ile Batılı tarzda bir eğitime tabi tutulması, kökeni Avrupa olan⁸⁶ ve modern dönemin en geçerli ideolojilerinden biri olan milliyetçiliği kolayca benimsemesine önayak olacaktır. Nitekim ilerleyen yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak milliyetçi kadronun çekirdeğini askerî eğitimden geçmiş insanlar oluşturacaktı.

Askerî başarısızlıkların yanı sıra imparatorluk sınırları içinde ve özellikle Balkanlar'da gelişen milli hareketler ve ayrılıkçı hareketler ise nihayetinde imparatorluk yöneticilerini askerî alanın dışında reformlar yapmaya zorlamıştır. Yapılan tüm reformların temelinde ise tek soru vardı: imparatorluğu kurtarmak nasıl mümkün olabilir? Bu soruya cevap arayanlar, Batıcılık⁸⁷, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve

⁸² Andre Zakari, "A Modernist Approach Towards Turkish Nationalism: The Case Of Language Policies in Early Republican Turkey 1928-1938" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 70.

⁸³ *age*, 58.

⁸⁴ *age*, 60.

⁸⁵ *age*, 156-157. 1852 yılında Arabistan ordusuna, sayıları azaldığı için Türklerin nakledilmesi emredilirken orduda Türk unsurun çoğunluğu oluşturmasının imparatorluk yöneticileri için önemi ortaya çıkıyordu. Ortaylı'nın ifade ettiği gibi, "bürokrasinin gerçekten Osmanlılığı ve etnik renkliliği yanında ordu, imparatorluğun temel birimi olarak görülen Türk unsura dayanmaya başlamıştı."

⁸⁶ Akçura da "milliyet fikrinin içgüdüsel bir başlangıcı" olarak kendi kavminin üstünlüğünü iddia etmenin Türklerde her zaman görüldüğünü ifade etmekle birlikte "milliyet duygusunun" gelişmesinin ilk olarak Avrupa'da başladığını ve bu nedenle de milliyetçiliğin Türklere Avrupa'dan geldiğini iddia etmektedir. Bkz. Akçura, *age*, 11-13.

⁸⁷ Abdullâh Cevdet, Celâl Nuri, Kılıçzade Hakkı Bey fikrin önemli temsilcilerindedir. Bu isimler Mehtap, Şebtab, Serbest Fikir, Uhuvvet-i Fikriye ve en önemlisi İctihad gibi dergiler aracılığıyla görüşlerini işlemeye ve Osmanlı toplumu üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Cumhuriyet döneminde Celâl Nuri ve Kılıçzade Hakkı Bey'in yükseldikleri konum ve Cumhuriyet döneminde hızla girişilen Batılılaşma hareketleri Batıcılık fikrinin nihaî anlamda başarıya ulaştığını gösteriyor.

Milliyetçilik olmak üzere dört kutba ayrılmışlardı. Yüzyıl boyunca en uzun süre merkezde kalan ve uzun süre etkisini koruyan akım Osmanlılık olmuştur.

Klasik Osmanlı modeli olan millet sisteminin özellikle Balkanlarda görülen milliyetçi hareketler karşısında etkisiz kalmaya başladığı bir dönemde ortaya çıkan Osmanlıcılığın⁸⁸ amacı, Yusuf Akçura'ya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman ve gayrimüslim ahalisine eşit hak ve görevler vermek suretiyle tüm ahali arasında bir eşitlik sağlamak ve bu eşitlik ortamından faydalanıp Amerika Birleşik Devletleri'nde görülene benzer bir Osmanlı milleti yaratarak imparatorluğu eski sınırlarıyla yaşatmaktır.⁸⁹ Osmanlılık düşüncesinin siyasî alanda hâkimiyeti 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nda açıkça ortaya konmuştur. Bu tarihten itibaren yönetim, farklı milletlerden oluşan Osmanlı halkının farklılıklarını yok etmek ve yeni bir "Osmanlı ferdi" yaratmak için uğraşmıştır.⁹⁰ Tüm bu uğraşlar bir sonuç vermemiş, Osmanlılık siyaseti ve Osmanlılık kimliği özellikle gayrimüslim halklar arasında benimsenmemiş, bu kimliği en çok kabullenen yine Türkler olmuştur. Ziya Gökalp de Osmanlıcılığı Tanzimat'ın bir tuzağı olarak niteler ve bu tuzağa yalnızca Türklerin düştüğünü belirtir. Nitekim Akçura'yı eleştiren Ali Kemal de Osmanlılık politikasını yürüten yöneticilerin hiçbirinin gayrimüslim halkları Osmanlı milleti kimliğine sokmak gibi olmayacak bir hayale saplanmadığını, yapılanların "siyasî zaruretlerden ibaret olduğunu" söyler.⁹¹

Osmanlılık siyasetinin başarısız olmasının çeşitli sebepleri vardır. Çalen'e göre bu başarısızlık yalnızca Osmanlı kimliğinin suniliği ile açıklanamaz. Büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma hayali, devletin Osmanlı milletini inşa etme yeteneğinden yoksun olması ve gayrimüslim cemaatler için Osmanlı kimliğinin bir anlam taşımaması da önemlidir.⁹² Osmanlıcılığın Osmanlı kimliğini inşa edip tüm halkı bu kimlik etrafında toplamaya çalıştığı dönem, Balkan ulusçuluğunun doğduğu dönemdi. Dolayısıyla, özellikle halklarını yeni birer millet olarak inşa etme çabası içine girmiş olan Slav ve Helen aydınları için Osmanlı

Dahası için bkz. Şükrü Hanioğlu, "Batıcılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.5 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 1382-1388.

⁸⁸ Çalen, **age**, 53.

⁸⁹ Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset", **Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar**, haz. Arslan Tekin (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015), 113-114.

⁹⁰ Şükrü Hanioğlu, "Osmanlılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.5 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 1390.

⁹¹ Nevzat Kösoğlu, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp**, 3. bs. (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2013), 48.

⁹² Çalen, **age**, 56-57.

kimliği kabul edilemezdi. Balkanların Osmanlı olduğunu ve Osmanlı idaresine karşı ayaklanmanın dine uygun olmadığını açıkça ilan eden Kiliseye rağmen, milliyetçi grupların etkinlikleri daha başarılı olacaktı.⁹³ Hatta bu kimliğin Balkan ulusları için bir anlam taşımamaktan ziyade büyük bir tehlike ve tehdit olarak görülmesi de doğaldır. Ortaylı'nın da üzerinde durduğu gibi imparatorluk büyük oranda “geçmişte devlet kurmuş, bağımsız kiliseleri, edebî dilleri olan halk gruplarından” mürekkepti.⁹⁴ Bu nedenle Balkan coğrafyasında ne Slavlar ne de Helenler için Osmanlılık kimliği kabul edilebilirdi.

Klasik anlatıda Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük birbiri arkasından gelen, biri sahnedeki çekildiğinde diğeri sahneye çıkan üç ideoloji olarak gösterilmektedir. Örneğin Akçura Osmanlılık siyasetinin başarısız olması sonucunda İslâm siyasetinin hâkim olduğunu söylemektedir.⁹⁵ Ancak Osmanlılık siyaseti, Abdülhamid parantezine rağmen tamamen terk edilmiş değildir. Kaldı ki Osmanlılık II. Abdülhamid döneminde de unutulmamış, işlerliğini yitirdiği düşünülmeyle birlikte ikinci planda tutulmuştur; asla terkedilmemiştir.⁹⁶ 1908 gibi geç bir tarihte bile devrim patladığında Osmanlılık, Batıcılık ve İslâmcılıkla birlikte siyasal alana hâkim durumdaydı.⁹⁷ Bu fikir etrafında gösteriler ve sonradan içlerinin boş olduğu anlaşılacak açıklamalar yapılmış⁹⁸, Osmanlı kimliği etrafında toplanmak hayali kısa bir süre için hürriyet havasına karışmıştı. İttihat ve Terakki'nin 1911 Kongresi'nde Türkçülük akımının etkisinin arttığı, Ziya Gökalp'in “ideolojiden sorumlu yönetici” konumuna yükseldiği, İsmail Gaspralı ve Yusuf Akçura'nın da Heyet-i Merkeziye'ye seçildikleri iddia edilse de⁹⁹ hem Akçura'nın İttihat ve Terakki'ye üye olması söz konusu değildir¹⁰⁰ hem de Türkçülük akımı etkisini arttırmış olsa da Osmanlılık hâlâ hâkim durumdadır. 1911 Kongresi, Osmanlı söylemde ısrar edilen bir kongre olmuş ve kongrenin siyasî kararları arasında Osmanlı tebaasının tamamının eşitliğine vurgu yapılan bir madde de

⁹³ Balkanlar'da milliyetçiliğin doğuşu ve yükselişi ile ilgili olarak bkz. Mark Mazower, **Bizans'ın Çöküşünden Günümüze: Balkanlar**, çev. Ayşe Ozil (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017).

⁹⁴ Ortaylı, **age**, 69.

⁹⁵ Akçura, **agm**, 117.

⁹⁶ Hanioğlu, **agm**, 1391.

⁹⁷ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, çev. Alev Er (Ankara: Yurt Yayınları, 1986), 53.

⁹⁸ Hanioğlu, **agm**, 1392.

⁹⁹ Ateş Uslu, E. Atilla Aytekin, “1908-1923: Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında”, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, 2.bs. (İstanbul: Yordam Kitap, 2016): 144.

¹⁰⁰ Ahmed Ağaoğlu, “Yusuf Akçura”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mart 1935, 3.

hazırlanmıştır.¹⁰¹ Türkçülüğün imparatorluğun ve İttihat ve Terakki'nin ideolojisi haline gelmesi ancak 1913 yılında, Balkan hezimetini ve İttihat ve Terakki'nin asker kanadınının iktidarı tam ve kesin biçimde eline geçirmesiyle gerçekleşecektir.

Osmanlıcılığın hâkim olduğu bu dönem, Türk milliyetçiliği için tamamen karanlık değildir. Siyasî yönden ciddi bir alternatif olması bu dönemde mümkün olmamış; fakat özellikle 1860'lardan itibaren Türkçülüğün bilimsel ve kültürel temellerini atacak ve sağlamlaştıracak çalışmalar yapılmıştır.¹⁰² Zaten bu dönemde yürütülen tarih, dil ve kültür çalışmaları olmadan bütün ve gelişmiş bir siyasî proje olarak Türkçülüğün tesis edilmesi mümkün olamazdı.

Şinasi ve Ziya Paşa, Yusuf Akçura tarafından Türk edebiyatında Türkçülüğün ilk temsilcileri olarak ele alınır. Bu ikisi özellikle Türk edebî eserlerinde Türk dilinin işlenmesi, dilin sadeleşmesi gibi meseleler üzerinde durmuşlardı. Böylece Akçura dil ve edebiyatta ilk Türkçülük belirtilerinin 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıktığını ifade ediyor.¹⁰³ Şinasi'nin yaptığı sözlük çalışması, dilde Türkçülüğün önemli noktalarından biri olarak görülmektedir. Akçura dilde Türkçülük meselesinde Ahmet Vefik Paşa'ya da önemli bir yer verir. Ona göre *Lehçe-i Osmanî*'nin yazarı dilde "bütün Türkçülüğün" ilk temsilcisi olup,¹⁰⁴ Şinasi ve Ziya Paşa tarafından başlatılan dilde Türkçülüğün ilmî bir surete bürünmesini sağlamıştır.¹⁰⁵

Tarih alanında Türkçülüğün ilk önemli ismi ise Mustafa Celaleddin Paşa'dır. Akçura, onun yazdığı *Les Turcs Anciens et Modernes* (Eski ve Yeni Türkler) adlı eseri, kullandığı usullerin bilimselliği, "Touro-Arianisme" teorisinin dayanakları ve dille ilgili delilleri gibi konularda eleştirmekle birlikte Osmanlı Türkleri arasında Avrupa kaynaklarını temel alan ve Avrupa metotlarını uygulayan ilk çalışma olduğunu ifade ettiği eserin önemini teslim eder. Mustafa Celaleddin Paşa, Sultan Abdülaziz'e ithaf ettiği eserinde Avrupa kaynaklarından hareketle uygarlık tarihinde Türklerin önemli yerini ve uygarlığın gelişimine katkılarını göstermeyi hedeflemiştir. En önemli amaçlarından biri de yarattığı "Touro-Arianisme" teorisini bu eserde işleyerek Avrupalılar (Aryanîler) ile Türklerin (Turanîler) aynı ırktan geldiklerini

¹⁰¹ Özer Özbozdağlı, Nizam Önen, **İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1911 Kongresi ve Siyasi**

Programı: İttihat ve Terakki Cemiyetinin En Uzun Yılı (Ankara: Detay Yayıncılık, 2017), 81.

¹⁰² Ümit Kurt, "**Türk'ün Büyük Biçare Irkı**": **Türk Yurdu'nda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 30-34.

¹⁰³ Akçura, **Türkçülük**, 23.

¹⁰⁴ **age**, 24-27.

¹⁰⁵ Ümit Kurt, **age**, 31.

ispat etmek ve böylece “Avrupa devletlerinin ve Avrupa halklarının Türklere soydan gelen düşmanlıklarını azaltmaktır”.¹⁰⁶

Bu alanda önemli diğer isim Süleyman Paşa’dır. Dil konusunda da çalışmaları olan Süleyman Paşa, askerî okulların başındayken, bu okullarda okutulması için yazdığı tarih kitabı *Tarih-i Âlem* ile Türkçülük tarihindeki yerini almıştır. Akçura’ya göre bu eserde ilk kez olarak Türk tarihinin eski dönemlerine geniş yer ayrılmıştır. Bu ilkçağ bölümü II. Abdülhamid döneminde yasak kitaplardan sayılıp eldeki nüshalar uzunca bir süre kapalı kalmıştır.¹⁰⁷ Süleyman Paşa’nın bu kitabı yazma gerekçesi ise hem onun Türkçülüğünü kanıtlamakta hem de Türk milliyetçiliğinin yapısı ve Türk milliyetçilerinin düşüncelerini bize açmaktadır. Süleyman Paşa’nın eserinin önsözünde verdiği gerekçe iki kaynaktan farklı biçimlerde sunulmaktadır. Akçura’nın aktardığına göre okutulmakta olan tarih kitaplarının yabancıardan aynen alınması yüzünden, kültürler ve dinler arasındaki farklılıklar nedeniyle birtakım uyumsuzluklar yaşanıyordu.¹⁰⁸ Ziya Gökalp ise çok daha sert ve Avrupa ile net bir mesafe çizen bir ifade aktarmaktadır. Gökalp’in aktardığına göre Süleyman Paşa’nın tarih kitabını kendisinin yazmasının sebebi, kültürel farklılıklar, dinsel ayrılıklar nedeniyle eğitimde ve değerlerde yaşanacak olan uyumsuzluk değildir; ortada Avrupalılar tarafından sistemli olarak yaratılan bir iftiralara ağı vardır. Hem dine hem de milliyete iftiralarla dolu bulunan bu kitaplar, Osmanlı gençlerine uygun görülmemiş ve Doğu merkezli bir tarih anlayışıyla ve elbette İslâm’ın gereklerine ve milliyete aykırı olmayan bir kitap yazılmıştır.¹⁰⁹

Hem Mustafa Celaleddin Paşa’nın hem de Süleyman Paşa’nın eserleri Türkçülük tarihinde çok önemli yerlere sahip olmakla birlikte 1930’lu yıllarda resmî tarih olarak ortaya çıkacak *Türk Tarih Tezini* de öncülerinden olmuşlardır. *Tarih-i Âlem*’de Türklerin ilkçağlarına yapılan vurgu 1930’ların tarih yazımında da

¹⁰⁶ Akçura, *age*, 28-29.

¹⁰⁷ *age*, 43-46.

¹⁰⁸ *age*, 45. Akçura’nın aktardığı kısım şu şekildedir: “Askerî okullarda okutulmakta olan dünya tarihi yabancı dillerden aynen aktarılması yüzünden, İslâm prensiplerine ve millî ahlaka aykırı düşüyordu. Ayrıca, Eskiçağ bölümünün ancak pek az kısımları çevrilmiş olduğu için şimdiye kadar hedefe ulaşamamıştı... bu hususlara ve İslâmî kurallara, millî ilişkilere ve Doğu’nun önemli olaylarına uygun olarak... hazırlamaya cesaret ettiğim bu kitap...”

¹⁰⁹ Ziya Gökalp, *age*, 8. Gökalp’in aktardığı ifade: “Askerî mekteplerin başına geçince, bu mekteplere lâzım olan kitapların tercümesini mütahassıslara bıraktım. Fakat sıra tarihe gelince, bunun tercüme yoluyla yazdırılmayacağını düşündüm. Avrupa’da yazılan bütün tarih kitapları ya dinimize, yahut milliyetimize (Türklüğümüze) ait iftiralarla doludur. Bu kitaplardan hiç birisi, tercüme ettirilip de mekteplerimizde okutturulamaz. Bundan dolayı, mekteplerimizde okunacak tarih kitabının yazılması işini ben üzerime aldım. Vücuda getirdiğim bu kitapta hakikate aykırı hiçbir söze tesadüf olunamayacağı gibi, dinimize ve milliyetimize muhalif hiçbir söze de rastgelmek imkânı yoktur.”

görülebilecektir. Ayrıca tıpkı M. Celaleddin Paşa'nın üzerinde durduğu gibi, Türklerle Avrupalıların ırk bakımından aynı kökene dayandıkları iddiasının üzerinde de ciddiyetle durulmuştur. Süleyman Paşa'nın Avrupa kaynaklı kitaplarda Türklük ve İslâm üzerine pek çok iftiranın bulunduğu iddiası da 1930'larda oldukça popülerdir ve kullanılmıştır.

Başka pek çok isim olmasına karşın en önemli temsilcilerinden bazıları hakkında kısaca bilgi verilen 19. yüzyıl Türkçülüğü, böylece özellikle dil ve tarih meseleleri etrafında şekillenen kültürel ve ilmî bir mahiyette idi. Tanzimat dönemi ve Osmanlılık politikalarının milliyetçi politikaların uygulanabileceği bir siyasal ortam hazırladığı bu dönemde yapılan çalışmalar 20. yüzyıl başlarında Türk milliyetçiliğinin siyasî alanda ciddi bir alternatif olabilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda 19. yüzyılın Türkçülüğü, 1930'lu yıllarda ortaya çıkan *Türk Tarih Tezini* de düşünsel köklerini barındırmaktadır.¹¹⁰

3.2. İkinci Dönem: 1913'ten Sonra Türk Milliyetçiliği

1908 Devrimi ile ilân edilen II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı içinde diğer gruplar gibi Türkçüler de teşkilatlanma imkânı bulurlar. Bu teşkilatlanma sayesinde “organize bir Türkçülük faaliyeti” başlar.¹¹¹ Yusuf Akçura'nın da kurucuları arasında olduğu *Türk Derneği*'nin yanında *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* gibi Türkçü dernekler ve bunlarla birlikte çok sayıda Türkçü dergi yeni dönemde ortaya çıkmıştır. 1911 senesinde Ziya Gökalp'in yöneticileri arasına gireceği ve Akçura'nın da üyeliğini sağlamak için çaba gösteren İttihat ve Terakki de bu derneklere ilgiyle yaklaşıyor; fakat henüz Osmanlılık hayaliden vazgeçilmemiş olduğundan İttihatçılar bu derneklerle ve Türkçülerle işbirliğinden çekiniyorlardı.¹¹²

Türkçülüğün Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim ideoloji olabilmesinin yolu ancak savaşlarla ve yenilgilerle açılmıştır. 1911 yılında patlak veren Trablusgarp Savaşı ve bu savaşta alınan yenilgi Türkçülüğe “uygun” bir ortam yaratmış ve ivme kazanmasını sağlamıştır.¹¹³ Ancak asıl büyük dönüşüm Balkan Savaşları ile olmuş; 1913 senesi hem Osmanlı İmparatorluğu, hem Türkçülük hem de Anadolu coğrafyası

¹¹⁰ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 7. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), 310.

¹¹¹ Çalen, *age*, 40.

¹¹² Hanioglu, “Türkçülük”, 1397.

¹¹³ Ateş Uslu, Attila Aytekin, *age*, 146-147.

için dönüm noktası olmuştur. Akçura, 1913 senesine gelindiğinde İttihat ve Terakki'nin söylemlerinin kendi düşüncelerine bir hayli yaklaştığını ifade etmiştir.¹¹⁴ Böylece, Trablusgarp Savaşı başladıktan birkaç gün sonra toplanan 1911 Kongresinde Osmanlıcılık vurgusu yapan İttihat ve Terakki, 1913 yılında Balkan Savaşları nedeniyle Türkçü bir kimliğe bürünmüştür. 1904'te Akçura tarafından pek yeni bir fikir olduğu itiraf edilen Türkçülüğün 1913 yılında siyasi alanda hâkim konuma yükselmesi 20. yüzyılın hemen başında Osmanlı yöneticileri için yaşanan travmanın ciddiyetini de göstermektedir. Türkçü yazarlar, Balkan savaşlarının Tanzimat'ın arkasında gizlenen gerçeğin korkunçluğunu ortaya çıkardığı, halkı bir arada tutmak için millî ülkülerin gerekliliğini gösterdiği fikrini işlemeye başlarken Gökalp de ilk kez Balkan savaşları sırasında “biz değil ben varım” diyebildiğini ifade etmiştir.¹¹⁵

İttihatçılar 1913'te yalnızca Balkan hezimetini ile değil, onları milliyetçiliğe yaklaştıracak başka gelişmelerle de karşı karşıya kalmışlardır. Daha önce birbirlerine rakip gruplar olan Hınçak, Taşnaksutyun ve Ramgavar, bu tarihte birlikte hareket etmeye başlamışlardı. Taşnaksutyun, o noktaya kadar İttihatçıların önemli bir müttefiki görünümündeydi. Ayrıca Ekim 1913'te Ermeni alfabesinin 1500. yıldönümü için yapılan kutlamalar da İttihatçılar için rahatsız edici bir gelişmeydi. Diğer yandan Haziran 1913'te Paris'te toplanan Arap Kongresi de İttihatçıların Araplar lehine uygulamaya başladığı politikaların Araplar tarafından yeterli görülmediğini açığa çıkarmıştır.¹¹⁶

Tüm bu gelişmeler Türkçülüğün “resmî ideoloji ve devlet politikası üzerinde hâkim bir mevki kazanmaya başlamış bir fikir hareketi”¹¹⁷ haline gelmesini sağlamıştır; ancak değişim yalnızca yönetimle sınırlı kalmamış, hızla tabana yayılıp toplumsal bir dönüşümü başlatmıştır. Bu savaştan sonra Osmanlı ve Balkan halklarında nefret, ötekileştirme ve milliyetçilik duyguları giderek yükselmiştir. Edebiyatta “intikam” teması çokça işlenmeye başlamıştır.¹¹⁸

İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarı tamamen ele aldığı 1913'ten hemen sonra Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş, bu savaşın sonunda Osmanlı

¹¹⁴ Georgeon, **age**, 57.

¹¹⁵ Hanioglu, **agm**, 1398.

¹¹⁶ Ateş Uslu, Attila Aytekin, **age**, 148.

¹¹⁷ Çalen, **age**, 40.

¹¹⁸ Bu konuda daha detaylı bir anlatım ve “intikam” temasını işleyen eser örnekleri için Bkz.: Zafer Toprak, “Balkan Harbi, İntikam ve ‘Ötekileştirme’ Süreci”, **Toplumsal Tarih**, s.228 (Aralık 2012).

İmparatorluğu resmen yıkılmıştı. Bu nedenle yönetimde İttihat ve Terakki'nin milliyetçi politikalarını uygulama imkânı olmamış, yalnızca dört senelik savaş döneminde faaliyet gösterebilmiştir. Ermeni tehciri, bir etnik temizlik ve nüfusun homojenleştirilmesi faaliyeti olarak bu yıllarda İttihatçıların bu anlamda en ciddi uygulamasıdır.

Ateşkesin yapıldığı andan 1923'e kadar geçen süreçte Türk milliyetçiliğinin yeni hedefleri, yeni rakipleri ve yeni aktörleri ortaya çıkmıştır. En büyük hedef devletin kurtarılması, bir başka ifadeyle baş gösteren devletsiz kalma tehlikesinin bertaraf edilmesiydi. Bu hedef doğrultusunda Anadolu'da pek çok milliyetçi hareket ve grup sahneye çıkmış ve Ankara'da merkezî bir direniş tesis edilene kadar da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Harekât-ı Millîye Komitesi, Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Osmanlı Komitesi ve Kars İslâm Şurası gibi örgütler, o dönemde İslâmî söylemlerle karıştırılmış milliyetçi bir ifadeyi taşıyorlar ve Anadolu'da yerel direnişlerin temsilcisi rolünü üstleniyorlardı.¹¹⁹ Bu dönemde İstanbul hükümetleri dâhil olmak üzere milliyetçilikle şekillenmeyen ya da en azından milliyetçi akımdan etkilenmemiş hiçbir grup yoktu. Göktürk, İstanbul hükümetlerinin derhal “teslimiyetçi ve işbirlikçi” karakterde olduğu yönündeki resmî anlatının tam olarak gerçeği yansıtmadığını, İngiliz İstihbarat Servisi raporlarına dayanarak iddia etmektedir. Buna göre İstanbul ile Ankara arasındaki mücadele milliyetçilerle anti-milliyetçiler arasındaki bir mücadele değil; ancak bir iktidar mücadelesidir.¹²⁰ Bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki milliyetçi hareket, düzenli ordu etrafında Anadolu direnişini merkezileştirmiş, Ankara'da yerleşip hâkim konuma yükselmişlerdir.

Kurtuluş Savaşı boyunca bir yandan devletin kurtarılması en temel amaç olarak öne çıkarken, milliyetçiliğin (ve Türk milliyetçiliğinin) en mühim dayanaklarından biri olan “vatan”, yeni sınırlarıyla yeniden tanımlanmış; Müslüman Türk milletinin yaşayacağı vatanın inşası, yeni devletin sınırlarını çizen Misak-ı Millî ile ifadesini bulmuştur. Misak-ı Millî, milliyetçi temsilcilerin çoğunluğu oluşturduğu son Meclis-i Mebusan tarafından 28 Ocak 1920'de kabul edilmiştir.

¹¹⁹ Eren Deniz (Tol) Göktürk, “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 4: Milliyetçilik**, 2. bs. (İstanbul, İletişim Yayınları, 2003): 105.

¹²⁰ *age*, 106-110.

Mustafa Kemal Paşa, 1919-1923 arası dönemde, koşulların zorlamasıyla zaman zaman İslâmî ya da anti-emperyalist ve Bolşevizm'e yakın duran söylem ve uygulamalarıyla farklı portreler çizmiştir. Dönem boyu İslâmî renkten arınmış bir milliyetçiliği görmek pek mümkün değildir. Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, dönemin İslâmî havasının en bilindik örneğidir. Kâzım Karabekir Paşa için bile meclisin açılışında gösterilen taassup çok rahatsız edicidir.¹²¹ Meclis açıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, meclisteki konuşmasında uluslararası şartlar sebebiyle dile getirilmese bile ne Panturanizmin ne de Panislâmizmin unutulmadığını ve bu hedeflerden vazgeçilmediğini vurgulamıştı.¹²² M. Kemal Paşa'nın savaş süresince İslâmî referansları kullanması stratejik bir hamle olup çeşitli iç ve dış nedenleri vardı. En önemli iç neden halk ve ordu gözünde meşruiyeti sağlayabilmektir. İstanbul hükümetinin en büyük dayanaklarından biri Halife iken Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın İslâmî söylemden tamamen arınmış laik bir milliyetçiliği işleyebilmesi mümkün değildi. Taner Timur'un iddia ettiği gibi İslâm "Millî Mücadele boyunca Anadolu'da en yaygın ideoloji" konumundaydı.¹²³ Savaş sürecinde saltanat sahip olduğu konumu ve güvenilirliği kaybetmişse de İslâm dini, Anadolu halkı nezdinde gözden düşmemiştir.¹²⁴ Damat Ferid tarafından Şeyhülislam yapılan Dürrizade Abdullah'ın Millî Mücadele karşıtı ve bu mücadeleyi verenleri "şer'an cezaya müstahak" ilan eden fetvasına karşı Ankara Müftüsü Börekçizade Rifat Efendi'nin yazdığı ve 153 müftü ve din adamının imzaladığı karşı-fetva¹²⁵ gibi örneklerde görüldüğü gibi Ankara, İstanbul'dan gelen İslâmî temelli suçlamalara karşı aklanmak için İslâmî kaynaklardan yararlanmak zorundaydı. Kurtuluş Savaşı süresince Mustafa Kemal Paşa'nın İslâm ile uyumlu bir söylem geliştirmesinde Anadolu halkının desteğini sağlamak mecburiyetinin de önemli bir payı vardı. 1919 senesinde Anadolu köylüsü henüz milli duyguya ya da –en azından milliyetçilerin yüklediği anlama uygun biçimde– vatan mefhumuna sahip değildi.¹²⁶ Doğuda ise özellikle Ermeni tehlikesine karşı Kürtlerle işbirliği imkânı aranırken İslâm birleştirici bir değer olarak kullanılmıştır. Tehcire tabi tutulan Ermenilerin Anadolu'nun doğusunda bıraktıkları

¹²¹ Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, 7. bs. (İstanbul, Doğan Kitap, 2014), 139

¹²² Göktürk, **age**, 111.

¹²³ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 7. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2013), 29.

¹²⁴ Hugh Poulton, **Top Hat, Grey Wolf and Crescent**, (London: Hurst & Company, 1997), 91.

¹²⁵ Akyol, **age**, 139-143.

¹²⁶ Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, 3. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 77. Oran, Anadolu köylüsünde millet fikrinin o tarihlerde gelişmemiş olmasının önemli bir nedenini ulusal pazarın henüz oluşmamış olmasında aramaktadır.

yerlere dönmeleri iki taraf (Türk milliyetçileri ve Kürtler) için de istenmiyordu.¹²⁷ Uluslararası alanda ise Hilafet için verilen savaş imajı, özellikle çok büyük bir Müslüman nüfusa sahip olan İngiltere'ye karşı bir önlemdi. Bu süreçte Hint Müslümanlarından gelen para desteği de savaş sırasında ve sonrasında kullanılmıştır.

Kurtuluş Savaşı sırasında başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere milliyetçi kadronun uluslararası alanda bir dayanağı da Sovyet Rusya ve Bolşevikler olmuştur. Bekir Sami Bey başkanlığında Rusya'ya gönderilen bir heyet, amaçları doğrultusunda Ruslarla bir anlaşmaya varmışlardı. Bu anlaşmanın son halini almasıyla birlikte 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır.¹²⁸ Bu süreçte Rusya'nın desteğinin sağlanması o kadar önemlidir ki, bizzat Mustafa Kemal Paşa kendisinin ve "yoldaşlarından" birçoğunun komünizm taraftarı olduklarını söylemiştir.¹²⁹

Millî Mücadele sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın İslâm ve Bolşevizm ile yakın ilişkiler kurması daha sonraki dönemde çeşitli tartışmaları beslemiştir. Pek çok farklı milliyetçilik ve bunun yanında sol gruplar, farklı dönemlerde Mustafa Kemal Paşa tarafından uygulanan farklı politikalar üzerinden farklı modelleri benimsemiş, farklı Atatürk imgeleri ortaya koymuşlardır. Bunda Atatürk'ün toplum üzerindeki etkisinin büyüklüğü nedeniyle bir şekilde onun mirasına sahip çıkma zorunluluğunun hissedilmesinin yanında 1937 yılında yapılan değişikliklerle CHP'nin altı ilkesinin devletin de ilkeleri olarak kabul edilmesi sebebiyle her partinin –ve aslında bireyin– “Kemalist olmak” mecburiyeti etkili olmuştur. Bu sebeplerle solun çizdiği anti-emperyalist ve anti-kapitalist karakteri ağır basan ve tamamlanmamış bir devrimi temsil eden Mustafa Kemal portresi vardır.¹³⁰

Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasıyla (ya da zafer ufukta görüldüğü andan itibaren) hem İslâm ile hem de komünizm ile geliştirilen yakın ilişkiler kopmaya başlamıştır. Bir tür Türk-İslâm milliyetçiliği biçiminde görünen Millî Mücadele dönemi milliyetçiliği yerini laik milliyetçiliğe bırakırken, Mustafa Kemal

¹²⁷ Göktürk, *age*, 112.

¹²⁸ Akyol, *age*, 222.

¹²⁹ Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri, Sovyet Arşiv Belgeleriyle* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005), 272-273.

¹³⁰ Cemil Koçak, “Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce 4: Milliyetçilik*, 37-43.

Paşa, 1927’de yazdığı Nutuk’ta Türk-Sovyet ilişkilerine çok küçük bir yer vererek bu ilişkiyi unutmuş ve unutturmak ister görünmektedir.¹³¹

Bu noktaya kadar Türk milliyetçiliğinin nasıl bir ortamda doğduğu ve hangi aşamalardan geçerek geliştiği üzerinde durulmuştur. Genel bir taslağa uyarak ifade etmek gerekirse Türk milliyetçiliği, ilk döneminde kültürel-ilmî bir çerçevede çalışmalar yürütmüş olup bu çalışmalar daha sonra milliyetçilerin teorik çatılarını ve söylemlerini oturtmalarında çok işe yarayacaktır. Süreç içinde aynı zamanda siyasileşen Türk milliyetçiliği, Balkan Savaşları’nın etkisiyle siyasi alanda hâkimiyeti ele geçirecektir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise Türk milliyetçileri bağımsızlığı kurtardıkları Kurtuluş Savaşı ile birlikte yeni vatani, Cumhuriyet ilanı ile millî ve laik prensiplere dayanan yeni devleti ve nihayet milleti yaratmışlardır.

3.3. Türk Milliyetçiliğinin Milliyetçilik Kuramları İçindeki Yeri

Türk milliyetçiliği, daha önce de ifade edildiği gibi modernleşme süreci içinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Ortaya çıktığı dönemde seçkinler arasında Osmanlıcılık ve İslâmcılık gibi bir alternatif olmaktan öteye geçememiş; ancak diğer iki yol başarısız olduktan sonra milliyetçilik imparatorluğa –ya da ondan geri kalana– hâkim olmuştur.

Türk milletinin ve milli bilincinin en başından beri var olduğunu iddia eden çalışmalar olsa da¹³² Çalen’in işaret ettiği gibi, Türk milliyetçiliğini Türk tarihiyle eşitleyen görüş Cumhuriyet ile birlikte ortaya çıkmış olup, Osmanlı dönemi Türkçülerin milliyetçiliğinin Batı’dan ithal edilmesi ile bir sorunu yoktu.¹³³

Etno-sembolcü açıklamalar ise Özkırmımlı ve Sofos’un haklı eleştirileri ile ortaya koydukları gibi tarihi etnikleştirmekte ve çok daha karmaşık olan tarihi “etnik tarih” ile sınırlandırmaktadır.¹³⁴ Özkırmımlı ile Sofos’un haklı olarak dikkat çektikleri “geriye dönük etnikleştirme” (*retrospective ethnicization*), milliyetçilik sorununu çözmekten çok, problemi daha geriye atmaktadır.

Türk milliyetçiliğinin modern dönemde ortaya çıkması, onun modernist kuramlarla rahatça açıklanabileceği anlamına gelmez. Türk milliyetçiliği ile ilgili en

¹³¹ Akyol, *age*, 222.

¹³² Çalışmaların bazıları için bkz. Çalen, *Osmanlıcılık ve İslâmcılık Karşısında Türkçülük*, 18.

¹³³ *age*, 18.

¹³⁴ Umut Özkırmımlı, Spyros A. Sofos, *Tarihin Cenderesinde: Yunanistan ve Türkiye’de Milliyetçilik*, çev. Sezin Tekin Özşakıncı (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 8.

büyük kuramsal sorun, onun tüm kuramların varsayımlarından uzak bir dünya içinde yaşaması ve bu kuramların ele aldığı gelişim çizgisinin dışında yer almasıdır.

Her şeyden önce, bu bölüm içinde üzerinde durulduğu gibi, Türkiye’de modernleşme hareketi iktisadî değil, askerî temellidir. Dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin doğuşunun temelinde ekonomik bir dönüşümden ve sanayiden bahsetmek mümkün değildir. Kaldı ki, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında, örneğin 1908 gibi geç bir tarihte, gelişmiş bir sanayiden söz edilemez.¹³⁵ Tam tersine, Türkiye’de iktisadî dönüşümün milliyetçiler eliyle gerçekleştirildiği görülmektedir. Bilinç düzeyinde de iktisadî bir “uyanıştan” tam anlamıyla söz etmek mümkün değildir. İlk düzenlemelerin gerekçeleri olarak şeriatın ve eski düzenden uzaklaşmanın imparatorluğu yıkılma noktasına getirmesinin gösterilmesi ya da modernleşme hareketlerinin ilk uygulama alanının ordu olması iktisadî geri kalmışlığın ya da emperyalizmin Türkiye’de milliyetçiliğin doğuşuna sebep olmadığına dair diğer kanıtlardır.

Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı aydınının, milliyetçilik fikrinin Avrupa’dan ithal edilmesi gerçeğiyle bir sorunu yoktu. Avrupa’da tohumları atılmış ya da serpilip gelişmiş bir fikir akımı olan milliyetçiliği, Osmanlı aydınının yeniden keşfetmesine gerek yoktu. Türk milliyetçiliği incelenirken, milliyetçiliğin “taklit edilebilir doğası” öne çıkmaktadır. Milliyetçiliğin taklit edilebilirliği, özellikle Gellner ve Anderson tarafından dikkat çekilen bir özelliktir. İmparatorluğu yıkılmaktan kurtarmaya çalışan Osmanlı aydını, üstünlüğünü kabul ettiği Avrupa’ya yüzünü çevirdiğinde önce teknik alanda Avrupa’yı üstün kılan yapıları imparatorluk için düzenleyerek kabul ettirmeye çalışmış; fakat sonradan fikir sistemleri, ideolojileri ve tüm değerleri ile Avrupalılaşmak ya da Avrupa medeniyet sahasına dahil olmak gerekliliğini savunan aydınlar ortaya çıkmıştır. Bu noktaya kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda yükselen milliyetçilik, Anderson’ın kuramında bahsettiği Asya ve Afrika milliyetçiliklerini hatırlatmaktadır. Aradaki önemli farkın altı çizilmelidir. Anderson’ın kuramında yer verdiği Asya ve Afrika halkları, Avrupa devletlerinin sömürgeleridirler. Osmanlı İmparatorluğu ise, özellikle son dönemlerinde yarı sömürge haline geldiği savunulabilirse de, hiçbir zaman resmen bir sömürge konumuna düşmemiştir. Osmanlı aydını, imparatorluğu kurtarmaya

¹³⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009**, 18. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2013), 20-21.

çabalarken, bağımsızlığını ya da birtakım eşitlikleri kazanmaya çalışan bir sömürge adına değil, Avrupa devletleri ile hukuken eşit konumda olması gereken, oturmuş kurumları ve zengin geçmişiyle bir imparatorluk adına düşünüyorlardı. Söz konusu farklılığın, Türk milliyetçiliğinin kuramsal olarak açıkça bir noktaya oturtulabilmesinin önündeki engellerden biri olmasına karşılık, Türk milliyetçiliğinin karakterini oluşturan en temel özelliklerinden biri, taklit edilmiş olmasıdır. Milliyetçiliğin Avrupa'dan ithal edilmiş olması, Kemalist dönem de dâhil olmak üzere Türk milliyetçilerinin üzerinde durdukları meseleleri, önem verdikleri alanları belirlemiştir.

Avrupa menşeli bir akım olan milliyetçiliğin ithal edilmesi, Avrupalı milliyetçilerin iddialarının ve Avrupa merkezci görüşlerinin değiştirilmeden kabul edilmesi ve Türk milliyetçiliğinin bu temel üzerine inşa edilmesi anlamına gelmemiştir. Her ne kadar medeniyet sorununda, özellikle Kemalist dönemde Batı merkezli bir anlatı kabul edilmişse de, bu sorun bile Türk temelli bir anlatı üreterek aşılmaya çalışılmıştır. Milliyetçiliğin doğası gereği bir başka milletin merkeze konulduğu anlatılarla millet inşasının imkânsız olmasının yanı sıra, Türk milliyetçiliğinin “tepkisel” karakteri, onu herhangi bir anlatıya ya da akıma yakınlaşmaktan alıkoymuş ve kendi hikâyesini yazmaya zorlamıştır. Bu tepki, hem her anlamda üstünlüğünü kabul ettiği Avrupa dünyasına karşı sürekli yenilgi haline, hem de imparatorluk içindeki unsurların (özellikle Balkanlar) ayrılıkçı talep ve hareketlerine karşıydı. Nihayet Birinci Dünya Savaşı ile birlikte imparatorluğun yıkılması ve Anadolu'nun Yunan ve Ermeni vatanları olarak ilan edilmesi çabası, 1919 yılından itibaren bütün Türkiye tarihini şekillendirecek bir tepkiyi doğurmuştur. Henüz Kurtuluş Savaşı sırasında Türk milliyetçileri bir yandan Misak-ı Millî ile diğer yandan tarihsel iddialar ile Anadolu'yu hukukî, fiilî ve tarihî Türk vatanı olarak kabul ettirmeye yoğun mesai harcamışlardır.

İkinci bölümde incelenen milliyetçilik kuramları, Türk milliyetçiliğinin yapısını, Türk milliyetçilerinin kabullerini ve yöntemlerini açıklamak noktasında faydalı olsalar da, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Açıklamada yetersiz kalınmasının iki temel sebebi olduğu söylenebilir. Birincisi, modernleşme kuramlarının, öne çıkardıkları süreçler birbirlerinden farklı olsa da, hepsinin kapitalist üretim sistemini ve sanayileşme sürecini temel almasıdır. İkincisi ise modernist düşünürlerin, kuramlarını, ele

aldıkları bölgelerin, milliyetçiliği doğuran özgün koşullarını ve tekrarlanması mümkün olmayan süreçleri inceleyerek geliştirmeleridir. Osmanlı İmparatorluğu ele alındığında görülmektedir ki, bu bölgede sanayileşme milliyetçiliği doğuran süreci başlatmamış, aksine milliyetçilerin iktidarı altında sanayileşme hamlesi gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu, modernist kuramların milliyetçiliğin doğduğu bölgeler olarak kabul ettikleri farklı coğrafi ya da politik bölgelerin hiçbirine dâhil değildir.

Tüm modernleşme kuramları, milliyetçiliğin doğuşu sürecinde farklı dönüşümleri öne çıkarsa da temelde iktisadi gelişime ve kapitalizmin yükselişine dayanmaktadır. Nairn'in ve Hechter'in kuramları, Neo-Marksist karakterleri itibariyle tüm süreci iktisadi açıdan yorumlamakla birlikte, Gellner, Anderson gibi kültürel dönüşüm yorumları ve Hobsbawm ve Breuilly gibi siyasi dönüşüm yorumları da kuramlarını iktisadi dönüşümün çevresine kurarlar. Örneğin Hechter'in kuramında kapitalist üretimin gelişmesi ve yerleşmesini takip eden bir kültürel işbölümü sorunu vardır. Aynı şekilde Gellner de sanayi toplumuna dönüşümün getirdiği yeni bir toplumsal düzenden bahsetmektedir. Aynı işbölümü sorununu Breuilly'nin kuramında da görmek mümkündür. Osmanlı toplumunda bu boyutlarda bir iktisadi dönüşümden bahsedilemez. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'de iktisadi gelişme ve sanayileşme milliyetçilerin politikaları ile hızlanmıştır. Nairn'in uluslararası boyutlarda tartıştığı ve iki aşamadan ibaret bir doğuş ve gelişme süreci de Osmanlı İmparatorluğu'nu dışarıda bırakmaktadır; çünkü Osmanlı İmparatorluğu hem milliyetçiliğin doğuşu bakımından geç kalmıştır hem de Nairn'in kuramından yüklediği anlam bakımından ne çevre ülkeler ne de merkez ülkeler arasında kabul edilebilir. Osmanlı yönetici sınıfı, kendisini bu dönüşümü geçirmiş ya da geçirmekte olan bir dünyanın karşısında bulmuş; fakat çözümü bu dönüşüme odaklanarak değil, askerî ve idarî reformlar yoluyla aramışlardır. Bu nedenle modernist kuramlar Osmanlı İmparatorluğu ve bu imparatorlukta doğan Türk milliyetçiliği örneğini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar.

Modernist kuramlarla ilgili bir diğer sorun ise bu kuramların, milliyetçiliğin doğuşunu açıklama amacı ile yazılmış olmaları nedeniyle, bir süreci izlemeleridir. Bu süreçte Anderson kapitalist yayıncılığın gelişmesine, Hobsbawm modern devletin tesisi ile politikanın demokratikleşmesine, Gellner üst kimliğin yaygınlaşmasına, Hechter etnik temelli işbölümünün ortaya çıkmasına vurgu yapmaktadır. Her şekilde

milliyetçiliğin doğuşu ile sonuçlanan süreç, özel bir süreç olacaktır. Dolayısıyla bir kez yaşanan bir süreçten bahsedilmektedir. Aynı yolun her bölgede izlenmesi mümkün değildir. Türk milliyetçiliği de görece geç doğan bir milliyetçilik olarak, Avrupa'nın –ya da farklı kuramların iddia ettiği farklı bölgelerin– izlediği yolu izlememiştir. Kendine özgü bir doğuşu vardır. Burada milliyetçiliğin taklit edilebilirliği önem kazanmaktadır. İşte, modernist kuramlarda Türk milliyetçiliğinin doğuşunu açıklamak için yararlanılabilecek fikir, bu taklit edilebilirlik fikridir. Taklit edilebilirlik fikri, modernist düşünceyi ilkçi iddialardan ayıran önemli unsurlardan biridir; çünkü bir fikrin ya da duygunun taklit yolu ile yayıldığı savunulması, o fikrin ya da duygunun tarih boyunca ve her bölgede var olduğu düşüncesini reddeder. Bu bakımdan Türk milliyetçiliğinin doğuşunu, Gellner ve Anderson'ın üzerinde durduğu taklitçilik ile açıklamak mümkündür. Gellner'e göre “bir olayın tekrarı, zaten özgün halin farklılaşması demektir”.¹³⁶ Ona göre Batı Avrupa koşullarının başka bölgelerde tekrarlanması mümkün değildir. Anderson da Amerika ve Avrupa'da doğan milliyetçiliğin Asya ve Afrika'da yeniden keşfedilmesine gerek olmadığını, milliyetçiliğin bu bölgelere bir model olarak girdiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak, Türk milliyetçiliği, modernleşme süreci ile inşa edilmiş; tepkisel nitelikte ve Avrupa'dan ithal edilmekle, milliyetçiliğin taklit edilebilir doğasına işaret etmektedir. Türk milliyetçiliğinin tepkiselliği ve taklit yoluyla benimsenmiş olması, hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde, hem de Kurtuluş Savaşı ve ardından gelen Kemalist Cumhuriyet dönemlerinde izlenecek yolları ve benimsenen hedefleri belirleyen temel iki unsur olmuştur. Diğer milliyetçi seçkinler ve aydınlar gibi Afet İnan'ın çalışmalarında da bu iki unsurun kaynak olduğu görülebilir.

¹³⁶ Gellner, *age*, 93.

4. KEMALİST MİLLİYETÇİLİK VE AFET İNAN

Milliyetçilik, Türkiye’de 20. yüzyılın başında güçlenmiş ve özellikle 1913 yılından sonra yöneticiler seviyesinde hâkim olmuşsa da Kemalist cumhuriyet döneminde ulaştığı kurucu ve inşa edici güce hiçbir zaman ulaşamamıştır. Atalay, bu durumu Türk milliyetçiliğinin “vücut bulup kutsallaşmasının” ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra gerçekleştiği şeklinde ifade etmektedir.¹³⁷

Türk milliyetçiliğinin kurucu dönemi olarak adlandırılabilen Kemalist dönem, koşullar, amaçlar ve eylemler dikkate alınarak üç alt döneme ayrılabilir. İlk dönem, Kemalizm’in kendisini göstermekten çekindiği, görece çoğulcu, İslâm ile barışık, vatanı kurtarmanın temel hedef olarak belirlendiği Kurtuluş Savaşı (işgal) dönemidir. Savaş boyunca İslâm ile ilişkilerin niteliği, Kemalizmin geçirdiği değişimi görmek açısından önemli olmakla birlikte, dönemin ayırt ediciliği vatanın kurtarılması çabasıdır. Vatanın kurtarılması mücadelesi, aynı zamanda vatanın inşası mücadelesidir. Kurtuluş Savaşı’na gelene kadar sınırları net biçimde belirlenmiş ve devleti ve halkıyla özdeşleşmiş bir vatandan söz etmek mümkün değildir. Vatan, savaş sürerken belirlenmiş ve kurtarılması gereken bir bütün olduğu ilan edilirken, bunu ilan eden kongreler vatanı inşa edecek iradeyi ortaya koymaya çalışmışlardır. Bütünlüğünün bozulamayacağı açıkça ve kararlılıkla duyurulan vatanın nerede başlayıp nerede bittiği, en azından ilk zamanlarda belli değildi. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde temel kaygı olarak ortaya koyulan vatanın sınırları, 1920 yılında, Misak-ı Millî adıyla tarif edilmiştir.

Kazanılan zaferden sonra, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte, yeni ulus-devletin inşasını hedefleyen ve “devrim” kelimesi ile tanımlanabilecek 1920’li yıllar gelmektedir. Bu dönemde sosyal, idarî, hukukî pek çok alanda yapılan reformlar, yeni devleti tesis etmek ve sağlam kılmak amacını güdüyordu. Hilafetin ilgası, Şeriye ve Evkaf ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye vekâletlerinin kaldırılması gibi uygulamalar, iktidarın tek merkezde toplanması ve pekişmesi için önemlidir.

¹³⁷ Onur Atalay, **Türk’e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 108.

1930'lu yıllara gelindiğinde ise rejimin kendi içine kapanmaya başladığı, tek parti yönetiminin kesin olarak sağlandığı bir döneme girilmiştir. İkinci Dünya Savaşı ertesinde kurulacak yeni siyasî partilere kadar Türkiye'de ikinci bir siyasî parti kurulmayacaktır. İktidara ortak olabilecek şahıslar, gruplar ve kurumlar etkisiz kılınmıştır. Bu yeni ortamda sıra milletin yaratılmasına gelmiştir. Aydemir'e göre, 1920'lerin ortasında halkta "İstiklâl Savaşı şarkılarının" yerini "medeniyet ve inkılâp şiirleri" almıştır.¹³⁸ Bir görüşe göre 1930'lara gelindiğinde, inkılâp şiirlerinin okunduğu bu dönemin hâkim iki paradigması olan laisizm ve cumhuriyetçiliğin toplumu sürükleyecek anlatılara sahip olamayacağını anlaşılması üzerine, daha önce İslâm'ın ya da Osmanlılığın verdiği anlatıyı sağlayacak Türk kimliğinin inşasına karar verilmiştir.¹³⁹

Milletin inşası sürecinde en önemli rol tarih çalışmalarının olmuştur. Türk kimliğinin formüle edilmesini izlemek ve anlayabilmek, 1930'larda tarihçilikte yaşanan dönüşüm ile mümkündür. Afet İnan'ın Cumhuriyet tarihindeki önemi, işte bu millî tarih çalışmalarının tam ortasında yer almasından kaynaklanmaktadır.

Afet İnan'ın Türk milliyetçiliğini besleyen çalışmaları, genel olarak iki ana başlık altında toplanır: Tarih ve kadın hakları. Bu bölümde önce tarihçiliği, *Türk Tarih Tezi* ile birlikte incelenmeye çalışılacak, ardından İnan'ın Türk kadını üzerine çalışmaları milliyetçilik perspektifinden yorumlanacaktır.

4.1. Afet İnan'ın Hayatı

Türk Tarih Tezi'nin oluşturulmasında ve genel olarak Türk kimliğinin inşası sürecinde en önemli görevleri üstlenen Afet İnan, 30 Ekim 1908 tarihinde, Kesendire'de (diğer adı Polyoroz ya da Polygoros) doğmuştur.¹⁴⁰ Annesi, Doyran Müderrisi Emrullah Efendi'nin torunu olan Şehzane Hanım Doyranlıdır. Bugün Kuzey Makedonya sınırları içinde kalan Doyran, Afet İnan'a göre o dönemde Türklerin çoğunlukta olduğu bir bölgeydi.¹⁴¹ Babası İsmail Hakkı Bey (17 Nisan 1881-28 Nisan 1950) Şumnuludur. Şumnu bugün Bulgaristan'ın kuzeyindedir. Şumnu'da çocuklar arasında yapılan bir seçimde başarı sağlayarak Bursa Ziraat

¹³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam: Mustafa Kemal 1922-1938**, c.3, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010), 254.

¹³⁹ Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 159.

¹⁴⁰ **Prof. Dr. Afet İnan**, haz. Arı İnan, 4. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 28.

¹⁴¹ **age**, 21.

Mektebi'ne gitmiş, daha sonra İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi'ne devam etmiştir. Bu okuldan 1905 yılında mezun olup ilk görev yeri olan Kesendire'ye gelmiş ve burada Şehzane Hanım'la evlenmiştir.¹⁴²

İsmail Hakkı Bey eğitimin önemini anlamış bir baba olarak çocuklarının eğitimini takip etmiş ve desteklemiştir. Afet İnan'ın eğitimiyle her zaman ilgilenmiş ve okuma isteğini desteklemiştir. Kendisi Afet İnan'ın özellikle coğrafya ve matematik öğrenmesi için bizzat çaba göstermiş; bunun yanında Kurtuluş Savaşı'nın sıkıntılı yıllarında ahabplarından Arif Efendi'ye, Afet İnan'a “hesap, matematik, geometri, tarih ve coğrafya” dersleri vermesi karşılığında bir altın ödeme yapmayı göze almıştır.¹⁴³

Afet İnan'ın babası başta olmak üzere ailesi onun milliyetçiliği üzerinde de etkili olmalıdır. İsmail Hakkı Bey henüz Bursa Ziraat Mektebi'nde öğrenciyken Namık Kemal'in şiirlerini okuduğu için takibata uğramış,¹⁴⁴ ilerleyen dönemde ise İttihat ve Terakki'yi destekleyip hürriyet hareketlerine katılmıştır.¹⁴⁵ En sonunda İsmail Hakkı Bey ve kardeşi Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere evden ayrılmışlardır. Bu olayın senesi 1921'dir ve Afet İnan'a göre Sakarya Savaşı'na rastlıyordu.¹⁴⁶ Afet İnan'ın yalnızca babası ve amcası Mustafa Kemal Paşa için cepheye gitmiş değildi. “Hanım Ablasının” (Nikbahat Hanım– Afet İnan'ın annesi Şehzane Hanım'ın 1915'te vefatından sonra İsmail Hakkı Bey kendisiyle Ankara'da 1916 ya da 1917'de evlenmiştir) kardeşi Recep Zühtü de Mustafa Kemal Paşa'ya katılmıştı.¹⁴⁷ Milli hisleri yüksek ve politik gelişmelere duyarlı bir babanın kızı olarak böyle bir ortamda büyüyen Afet İnan'ın milliyetçiliğinde ailesinden gelen duygusal bir kaynak olmalıdır.

Ailesinin dışında ilk yıllarında Afet İnan'ı en çok etkileyen olay şüphesiz savaş ve göçtür. 19. yüzyıl boyunca –ve 20. yüzyılda– Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen en önemli sosyal meselelerden biri demografik değişimdir. Bu değişimle Osmanlı nüfusu çok daha homojen bir görünüm alacaktır. Aytekin dönem boyu yaşanan göçleri dört büyük dalgada tespit etmiştir: Rusya (1774), Yunan bağımsızlık

¹⁴² **age**, 25-27.

¹⁴³ **age**, 72. Afet İnan, Arif Efendi'den aldığı derslerin ne kadar sürdüğüne ya da İsmail Hakkı Bey'in bu derslere ne kadar süre ödeme yaptığına dair bir bilgi vermemiştir.

¹⁴⁴ **age**, 27.

¹⁴⁵ **age**, 39.

¹⁴⁶ **age**, 71.

¹⁴⁷ **age**, 56.

savaşı sırasında (1830'lar) Mora ve adalar, Rusya (1876) ve Balkanlar (1912-1913). Aytekin'e göre bu göç dalgaları ile birlikte, sınırları giderek daralan imparatorluğa 5-7 milyon insan girmiştir ve elbette bu gelişme imparatorluğu pek çok açıdan etkileyecektir.¹⁴⁸ Afet İnan da bu göç dalgalarının sonuncusu ile Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Balkan Savaşları patlak verdiğiğinde henüz dört yaşında olan Afet İnan'ın bu savaşla ilgili hatırladıkları elbette pek kısıtlıdır; ancak aktardıkları, bu savaşın ve ardından gelen göçün onun için ne kadar yıkıcı olduğunu ortaya koyar. Hatta "göçmen" ve "muhacir" kelimeleri bile çocukluk yıllarında onun için ürkütücü kelimeler olmuştur.¹⁴⁹

Anadolu'ya göç eden Afet İnan ve ailesi, İsmail Hakkı Bey'in memuriyeti nedeniyle buradan sonra sürekli yer değiştirmiştir. İstanbul'a 1912 yılında gelen aile 1913 yılında Adapazarı'na taşınmış, Afet İnan burada okula başlamıştır. İsmail Hakkı Bey'in Ankara'ya tayini nedeniyle burada sadece bir gün okula gidebilmiştir. 1913'te Ankara'ya taşınan aile daha sonra Mihaliççik'a gider ve 1916'da Ankara'ya geri döner. 1917 yılında Biga'ya taşınmışlardır. Burada Afet İnan artık 10 yaşlarındadır ve hatıraları daha canlıdır. Biga'da hem Çanakkale'den zaman zaman gelen savaş uçakları nedeniyle savaş hissedilmiş hem de daha sonra Millî Mücadele sırasında bu bölge Anzavur çeteleri ile Kuvayı Milliye arasında çatışma alanı olmuştur. Ayrıca Afet İnan Biga'dayken Çanakkale'den kaçıp gelen aileleri tanıma imkânı bulmuştur.¹⁵⁰ Daha önce yaşadıkları Ankara'da ise doğudan gelen göçmenlerle karşılaşmıştır.¹⁵¹ 1921 yılında Biga'dan ayrılıp Alanya'ya giden İnan, burada kaldığı sürece savaş ortamından uzaklaşmış ve görece rahat bir dönem geçirmiştir. İnan'ın tarihe merakı da, kendi ifadesine göre, Alanya'da kaldığı günlere rastlar.¹⁵² Alanya'dan sonra Elmalı (Antalya'ya bağlıdır), Aydın ve Bursa'ya da gitmiş; Elmalı'dayken (1922) sınava girip öğretmenlik ehliyetnamesini kazanmıştır. 1 Eylül 1922 tarihinde Elmalı kız okuluna başöğretmen olarak atanmıştır.¹⁵³ 1923-1925 yılları arasında ise Afet İnan Bursa'da Kız Öğretmen Okulu'nda eğitimini sürdürmüştür. Afet İnan 1925 yılında babasının nakli nedeniyle İzmir'e gitmiş, burada Redd-i İlhak Okulu'nda görevine başlamıştır.

¹⁴⁸ Attila Aytekin, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu: 1703-1908: Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, 50.

¹⁴⁹ **Prof. Dr. Afet İnan**, 31.

¹⁵⁰ **age**, 53.

¹⁵¹ **age**, 47.

¹⁵² **age**, 66-68.

¹⁵³ **age**, 74-76.

Afet İnan'ın Mustafa Kemal Paşa ile tanışması da bu döneme rastlar. Mustafa Kemal Paşa 11 Ekim 1925 tarihinde İzmir'e gelmiş ve burada öğretmenlerin verdiği bir davete katılmıştır. İşte tanışma bu davette gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Afet İnan'ın annesinin Doyranlı olduğunu öğrendiğinde Afet İnan'a sorularını sıklaştırmış ve sonunda Ayşe Hanım'ın (Afet İnan'ın anneannesi) dayısının kendisini Doyran'da zor bir durumdan kurtardığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Meşrutiyet'ten önce bu bölgede karşılaştığı tehlikenin ne olduğu belli olmamakla birlikte İnan'ın aktardığına göre durum ölüm-kalım meselesi olacak kadar ciddidir.¹⁵⁴

Bu tanışma Afet İnan'ın hayatında en önemli dönüm noktası olmuştur. Eğitimini sürdürmek istediğini söyleyen Afet İnan'a Mustafa Kemal Paşa, belki de Doyran'da yaşadığı olay nedeniyle, çok ilgili davranmış ve İnan'ın isteğini yerine getirmiştir. 1925 yılında bakanlık izniyle Lozan'a gitmiş ve *Rochemont* isimli bir okulda Fransızcasını geliştirmiştir. 1927'de Türkiye'ye dönmüş ve İstanbul Fransız Kız Lisesi'ne (Notre Dame de Sion) devam etmiştir. İnan'ın aktardığına göre burada öğrenciyken okuduğu Fransızca bir coğrafya kitabında Türklerin sarı ırktan oldukları ve "ikinci (secondaire) nevi bir insan tipi oldukları" ifadesini gören İnan, bu kitabı Atatürk'e göstermiş ve Atatürk bunun doğru olmadığını söyleyip üzerinde çalışılması için talimat vermiştir. Böylece *Türk Tarih Tezi* ile sonuçlanan tarih çalışmaları başlatılmıştır.¹⁵⁵ Bu noktadan sonra Afet İnan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930'lu yıllarının en önemli şahsiyetlerinden biri olmuştur. 1929-1930 ders yılı ile birlikte Ankara Musiki Muallim Mektebi'nde öğretmenlik görevine de başlamıştır.¹⁵⁶

3 Nisan 1930 tarihinde Türk Ocağı salonunda ilk konferansını vermiştir. Konferansın konusu kadın haklarıdır. Afet İnan'ın Türk Ocakları'nda üzerinde çalışmak istediği konu esasen kadın haklarıdır. Mustafa Kemal Paşa'ya bu hedefinden bahsetse de Afet İnan, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından farklı bir yola sokulur. Afet İnan bundan sonra Türk tarihi üzerine çalışmak görevini almıştır. İnan'ın bundan sonraki çalışmaları bu görevi başarmak için atılmış adımlar gibidir. 28 Nisan 1930'da Türk Ocakları'nın altıncı kurultayında Afet İnan'ın verdiği önergeyle *Türk Tarih Heyeti* kurulmuştur.¹⁵⁷ 1930'dan sonra Afet İnan, Türk Tarihi

¹⁵⁴ **age**, 97-98.

¹⁵⁵ Afet İnan, "Atatürk ve Tarih Tezi", **Belleten**, c. 3, s. 10 (1939): 244.

¹⁵⁶ **Prof. Dr. Afet İnan**, 101.

¹⁵⁷ Heyetin ilk üyeleri şunlardır: Afet İnan, Tevfik Bıyıklıoğlu, Vasıf Çınar, Yusuf Akçura, Samih Rifat, Halil Ethem Eldem, Yusuf Ziya Özer, Sadri Maksudi Arsal, Dr. Reşit Galip. **Prof. Dr. Afet İnan**, 110. Bir başka kaynakta ise heyetin adı "Türkocağı Türk Tarihi Tetkik Encümeni" şeklinde

Tetkik Cemiyeti'nde¹⁵⁸ (daha sonra adı Türk Tarih Kurumu olacaktır) yoğun bir çalışma dönemine girer ve *Türk Tarih Tezini* esaslarını ortaya koyan kadronun önemli ve aktif bir üyesi olur. *Türk Tarihinin Ana Hatları* ve *Tarih I-II-III-IV* kitaplarının hazırlanmasında büyük payı olmuştur. 1932'de daha sonradan Birinci Türk Tarih Kongresi olarak anılacak olan kongrede en etkili isimlerden biri olmuştur. Bu kongrede *Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde* başlıklı konferansıyla *Türk Tarih Tezini* ilkelerini ortaya koymuştur.

14 Haziran 1935 tarihinde 2795 sayılı yasayla kurulan Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 9 Ocak 1936'da yapılan açılışında Afet İnan ilk dersi vermiştir. Kültür Bakanlığı, Afet İnan'a bu fakültede hocalık görevi teklif etmişse de İnan, böyle bir vazife için lisans ve doktora eğitimini tamamlaması gerektiğini belirtmiş; bunun üzerine Cenevre Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Bilimler Fakültesi'ne bağlı Yakın Çağ ve Modern Tarih Bölümü'ne kaydedilmiştir. Burada "diplomatik tarih, istatistik, genel tarih, siyasi tarih, hukuka giriş, yakın çağ ve modern tarih, sosyoloji, ekonomi tarihi, dinler tarihi ve ilim tarihi" dersleri almış, aynı zamanda linguistik gibi ilgisini çeken dersleri takip etmiş, E. Pittard başta olmak üzere pek çok profesörle ilişki kurmuş ve ilgilendiği konular üzerine verilen konferanslara katılıp bunları dinlemenin yanında kendisi de Türk tarihi hakkında bazı konferanslar vermiş ve *Türk Tarih Tezini* akademide tanıtmaya çalışmıştır. Lisans diplomasını Temmuz 1938'de almış, *Recherches Sur les Caractères Anthropologiques des Population de la Turquie (Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri Üzerine Araştırmalar)* başlıklı tezi ile Temmuz 1939'da doktorasını vermiştir.¹⁵⁹ Türkiye'ye döndükten sonra doçentlik sınavını 1942'de veren İnan, 1950'de profesör olmuş, 1977 yılında ise kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır.

verilip, şu isimler de ilk üyeler arasında gösterilmektedir: Reşit Saffet Atabinen, Hasan Cemil Çambel, Şemsettin Günaltay, Hâmid Zübeyr Koşay, Ragıp Hulûsi Özden, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mükrimin Halil Yınanç. Türk Tarih Kurumu, **Türk Tarih Kurumu**, (Ankara: 1970), 3.

¹⁵⁸ 1931 senesinde Türk Ocaklarının kapanması sebebiyle Türkocağı Türk Tarihi Tetkik Encümeni üyeleri, İçişleri Bakanlığı'na başvurarak Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Kuruluş tarihi 15 Nisan 1931'dir. Yapılan dil reformunu takiben, 1935 senesinde cemiyetin adı Türk Tarih Kurumu'na çevrilmiştir. Uluğ İğdemir, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973), 7.

¹⁵⁹ **age**, 149-187.

4.2. Türk Tarih Tezi ve Afet İnan

Türkiye’de 1920’lerin son yılları tarihçilik bakımından en önemli dönemlerden birinin başlangıcıdır. İnan, *Türk Tarih Tezi* ile sonuçlanacak tarih çalışmalarının başlangıç noktası olarak 1928 yılını işaret etmiştir. İnan, o sene okuduğu Fransızca bir coğrafya ders kitabında Türklerin “Avrupa zihniyetine göre” ikinci sınıf sarı ırka mensup insanlar olduklarının yazıldığını görünce bu konuyu Atatürk’e açmış ve doğruluğunu sormuştur. Kitapta yazılanları reddeden Atatürk, tarih çalışmaları üzerinde durmaya karar verir ve tarih çalışmalarını başlatır.¹⁶⁰ Uluğ İğdemir’in de doğruladığı bu hikâye¹⁶¹, tarih çalışmalarının tepkisel yanını ortaya koymak bakımından değerli olsa da, çalışmaları köksüz ve rastlantısal göstermektedir. Oysa yeni tarihçiliğin izleri Osmanlı dönemine kadar götürülebilir.

4.2.1. Türk Tarih Tezinin Kaynakları ve Öncüleri

Daha önce de belirtildiği gibi Türkçü tarih çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu devrinde, 19. yüzyıl ortalarında başlamıştır. İmparatorluğun modernleşme sürecine girmesi, tarihçiliğin de etkilenmesine ve değişmesine sebep olmuştur. Mustafa Celaleddin Paşa’nın çalışması bu değişimi açıkça gösteren önemli eserlerden biridir. Savundukları ve işledikleri bakımından Mustafa Celaleddin Paşa, 1930’ların tarihçilerinin öncüsü unvanını tamamen hak eder. Çalışmasında dil benzerlikleri üzerinden tüm Latin uygarlığını Türk kökenlerine bağlayacak kadar cesur davranmıştır. Türk milletinin büyük bir millet olduğunu ilk kez dile getiren isimlerden olan Mustafa Celaleddin Paşa, kurduğu “yanlışlanamayan şey doğrudur” mantığından hareketle, o dönemde kökenleri belirlenemeyen Etrüsklerin Türklüğünü, İtalya’da medeniyetin Türk eseri olduğunu savunmuştur.¹⁶² Aynı mantığın daha sonra Atatürk ve çevresi tarafından da kurulacağı, bu sefer Etrüsklerin yerini özellikle Hititlerin alacağı görülecektir.

II. Abdülhamid döneminin Türk tarihçiliği için ayrı bir yeri vardır. Tarih eğitimi, bu dönemde iki farklı şekilde yürütülmektedir. Maarif-i Umumiye Nezareti’ne bağlı sivil okullarda okutulan tarih kitapları eski usule uygun şekilde hazırlanmaya devam ederken, Harbiye Nezaretine bağlı askerî okullarda okutulan

¹⁶⁰ Afetinan, “Atatürk ve Tarih Tezi”, *Bellekten*, c. 3, s. 10 (1939): 244.

¹⁶¹ Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 24.

¹⁶² Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 31-32.

kitaplarda millî tarihten bahsedilir, dünyanın oluşumunda tamamen dinî bir anlatı yerine jeolojik bir anlatı seçilir, materyalist denilebilecek bir tavır sergilenir. Bu devrin ve koşulların bir ürünü olan Tarih-i Âlem, Türk milliyetçiliğini büyük ölçüde etkilemiştir. Yazarı Süleyman Paşa, eserde, yukarıda değinilen dünyanın oluşumu konusunu jeolojik olarak açıklamasının yanında, Türk mitolojisine değinmekle hem daha materyalist bir anlatı oluşturuyor hem de Türk kimliğini besliyordu. Bu eserlerde Orta Asya, tarihin ilerlemesinde bir durak olarak anlatıya dâhil edilmiştir.¹⁶³

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihçiliği geliştiren bir başka kaynak, Rusya'dan, Kırım'dan, Azerbaycan'dan Osmanlı'ya göç eden milliyetçi tarihçiler ve bu tarihçilerin çalışmalarıdır. Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi, Cumhuriyet döneminde de aktif olarak çalışacak isimler, Osmanlı gazeteleri aracılığıyla fikirlerini yaymaya çalışıyorlardı.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise *İkdam* adlı gazete, Türklerin medeniyetin doğuşundaki etkileri, rolleri hakkında ortaya atılan milliyetçi iddiaların aktarıldığı bir kaynak olmuştur. Buna göre Türkler, İslâmiyet'ten çok önce Asya'da büyük coğrafyaları fethetmiş ve medeniyette ilerlemeler sağlamışlardı.¹⁶⁴ Necip Asım, bu gazetede kendilerinin Turanlı, dillerinin de Turanî olduğunu ilân etmiştir.¹⁶⁵

Son dönem Osmanlı tarihçiliğinde görülen özelliklerden biri de medeniyete verilen önemdir. Modernleşme döneminin ilk “seküler kutsalı” olarak gösterilen medeniyet, Osmanlı aydını ve toplumu için çok önemli bir tartışmayı beraberinde getirmiştir. Şinasi, Mustafa Reşid Paşa için “medeniyet resulü” ifadesini kullanırken, medeniyete de dinî-Tanrısal bir nitelik atfediyordu.¹⁶⁶ Medeniyetin Osmanlı toplumunda önem kazanması, Batıya olan eğilimi arttırmış, Abdullah Cevdet gibi bazı isimler Batı dışında medeniyet olmadığını ilân etmiştir. Edebiyatta ise Batılılaşmanın aşırıya kaçması korkusu, yanlış ve yüzeysel Batılılığı eleştiren eserlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Felatun Bey, Bihruz Bey gibi karakterler, bu kaygının neticesi olarak yaratılmışlardı.¹⁶⁷ Diğer yandan ise medeniyeti Batı tekeline

¹⁶³ Mehmet Ö. Alkan, “Resmî Tarih Tartışmalarının Neresindeyiz?”, **Türkiye’de Akademik Tarihçilik**, ed. Ahmet Şimşek, Alaattin Aköz, (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 80-81.

¹⁶⁴ Copeaux, **age**, 40.

¹⁶⁵ **age**, 39.

¹⁶⁶ Atalay, **age**, 114.

¹⁶⁷ Şerif Mardin, “Batıcılık”, **Türk Modernleşmesi**, der. Mümtaz’er Türküne, Tuncay Önder, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 15.

bırakıp Batıya dâhil olmaya çalışmak yerine doğrudan medeniyete sahip çıkma yolunu seçen isimler de olmuştur. Cumhuriyet döneminde *Türk Tarih Tezini* hazırlayan tarihçilerde de görülecek olan bu eğilime sahip isimlere bir örnek Namık Kemâl'dir. Namık Kemâl'e göre Avrupa medeniyeti pek çok "İslâm icadı" müesseseyi alıp geliştirmiştir. Bu görüş Avrupa'nın medeniyeti İslâm'dan öğrendiğini savunmaktaydı. Benzer iddiaları, bu sefer İslâm yerine Türk vurgusuyla, Ziya Gökalp yapmıştır. Gökalp'e göre Türk'ün özünde medeniyet tohumları vardı ve demokrasi, feminizm gibi fikirler Türklerden doğmuştu.¹⁶⁸

Türk Tarih Tezi, Osmanlı devri tarihçiliğinin yaşadığı dönüşümün yanında, tıpkı Osmanlı tarihçileri gibi, yabancı tarihçilerden ve çalışmalarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Osmanlı ve Türk tarihçiliğini etkileyen Avrupalıların başında Léon Cahun gelmektedir. Cahun, daha sonra *Türk Tarih Tezi* 'nde de merkezî bir yeri olan Orta Asya iç denizi fikrini ortaya atmakla ve Asya'dan Avrupa'ya göç konusunu işlemekle Türk tarihçileri için çok önemli bir esin kaynağı olmuştur.¹⁶⁹

İnan'ın – ve *Türk Tarih Tezini* ortaya koyan tarihçilerin – Türklerin Alpin brakisefal ırka dâhil oldukları iddiaları daha önce hiç dillendirilmemiş değildir. Hatta İnan ve diğer tarihçilerin tezlerini oluştururken doğrudan bu isimlerin görüşlerinden faydalandıkları, çalışmalarını temel kaynaklardan kabul ettikleri açıktır. Goury, Roland Dixon, Gordon Childe gibi isimlerin Türkler hakkındaki görüşleri ve ırklar arasında Türklere verdikleri yer, dönemin Türk tarihçiliği için büyük öneme sahiptir.¹⁷⁰ Afet İnan, doktora tezinde bu isimlerin çalışmalarını, çalışmalardan doğrudan alıntı yapmak suretiyle kaynak olarak kullanmış ve göstermiştir.

Dönemin Türk tarihçilerini ve tarih tezini en çok etkileyen isim ise kuşkusuz Eugène Pittard olmuştur. Pittard'ın 1924 yılında yazdığı *Les races et l'histoire, Introduction ethnologique à l'histoire (Irklar ve Tarih, Tarihe Etnolojik Giriş)* isimli eseri, Atatürk tarafından dikkatle incelenmiş, *Türk Tarih Tezi* için birinci derecede kaynak olmuştur. II. Türk Tarih Kongresi'ne de katılan ve kongre dışında da Türkiye'de çeşitli konferanslar veren Pittard, Türklerin brakisefal insan grubuna

¹⁶⁸ Hasan Aksakal, **Türk Politik Kültüründe Romantizm**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 77.

¹⁶⁹ Copeaux, **age**, 33.

¹⁷⁰ Zafer Toprak, **Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji**, (İstanbul: Doğan Kitap, 2012), 133-134.

dâhil olduğu tezini desteklemiştir.¹⁷¹ Pittard gibi Avrupalı tarihçilerin, antropologların kaynak olarak gösterilmesi, bilimsel kaygılardan ziyade, tezin meşruluğunu sağlamak amacını güdüyordu. Tezde savunulan fikirlere yöneltilen eleştirilerde, yabancı uzmanların çalışmalarından çok kişiliklerine yönelik saldırılar, bu meşruiyet kaygısını açıkça göstermektedir.¹⁷²

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, tarihçilik alanındaki değişim yalnızca eserlerle ya da etkilenilen Avrupalı tarihçilerle sınırlı değildir. Esas değişim yöntem ve zihniyette yaşanmıştır. Bu süreçte İslâmî anlayışla şekillenen aktarmacı tarihçilikten vazgeçilmiş ve Osmanlı'da tarih, ilk kez “pragmatik eğitsel bir amaçla” işlenmiştir. Bu gelişme Fransız etkisiyle gerçekleşmiş olup, Fransız *Metodik Okul* tarihçilerinin payı büyüktür.¹⁷³ Özellikle Seignobos ve Langlois'nın eseri, hem Osmanlı aydınları arasında hem de Cumhuriyet döneminde kaynak olarak saygı görmüştür. Ersanlı'ya göre, tarih aracılığı ile evrensel yasalar bulmanın mümkün olduğuna inanan *Metodik Okul* mensubu tarihçiler, Cumhuriyet'in ilk on yılında Türk tarihçiler arasında en popüler tarihçilerdir.¹⁷⁴

Ersanlı'ya göre Cumhuriyet tarih yazımının ilk on yıllarını şekillendiren, *Metodik Okulun* dışında üç temel anlayış vardı. Bunlar romantizm, pozitivism ve Alman historisizmi idi. Romantizm tarihçiler için moral bir güç kaynağı olarak etkiliydi. Pozitivism “pragmatik ve laik hedefler için gerekiydi”. “Devlet-iktidar özdeşliğini” inşa edebilmek için ise Alman historisizminden faydalanılmıştı.¹⁷⁵

Cumhuriyet dönemi tarihçiliğini oluşturan mirasın bir bölümü de Aydınlanma dönemi tarih anlayışına dayanmaktadır. Collingwood'un açıkladığı gibi, Aydınlanma tarihçiliğinde terimler, tarihsel, felsefî ya da sosyolojik anlamlarından sıyrılıp duygusal anlamlar yüklenmiştir. “Din, rahip, Ortaçağ, barbarlık” gibi terimler ancak sövgü terimleri olarak kullanılmıştır.¹⁷⁶ 1930'ların tarih çalışmalarını yürüten tarihçiler için de esas anlamlarını yitirip “sövgü terimleri” haline gelen terimler, en azından ne olursa olsun olumsuz anlamda kullanılması lâzım gelen kelimeler vardır.

¹⁷¹ Pittard hakkında kısa bir bilgi için bkz. Remzi Demir, “Afet İnan ve Türk Antropoloji Tarihindeki Yeri”, *Bilim ve Ütopya*, s. 185 (2009): 42-43.

¹⁷² Bu konuda en iyi örnek kuşkusuz Barthold'dür. Birinci Tarih Kongresi'nde Barthold'e yönelik saldırılar için bir sonraki başlığa bakınız.

¹⁷³ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 58-59.

¹⁷⁴ *age*, 25.

¹⁷⁵ *age*, 26.

¹⁷⁶ Robin George Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996), 112.

“Göçebelik”, dönemin Türk tarihçileri için en kötü anlamlı terimlerden biridir. Tüm tarih tezinde, yurtlarına bağlı ve yüksek medeniyeti inşa etmiş Türklerin göç etmelerine sebep olacak bir doğal felaket senaryosu merkezî bir yere sahiptir. Tıpkı Aydınlanma tarihçiliğinde olduğu gibi, dönemin Türk tarihçiliğinde de “barbarlık” kötüyü, “medeniyet/medenî” iyiyi anlatan kelimelerdir. “Osmanlı” ise bir sövgü olamayacak kadar bariz ve mirası büyük bir terim olduğundan, olumsuzluk ancak “yozlaşma” anlatısı ile gösterilebilmiştir. “Hititler”, “Sümerler”, “Orta Asya” gibi tarihi terimler ise “Osmanlı” teriminin aksine olumlu anlamı içkindir.

Bütün bu kaynakların ve geçmişin son sahibi olan *Türk Tarih Tezi*, 1931 senesinde eserlerini verse de, İnan’ın ifadesinin aksine Cumhuriyet kurulmadan önce izlerini göstermiştir. 1928 senesi, tarih çalışmalarının başlangıcı için geç bir tarihtir. Savaş henüz bitmemişken Ankara’da ‘Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Matbuat Müdüriyet-i Umumîsi’ tarafından hazırlanan *Pontus Meselesi* başlıklı kitap, tarih hakkındaki fikirlerinin, en başından beri milliyetçilerin aklında olduğunu göstermektedir. *Pontus Meselesi*, Kurtuluş Savaşı sırasında, Anadolu’da Yunan ve Ermeni iddialarını boşa çıkartmak adına hazırlanmış, bu coğrafyadaki tek haklı talebin Türk tarafının talebi olduğunu göstermek amacını gütmüştür.¹⁷⁷ Kitapta Türklerin Anadolu’ya Ertuğrul Gazi ya da Selçuklularla gelmedikleri, Anadolu’nun ilk sakinlerinin Türkler olduğu işlenmiştir. Tarih tezinin temelinde yer alan Hititlerin ve onların yanında Sümerlerin Türklüğü, bu kitapta ilân edilmiştir.¹⁷⁸

Hititler ve Sümerlerin Türklüğünü işlerken, kitapta Batılı tarihçilere referanslar verilmiş, dildeki benzerlikler vurgulanmış, medeniyet eserleri olan “abidelerden” faydalanılmıştır. Kitapta tarihin incelenmesinde kullanılan yöntem, bu şekilde, *Türk Tarih Tezi* hazırlanırken kullanılan yöntemle son derece benzerdir. Aydın, *Pontus Meselesi* kitabının dışında, Avram Galanti’nin de erken tarihlerde Sümerlerin Türklüğü, Sümerce ile Türkçe arasında akrabalık bağlarının olduğunu savunan çalışmaları olduğunu hatırlatmaktadır.¹⁷⁹

Dönemin önemli tarihçilerinden ve *Türk Tarih Tezi*ni oluşturan kadronun da içinde yer alan Şemsettin Günaltay, İnan ve İğdemir’in aksine, Atatürk’ün tarih alanında çalışmaya çok önceden karar vermiş olduğunu kendi hatıralarına dayanarak

¹⁷⁷ Suavi Aydın, “Türk Tarih Tezi ve Halkevleri”, **Kebikeç**, s. 3 (1996): 111.

¹⁷⁸ **Pontus Meselesi**, haz. Yılmaz Kurt (Ankara: T.B.M.M. Basımevi, 1995), 3.

¹⁷⁹ Aydın, **agm**, 112.

ifade etmiştir. Buna göre Atatürk, henüz 1923 yılında, ileride tarih alanında çalışmaya kararlıydı.¹⁸⁰

Atatürk'ün de 1925 gibi daha erken bir tarihte, Samsun'da yaptığı bir konuşmada Türk tarihinin Osmanlı devrinden ibaret olmadığı yönünde ifadeleri olduğunu ve “Büyük Türk devrine” işaret ettiğini aktaran İnan,¹⁸¹ ne Osmanlı İmparatorluğu devrinin uzun ve nitelikli hazırlık dönemini ne de Pontus Meselesi gibi eserleri aktarmıştır. Bunun sebepleri, devrimci kadronun, kökleri Osmanlı İmparatorluğu'nda olan hiçbir şeye olumlu gözle bakmamaları ve Afet İnan'ın anılarını ve biyografisini yazarken egosantrik bir eğilimle hareket etmesi olmalıdır.¹⁸²

Görüldüğü üzere, *Türk Tarih Tezi*, birkaç senede ortaya atılmış, birbirinden kopuk ve sadece tepkisel iddialar bütünü değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda *Türk Tarih Tezini* öncelediği iddia edilebilecek ilk eserlerden tezin ortaya atılmasına kadar geçen sürede yaklaşık 60 senelik bir olgunlaşma süreci belirlenebilir. *Pontus Meselesi* isimli kitap ise, milliyetçilerin, özellikle Atatürk'ün, henüz iktidarı eline geçirmedeği savaş yıllarında tarih alanında belirli bazı kabulleri olduğunu göstermektedir. O halde 1927-1928'den 1931 yılına kadar geçen sürede tarih araştırmaları en baştan başlamamış, zaten kafalarda yeri olan ve bazı noktalarda kendisini gösteren düşüncelerin sistemli bir şekilde geliştirilip bir yapı oluşturulmasına karar verilmiştir. Birkaç ay içinde hazırlanan tarih kitapları, bu kararın sonuçlarıdır.

4.2.2. Türk Tarih Tezi

1929 yılından itibaren, Atatürk'ün isteği ve yönlendirmesi ile, Türkiye'de sonradan *Türk Tarih Tezi* olarak adlandırılacak resmî tarih anlatısının inşası için çalışmalara başlanmış, bu çalışmaların sonunda eserler verilmiştir.

Türk Tarih Tezinin oluşturulmasındaki amaçlar, Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin kesin biçimde ortaya konması ve Anadolu'da Türkler dışında olası hak taleplerinin önünün kesilmesi, Avrupa ile medeniyet temelli bir hesaplaşmaya

¹⁸⁰ Şemseddin Günaltay, “Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahrî Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra”, **Belleten**, c. 3, s. 10 (1939): 274.

¹⁸¹ Afetinan, “İstiklâl Savaşı'nda Tarih Bilgisinin Rolü”, **Atatürk Hakkında Konferanslar**, 11.

¹⁸² İnan'ın otobiyografisi üzerine bir tartışma için bkz. İlknur Meşe, “İki Kurgusal Metin Olarak Otobiyografi ve Tarih: Afet İnan Örneği”, **Fe Dergi** 4, s. 1 (2012): 28-41.

girişilmesi, Türk merkezci bir anlatı yaratarak halka özgüven aşlamak ve milliyetçi ideolojinin tarih anlatısıyla yeni nesilleri buluşturup iktidarın sürekliliğini sağlamak olarak belirlenebilir. Bunların yanında içe dönük bir amaç olarak, medeniyet sahasında yaşanması düşünülen değişimin muhtemel sonucu olan toplumsal travmanın engellenmesi ya da bu travmanın etkilerini hafifletmek de gösterilebilir.

Bu amaçlar doğrultusunda çok yoğun bir çalışma yürütülmüş ve bu çalışmanın sonunda öncelikle *Türk Tarihinin Ana Hatları* isimli bir kitap hazırlanmış, fakat bu kitap Atatürk başta olmak üzere tarihçiler tarafından beğenilmeyince orta mektepler için üç, liseler için dört ciltlik *Tarih* serisi yazılmıştır. *Tarih* serisi ile *Türk Tarih Tezi* meyvesini vermiş olmakla birlikte tezin ilân edilmesi ve teze yönelik eleştirilerin giderilmesi için Birinci Türk Tarih Kongresi beklenmiştir. İkinci kongre ise tezin uluslararası alanda tanıtılması ve Türklerin tarih alanında yaptıkları ciddi çalışmaların gösterilmesi için önemli bir toplantı olmuştur. Bu nedenle *Türk Tarih Tezinin* esas macerası, 1929 yılında *Türk Tarihinin Anahatları* kitabı ile başlar, 1937 yılında toplanan İkinci Türk Tarih Kongresi ile zirveye ulaşır. Dolayısıyla tezin incelenmesinde bu dört unsur önemlidir.

Döneme özgü olup, dönem içinde özgün bir yanı bulunmayan¹⁸³ *Türk Tarih Tezinin* ilk eseri, *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabıdır. Ersanlı'nın, Türkiye'de "eğitim amaçlı tarih tezi yazımının ilk örneği"¹⁸⁴ olarak nitelediği kitabın hemen başında, hangi amaçla yazıldığının üzerinde durulmuştur. Buna göre çalışma, kasıtlı olarak ya da farkında olmaksızın dünya tarihindeki yerleri önemsiz gösterilen Türklerin dünya tarihindeki esas konularını ortaya koymak, Türk milletinin birliğini sağlamak, kendine güvenini yeniden kazandırmak ve "millî inkişafın derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak" hedefleri ile hazırlanmıştır.¹⁸⁵

Söz konusu hedeflere ulaşabilmek için "Türk ırkının olağanüstü yayılmasını esas odak noktası olarak seçen" *Türk Tarihinin Ana Hatları*, ilk olarak yalnızca görüşleri alınmak üzere belirli tarihçilere gönderilmek için yüz adet basılmış, ortaya çıkan derlemenin hem umumî olarak yetersiz bulunması hem de Atatürk tarafından beğenilmemesi nedeniyle çoğaltılıp okullarda ders kitabı olarak okutulmamıştır.

¹⁸³ Aydın, **agm**, 128.

¹⁸⁴ Ersanlı **age**, 121.

¹⁸⁵ **Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996), 25.

Atatürk, beğenilmeyen bu çalışmanın, incelemesi için seçilmiş yüz isim dışında halk tarafından okunmasını kesinlikle istememiş, bir nüshanın Adana Türk Ocağı'na gönderilmesi teklifini, “neşredilmemiş bir kitabın umumî bir müesseseye gönderilemeyeceği” gerekçesiyle, sert bir biçimde reddetmiştir.¹⁸⁶

Hazırlanan yeni tarih tezinde eski çağ merkezli bir anlatının geliştirileceğinin haberini veren¹⁸⁷ ilk çalışmanın beğenilmemesi, genel olarak, kaynak kullanımı, çalışmaya ayrılan zaman ve çalışmayı yürüten isimlerin yetkinlikleri noktalarında yapılan hatalara bağlanmaktadır. Uzunçarşılı, bu ilk çalışmanın hazırlanmasındaki aceleciliği, “boyacı küpüne daldırıp çıkarma kabilinden” bir tarih yazımı şeklinde anlatmıştır.¹⁸⁸ *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabına yönelik ikinci eleştiri kaynak kullanımı hakkındadır. Çalışmada yalnızca ikincil kaynaklardan faydalanılmış, esas kaynaklara gidilmemiştir.¹⁸⁹ Uzunçarşılı, müracaat edilen kaynaklar arasında “Osmanlı tarihine ait müstakil bir kitabın” olmadığını, üzüntüyle ifade etmiştir. Bunun dışında, Osmanlı tarihi bölümünde özgün araştırmalara girilmemiş, Osmanlı devrinde okutulan Abdurrahman Şeref Bey'in çalışmasından hareketle bu bölüm hazırlanmıştır.¹⁹⁰ Aynı zamanda, söz konusu çalışmanın hazırlanması sürecinde bazı başlıklar, konunun uzmanı olmayan kişiler tarafından hazırlanmak zorunda kalmıştır.¹⁹¹ Eyice, uzmanlık alanları dışında yapılan çalışmaların, zaman darlığı ya da işin aceleye getirilmesi dışında, tarih çalışmalarını yürüten Atatürk'ün gözüne girip takdirini kazanmak amacıyla hazırlandığına da dikkat çekmiştir.¹⁹²

Yetersiz bulunmasına karşın, *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabı tamamen bir kenara atılmış değildir. Bu çalışma, birkaç sene içinde hazırlanacak yeni tarih kitaplarının temeli olduğu gibi, kitabın tamamı okullarda okutulmasa da, *Türk Tarihine Methal* adıyla hazırlanmış kısa bir özeti basılıp okullara dağıtılmıştır. *Türk Tarihine Methal* kitabı, *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nın giriş bölümünden ibaret değildir; bu kitap içinden önemli görülen bazı kısımların bir araya getirilmesi sonucunda oluşmuştur.¹⁹³ Bu nedenle, milliyetçi kadronun tarih eğitiminde ve

¹⁸⁶ Semavi Eyice, “Türk Tarihinin Anahatları”, **Bellekten**, c. 32, s. 125-128 (1968): 510.

¹⁸⁷ Copeaux, **age**, 61.

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Türk Tarihi Yazılırken: Atatürk'ün Alâka ve Görüşlerine Dair Hatıralar”, **Bellekten**, c. 3, s. 10 (1939): 349.

¹⁸⁹ Eranlı, **age**, 121.

¹⁹⁰ Uzunçarşılı, **agm**, 349.

¹⁹¹ **agm**, 350.

¹⁹² Eyice, **agm**, 521.

¹⁹³ **agm**, 511. Eyice, eserin ilk sayfasında “Türk Tarihine Methal” başlığı atılırken, kapakta “Türk Tarihinin Ana Hatları – Methal Kısmı” başlığının bulunmasının yanıltıcı olduğuna; bu başlık farklılığı

hazırladıkları tarih tezinde en çok hangi konulara eğileceklerini, hangi konuları önemsediklerini göstermek bakımından *Türk Tarihine Methal* son derece önemli bir kaynaktır.

Türk Tarihine Methal isimli kısa eserde Osmanlı İmparatorluğu devrinden hiç bahsedilmez. Çalışmanın odak noktası Türklerin anayurdu, eski Türk uygarlığı ve Türklerin göçleri üzerindedir. Hazırlanan bu derlemenin içindeki konular şu şekildedir:

Türklerin Ana-Yurdu
Umumî Muhaceretler ve Medeniyetler
Çin
Hint
Garba Muhaceret Yolları
Ön Asya – Sümer – Akat – Elam – Eti
Mısır
Ege Havzası
Avrupa
Ana Yurtlarından Ayrılan Türkler
Göçlerden Evvel ve Sonra Ana Türk-Yurdu
Cenubî Sibirde Kurganlar
Türklerde Madencilik
Eski Türk Şehirleri
Orta Asya'da Medeniyet Merkezleri
Hunlar
Tukyular
Kutluk Devleti
Orhon Abideleri
Çin Türkistanı'nda Türk Medeniyeti
Karahanlılar
Garbî Türkistan'da Türk Medeniyeti
Yakın Asırlarda Türk Medeniyeti
Türklerde Yazı
Eski Türklerin Hukukuna Umumî Bir Nazar
Eski Türklerin Dini
Şamanlık ve Şamanlar
Türkler Arasına Hariçten Giren Dinler
Zerdüş Dini

nedeniyle eserin doğrudan Türk Tarihinin Ana Hatları kitabının giriş bölümü olarak algılandığına dikkat çekiyor.

İsa ve Musa Dinleri

Mani Dini

İslâm Dini

Türkler Hakkında Yanlış ve Garazkâr Telkinler¹⁹⁴

Türklerin anayurdunu, sınırlarını açıkça çizerek Orta Asya olarak belirleyen çalışma, arkasından Orta Asya’da bir zamanlar var olduğu iddia edilen büyük iç denizlerin etrafında Türklerin medeniyeti ortaya çıkardıklarını savunur. Bu iç denizin kuruması ve kum fırtınaları sebebiyle anayurtlarından ayrılmak zorunda kalan Türkler, umumî göçler yoluyla Çin, Hindistan, Afrika ve Avrupa’ya yayılmışlardır.¹⁹⁵ Yayıldıkları bu yeni coğrafyalarda Türkler, karşılaştıkları halkları ya yerlerinden sürmüş ya da medenîleştirmişlerdir. Çin’de ve Hint’te medeniyeti yükselten Türkler olmuştur. Mezopotamya’da Sümer, Akat ve Elam isimleriyle medeniyet kuran Türkler, Anadolu’yu da işgal edip Hitit adıyla bu coğrafyayı medenî kılmıştır. Büyük Mısır medeniyetinin ve Yunan medeniyetinin filizlenmesinin sebebi olan Türkler, tüm Avrupa’yı da “mağara hayatından kurtarmış ve fikrî inkişaf yoluna sokmuşlardır.”¹⁹⁶ Avrupa halklarının iptidailiği, dil ve bilinç düzeyinde de vurgulanmıştır. Buna göre Türkler gelişmiş bir dile ve millî bilince Avrupa’ya göre çok daha erken ulaşmışlardır.¹⁹⁷

Dış tesirler olmadan, kendi dinamikleri içinde bir inanç sistemi ya da din geliştirmenin medeniyetin ölçüsü olduğunu savunan¹⁹⁸ bu çalışmada totemizm, animizm ve Şamanizm Türklerin kendi içlerinde kurdukları din ve inanç sistemleri olarak gösterilmiş ve bu eski inançlara, kısa çalışma içinde çok önemli bir yer verilmiştir.¹⁹⁹ İslâm ise Budizm, Zerdüşti dini, Hıristiyanlık, Musevilik ve Mani dini ile birlikte, “Türkler arasına hariçten giren dinler” olarak değerlendirilmiş, başlarda Türklerin İslâm ile münasebetlerinin olumlu olmadığı, Arap istilaları ile birlikte

¹⁹⁴ Bkz. **Türk Tarihinin Ana Hatları: Methal Kısmı**, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931).

¹⁹⁵ **age**, 2-4.

¹⁹⁶ Türklerin göçleri ve dünyayı medenîleştirmeleri hakkındaki kısımlar için bkz. **age**, 5-14.

¹⁹⁷ **age**, 26-27.

¹⁹⁸ **age**, 45.

¹⁹⁹ Kitabın sonuna eklenen Lèon Cahun’un “Fransa’da Arî Dillere Takaddüm Etmiş Olan Lehçenin Turanî Menşei” başlıklı konferansı hariç tutulursa, toplamda 74 sayfa tutan bu eser 15 sayfası “Eski Türklerin Dini” başlığına ayrılmıştır. İslâm’a ise altı sayfa ayrılmıştır.

tanınan İslâm'ın, istilacıların dini olarak görülmesi sebebiyle kabul görmediği işlenmiştir.²⁰⁰

Türk Tarihinin Anahatları denemesinden sonra, hazırlanması düşünülen tarih tezinin esas noktalarını ortaya koyan ve özü itibarıyla ilk kitabın seçilmiş başlıklarından mürekkep bir özet niteliğindeki *Türk Tarihine Methal* çalışmasının arkasından, *Türk Tarih Tezinin* temel kaynağı olacak, dönem tarihçileri tarafından üzerinde uzlaşılan ve tanıtılan dört ciltlik *Tarih* kitabı hazırlanmıştır. Çalışmanın ilk cildi tarihöncesi dönemi ve ilk çağları kapsarken, ikinci cilt "Ortazamanlar" başlığı ile çıkmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu devrine kadar olan dönemi içine almıştır. Dört cilt arasında en kısası olan üçüncü cildin konusu tamamen Osmanlı İmparatorluğu'dur. Son cilt ise tek başına Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'e ayrılmıştır.

Tarih'in birinci cildinde, *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabında olduğu gibi dünyanın ve canlıların oluşumu tamamen fiziksel ve evrimsel olarak açıklanmış, dinî anlatı dışarıda bırakılmıştır. Hatta din kitaplarının bu konuda doğruyu yazmadıkları açıkça belirtilmiştir.²⁰¹

Tarih tezinin en önemli meselelerinden biri ırk meselesi olmakla birlikte, ırk hakkındaki açıklamalar ve tartışmalar, kitaplarda son derece kısa tutulmuş, basit bir tanım ve ırk tasnifi yöntemleri hakkında bazı bilgiler vermekle yetinilmiştir. Buna göre "ırk, aynı kandan gelen ve cismen birbirine benzeyen insanların gösterdiği birliktir."²⁰² Bu tanım, dönemin tarihçilerinin, ırk tartışmalarında fiziksel ırk tanımlarını kabul ettiklerini göstermektedir.

İrk tasnifi konusunda ise deri rengi önemli bir gösterge olmakla birlikte, geçmişte ırkları anlayabilmek için kafatası ve boy ölçümlerinden faydalanmak gerektiğinden hareketle antropolojik ölçümler hakkında temel bazı bilgiler verilmiş, bu sırada brakisefal ve dolikosefal insan ayrımı ile Türklerin brakisefal insana dâhil olduğu işlenmiştir.²⁰³

Türklerin Orta Asya'dan göçleri ile dünyanın tüm önemli medeniyet merkezlerine dağıldıkları ve o bölgelerde medeniyeti canlandıran unsur oldukları

²⁰⁰ *age*, 65.

²⁰¹ **Tarih I: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, (1931-1941)**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016), 3.

²⁰² *age*, 18.

²⁰³ *age*, 16-17.

iddiası yine işlenmekle birlikte, medeniyetin – ya da medeniyetlerin – kaynağı olarak Türkler tezi, hazırlanan kitaplarda ırk temelli, antropolojik kanıtlarla savunulmaz. Antropoloji ağırlıklı tarih anlayışı, kendisini tarih tezinin temel kaynaklarında baskın olarak göstermez. Türklerin çok farklı coğrafyalardaki etkinlikleri, daha çok dil ve medeniyet benzerlikleri ile ispatlanmaya çalışılmıştır.

Teze göre Türkler göç ettikleri Çin, Hint, – özellikle Sümer adı ile – Mezopotamya, Mısır, Hitit adı ile Anadolu, İran coğrafyalarında medeniyeti kuran ve yükselten ırk olmuştur. Tüm Avrupa’yı göçleriyle medenî kılan, yine Orta Asya’dan gelen Türklerdir. İtalya’da Etrüskler, o dönemde bilinmeyen kökenleri nedeniyle, tıpkı Anadolu’da Hititlerin yaptığı gibi, Türk tarihçilerin iştahını kabartmıştır. Etrüsklerin Türklüğü savunusu ile tüm Avrupa medeniyetinin kökenlerinin Türklere dayandığı iddiası güçlendirilmesine çalışılmıştır.

İslâm temelli tarih anlatısının tamamen dışına çıkmış olan Türk tarihçiliği, yeni tarih tezinde İslâm dininin kendisine de tamamen mesafeli durmuştur. İslâm dini, vahiy yoluyla bildirilen bir din olarak kabul edilmemiş, “Muhammed’in bulduğu bir din” olarak görülmüştür.²⁰⁴ Aynı şekilde Kur’an da Allah tarafından indirilmiş bir kutsal kitap olarak değil, “Muhammed’in koyduğu esasların toplu olduğu kitap” olarak tanıtılmıştır.²⁰⁵

Yeni tarih anlatısında Osmanlı İmparatorluğu devri, en azından hazırlanan nihaî kitap bazında, incelenmiş ve bu devir için bir cilt ayrılmıştır. Bu devir tamamen bir kötülük devri olarak gösterilmediği gibi, ayrılan bir cilt, en azından tarih eğitimi seviyesinde Osmanlı devrinin tamamen yok sayılmadığını ya da geçiştirilmediğini gösteriyor. İmparatorluğun ilk dönemlerinin olumlu bir imajı olduğu da söylenebilir. Örneğin Fatih Sultan Mehmet, Türk tarihinin önemli yöneticilerinden biri olarak eriştiği konumla ve dünya çapında sahip olduğu güçle tanıtılmış; onun devrine kadar ve onun devrinde Türk-Osmanlı kültürünün geliştiği ve önemli eserler verdiği aktarılmıştır.²⁰⁶ Büyük Fatih devrinden sonra ilk gericilik faaliyetlerinin II. Beyazıt ile başlaması ve Kanunî Sultan Süleyman devrinde “gerileme ve yıkılış tohumlarının atılması” ile Osmanlı İmparatorluğu Kanunî devrinde ulaştığı zirveden yavaş yavaş

²⁰⁴ **Tarih II: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016), 89.

²⁰⁵ **age**, 90.

²⁰⁶ **Tarih III: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016), 39-44.

uzaklaşmaya başlayacaktı.²⁰⁷ Ancak imparatorluğun yıkılış tohumlarının Kanunî devrinde görülen bozulmalarla atıldığı savunulmasına karşın, 17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı-Türk kültürünün henüz özelliklerini kaybetmediği, yaratım gücüne sahip olduğu üzerinde durulmuştur.²⁰⁸

Osmanlı devri, bu şekilde tamamen dışlanmamış olmakla birlikte, Ersanlı'nın dikkat çektiği gibi, tezin geneline hâkim olan kendinden emin dil, Osmanlı İmparatorluğu dönemi işlenirken, zaman zaman ortadan kayboluyordu. Bu kendinden emin olmayan, güvensiz dil, Osmanlı İmparatorluğu ile Türklük arasındaki bağı zayıflatıyordu.²⁰⁹

Dört ciltlik *Tarih* kitabının basılıp liselerde okutulmaya başlanmasından – orta mektepler için hazırlanmış üç ciltlik bir tarih kitabı da vardır – bir sene sonra Birinci Türk Tarih Kongresi toplandı. Kongrenin katılımcıları çok büyük oranda lise ve ortaokul öğretmenleriydi. Katılımcılarının büyük oranda öğretmenlerden oluşması nedeniyle Copeaux, kongrenin bilimsel niteliğinden söz etmenin mümkün olamayacağını savunmaktadır. Ona göre kongre, yeni tarih programını “basite indirgeme girişimidir.” Bu sayede bir sene boyunca bu yeni program ile karşı karşıya olan öğretmenler için bir aydınlatma sağlanacaktır.²¹⁰ Ersanlı ise kongrenin 1929 ile 1932 yılları arasında şekillenmiş tarih tezini “daha resmî bir biçimde geniş anlamda tanıtmak ve çağdaş tarih ders kitaplarını geliştirmek” amacıyla toplandığını ifade etmiştir.²¹¹ Bir başka görüşe göre ise kongrenin esas amacı “*Türk Tarih Tezini kurumsallaştırmaktır.*”²¹² Birinci Türk Tarih Kongresi'nin konferanslarını ve müzakere zabıtlarını içeren kitabında ise “Okuyanlara” başlıklı giriş kısmında “Türk muallimlerine Cemiyetin Türk tarihi sahasında yaptığı ilmî tetkiklerin neticelerini” göstermenin yanında “tarih derslerine verilecek yeni cepheler hakkında meslektaşlar arasında bir fikir ve hedef birliği vücuda getirmekten” bahsedilmektedir.²¹³

Tüm bunların yanında, kongrenin bir başka amacından daha söz edilebilir. Hazırlanan dört ciltlik tarih kitabı, Türk merkezli bir dünya tarihi anlatısı geliştirmiş,

²⁰⁷ age, 59.

²⁰⁸ age, 120.

²⁰⁹ Ersanlı, age, 132-133.

²¹⁰ Copeaux, age, 69.

²¹¹ Ersanlı, age, 139.

²¹² Aslı Daldal, “Afet İnan, Fuat Köprülü ve Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Tartışmalar”, **Toplum ve Bilim**, s. 92 (2002): 240.

²¹³ **Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları**, 2. bs. (Tıpkıbasım), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), XIII.

buna uygun olarak bazı kabuller ve varsayımlardan hareket etmiş, bu kabul ve varsayımlarla birlikte ulaşılan sonuçları gerekçelendirmekte de yeterli olmamıştır. Bu sorunun, hazırlanan kitabın nihayetinde liselerde okutulacak bir ders kitabı olmasından ileri gelmesi muhtemeldir. Arkeoloji ve antropolojiden büyük destek alan tarih tezinin birinci amacı eğitim olan bu kitapta yoğun bir arkeoloji ve antropoloji tartışmasına girmesi beklenemezdi. Dolayısıyla Afet İnan'ın, kongrenin ilk konferansı olarak sunduğu konferansı da dâhil olmak üzere, hemen hemen tüm konferansların antropoloji alanında ya da bu alanla ilişkili biçimde işlenmesi, tarih tezinin boşluklarını kapatmak ve anlatının bağlamını gerekçelendirmek için önemlidir.

Tarih kitaplarında önemli bir yeri bulunmayan brakisefal-dolikosefal ayrımı, kongrede en çok işlenen konulardan biri olmuş, Afet İnan ve Reşit Galip'in konferansları, özellikle bu konunun üzerinde durmuştur. Buna göre daha önce, tarih kitaplarında dünyaya yayılan ve medeniyeti taşıyan doğrudan doğruya Türkler olarak gösterilirken, kongrede Asya'nın iç kısımlarında medeniyeti kuran ve zorunlu göçler ile medeniyeti dünyanın çeşitli noktalarına taşıyan brakisefal insan işlenmiş, nihayetinde bu brakisefal insanın Türklerden başkası olamayacağı savunulmuştur.²¹⁴

Yapılan brakisefal-dolikosefal ayrımı ve brakisefallerin aslında Türkler olduğu kabulü, tarihhöncesinden itibaren kurulan Türk merkezli bir tarih anlatısında son derece kullanışlı olmuştur. Böylece dünyanın herhangi bir bölgesinde belirli miktarda brakisefal kafatasının görülmesi durumunda, o bölgede Türklerin yaşamış olması ihtimali üzerinde durulabilecek ve nihayetinde bölgenin medeniyetle tanışmasında ya da medeniyet bakımından yükselmesinde Türklerin katkısı olduğu iddia edilebilecekti.

Birinci kongrenin önemli bir işlevi de *Türk Tarih Tezine* yöneltilebilecek eleştirilerin bertaraf edilmesi, eleştirel yaklaşım sahiplerinin susturulması olmuştur. “Meslektaşlar arasında fikir ve hedef birliğinin” istendiği kongrede, eleştirilere karşı gösterilen saldırgan tavırlar, tarih tezinin bilimselliğine de gölge düşürmüştür. Kongrede eleştirileri nedeniyle büyük öfke uyandıran ve susturulan isimlerin başında Fuat Köprülü ve Zeki Velidi Togan geliyordu.

²¹⁴ Bu şema ile kurulmuş konferans için bkz. Afetinan, “Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde”, **Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları**, 18-41. Afet İnan'ın konferansına göre çok daha uzun ve daha bilimsel görünen diğer konferans için bkz. Reşit Galip, “Türk İrk ve Medeniyet Tarihine Umumî Bir Bakış”, **age**, 99-162.

Birinci Türk Tarih Kongresi'nden beş yıl önce, 1927'de Yusuf Ziya Özer'in Yunan medeniyetinin Türk kökenlerden geldiği fikrini son derece sert bir biçimde eleştiren Köprülü, Özer'in "Darülfünun'un ilmî şahsiyetini temsil edemeyeceğini" yazacak kadar saldırgan davranmıştır.²¹⁵ Birinci Türk Tarih Kongresi'nde ise Yusuf Ziya Özer'in iddialarına benzer iddiaları olan İnan'ı eleştirirken çok dikkatli davranmış, buna karşın eleştirileri ile istediği etkiyi yaratamamıştır. Eleştirilerini yetersiz belgelerden kesin sonuçlar çıkarılması, ikincil kaynaklara fazla bağlı kalınması, önyargılar ile araştırmaya başlanmaması gerektiği ve "Batı emperyalist ideolojisini yerlileştirip yeniden üretmenin yanlış olduğu" şeklinde dört ana başlık etrafında toplamıştır.²¹⁶ Ancak Köprülü'nün bu eleştirileri İnan tarafından yanıtlanmamış olmakla birlikte sert bir karşılık almıştır. Daha sonra Hasan Cemil Çambel'in de Köprülü'nün eleştirilerine karşı sert tutumu ile Köprülü yanlış anlaşıldığını belirtmiş, İnan'ın konferansındaki esas fikirleri paylaştığını söyleyerek eleştirilerini geri çekmiştir.

Kongrede Orta Asya'da kuraklık ve büyük iç deniz iddialarını eleştiren Zeki Velidi Togan da Köprülü ile benzer bir karşılık bulmuştur. Reşit Galip'in konferansından sonra yaptığı itirazlarda Togan'ın dayandığı kaynaklardan biri de Barthold olmuştur. Reşit Galip bu noktaya dikkat çekmiş ve öncelikle Barthold'un bir jeolog olmadığını, kendilerinin ise kuraklık meselesini jeologlara istinat ettirdiklerini ifade etmiş, Barthold'un bu konudaki fikirlerinin bağlayıcı olmadığını savunmuştur. Ancak Barthold hakkında konuşmaya devam eden Reşit Galip, sözü Barthold'un Türklerin "asılsız, nesilsiz bir kavim olduğunu ispat etmek için çalışmış biri" olduğuna getirmiş, doğrudan Barthold'e saldırmıştır. Reşit Galip'in bu sözleri, Antalya Ortamektep tarih muallimi Şekûri Bey'in Barthold'u "alelâde bir Türk düşmanı" ilân etmesini getirmiştir.²¹⁷ Böylece tarih tezlerini desteklemeyen çalışmaları olan isimler doğrudan Türk düşmanı olarak kabul edilir. Copeaux, bu durumu "bilimsel düşüncenin yerini milliyetçi tutkunun almasının" bir göstergesi olarak kabul eder.²¹⁸

Aynı kongrede Şemsettin Günaltay, sonraki günlerde bu sefer doğrudan Zeki Velidi Togan'ın şahsına saldırmıştır. Zeki Velidi Togan'ın Çarlık Rusya devrildikten

²¹⁵ Daldal, **agm**, 239.

²¹⁶ **agm**, 246.

²¹⁷ **Birinci Türk Tarih Kongresi**, 178-179.

²¹⁸ Copeaux, **age**, 71.

sonra toplanan Ufa Kongresinde Türk birliğinin karşısında yer aldığı iddiası ile Zeki Velidi'yi suçlamış; Türklerin birliğini engelleme amacını bu kongrede de sürdürdüğünü ima ederek Togan'ı doğrudan hedef göstermiştir. Günaltay'ın bu suçlayıcı konuşmasından sonra toplantının reisi kuraklık meselesinin kapandığını, bu tartışmalar sonunda kuraklığın “reddedilmez bir hakikat” olduğunu ilân etmiştir.²¹⁹

Böylece, teze tamamen muhalif kimse olmamakla birlikte, ortaya atılan birkaç eleştirinin de üstü örtülmüş, eleştiri sahipleri de susturulmuştur. İstenilen, kongrenin sonunda, hazırlanmış tarih kitaplarının üzerinde hiçbir eleştirinin kalmaması, kongrenin kitapları onaylamış olmasıydı. Nitekim istenildiği gibi oldu. Hazırlanan kitaplarda gösterilmeyen dayanak noktaları, kongrede verildi. Antropolojik temeller ortaya kondu. Eleştiriler aşıldı ve eleştirenler susturuldu. Birinci Türk Tarih Kongresi, kendi içinde başarılı olmuştu.

İlkinden beş sene sonra toplanan İkinci Türk Tarih Kongresi, katılımcıları bakımından birinci kongreden tamamen farklıdır. Bu kongrede katılımcıların çoğunluğu üniversite çevresindedir. Ayrıca katılan uzmanların yarısından fazlası Avrupalıdır.²²⁰

Tanyeri-Erdemir'e göre İkinci Türk Tarih Kongresi, ilk kongrenin hedeflerinin dışında bazı hedeflerle de toplanmıştır. İlk kongrenin aksine uluslararası katılımcıların da bulunduğu, uluslararası bir kimliğe bürünen ikinci kongrede amaç, Tanyeri-Erdemir'e göre, yeni cumhuriyetin başarılarını sergilemek ve geçmişini araştırabilme yeteneğini kazanmış, büyük bir tarihe dayanan modern bir ulus-devlet haline geldiğini dünyaya duyurmaktır.²²¹

İkinci Kongre'nin amaçları arasında sayılması gerekenlerden biri de bilimsellik kaygısı olmalıdır. Birinci kongrede ağırlıklı olarak kullanılan ikincil kaynaklar, tarih tezini hazırlayan ve savunan resmî tarihçiler arasından bile eleştiri çıkmasına neden olmuştur. Tarih tezi ağırlıklı olarak Fransızca olmak üzere ikincil kaynaklara istinat etmiştir. Bu sebeple önde gelen tarihçiler ve yöneticiler, iddialı ve hatta cüretkâr tezleri ile ortaya çıkan genç cumhuriyetin tarihçiliğinin bilimsel yönden prestij kazanmasını amaçlamış olmalıdır. Eserleri kaynak olarak kabul edilen Avrupalı bilim insanları Türkiye'ye gelecek, kongrede tebliğleri verilecek, dışarıdan

²¹⁹ **Birinci Türk Tarih Kongresi**, 400.

²²⁰ Ersanlı, **age**, 204.

²²¹ Tuğba Tanyeri-Erdemir, “Archaeology as a Source of National Pride in the Early Years of the Turkish Republic”, **Journal of Field Archaeology**, Vol. 31, No. 4 (2006): 385.

bakıldığında da ilkin nazaran çok daha saygın ve bilimsel bir toplantı görüntüsü verecektir.

Birinci Türk Tarih Kongresi'ndeki tebliğler, genellikle ikincil kaynakları, pek sorgulamadan kullanmışlardır. Kongrede duyurulan tarih tezi, arkeolojik kanıtlar bakımından büyük bir destek göremiyordu. Bu sebepten, kongrenin toplandığı 1932 senesinden sonra Türkiye'de arkeolojik kazı çalışmaları artmıştır.²²² İkinci kongre de bu çalışmaların sonuçlarının duyurulduğu bir toplantı mahiyetindedir. Kongrede arkeolojinin yanında, antropoloji ve dilbilim üzerine konferanslar yoğunlukta idi.²²³ Afet İnan da kongrenin toplandığı yıla kadar Türk Tarih Kurumu'nun yürüttüğü arkeoloji çalışmaları hakkında rapor niteliğinde bir bildiri sunmuştur.

Birinci kongre ile İkinci Türk Tarih Kongresi arasındaki en önemli farkın, ikinci kongrede eleştirinin hiç olmaması olduğunu belirten Ersanlı'ya göre, bu durumun esas sebebi "Tarih Kurumu üyelerinin siyasî önderlerin 'bilimselciliğine' karşı yeterince donanımlı olmamasıdır."²²⁴

Kitaplar ve kongreler ile ortaya koyulan ve savunulan tarih tezi, en temelde, Türklerin Orta Asya'da ortaya çıkan brakisefal ırkın temsilcisi olmakla, Orta Asya'nın otokton halkı olduğu, bu coğrafyada yaşanan büyük kuraklık sebebiyle zorunlu olarak göç ettiği bölgelerde medeniyeti yükselttiği ya da buralara medeniyeti götürdüğü, bu sırada Anadolu'ya da girmiş olan brakisefal insanların burada medeniyeti tesis edip ortak kültürü inşa ettikleri iddiaları üzerinde kurulmuştur. Anadolu'nun ilk sakinleri olan bu halkın mirasçıları, kültürel sürekliliği de sağlayan Türkler olmalıdır. Brakisefal insan tipi, yeryüzüne tamamen yayılmakla birlikte, coğrafi şartlar nedeniyle dolikosefal insanların giremediği Orta Asya bölgesinde ortaya çıkmış, izole yaşamları içinde medeniyeti ilerletmişlerdir. Dünyanın geri kalanına göre çok daha ileri bir medeniyete sahip olmuşlardır. Böylece insanlığın, yani medeniyetin beşiği Orta Asya, medeniyetin taşıyıcıları da brakisefal insanlar olmuşlardır. Bu brakisefal insanın Türklüğü kabul edilmiştir; fakat bu varsayım ancak antropolojik çalışmalar ile destek bulabilirdi.

²²² agm, 384.

²²³ Ersanlı age, 204.

²²⁴ age, 225.

Tarih tezi, antropoloji ve arkeoloji bilimleri temelinde yükselmiş, bu temelleri nedeniyle ırkçı bir karakteri bulunduğu savunusu sıklıkla dile getirilmiştir.²²⁵ Ancak antropolojinin, dönemin en etkili bilim dallarından biri olduğu ve genel kabul gördüğü hatırlanacak olursa, Türkiye’de tarihçilerin, tarih anlatısının merkezine antropoloji çalışmalarını koyması mazur görülebilir.

Aslında *Türk Tarih Tezi*, özünde, Avrupalı arkeolog ve antropologların Aryan teorilerini takip eden ve bu teoriyi, Türk merkezli olarak yeniden kuran bir tezden başka bir şey değildir.²²⁶ Bu yönüyle *Türk Tarih Tezi*, Aryan teorilerine, Marx’ın Hegel diyalektiğine baktığı şekilde bakıyordu: Temelde doğru, ancak baş aşağı.

Bununla birlikte Aryan teorisyenler, iki büyük kampa ayrılmışlardı. Özellikle Kuzey Avrupalı teorisyenler, “Aryanların, dolikosefal kafataslı ve uzun boylu Nordik ırkın üyeleri” olduğunu kabul etmişlerdir.²²⁷ Bu teorisyenler arasında görünen De Lapouge, “Brakisefaller (Türkler, Moğollar) muhtemelen hâlâ maymun gibi yaşarken, Ârilerin ataları buğday yetiştiriyordu” yazmıştır²²⁸ ki *Türk Tarih Tezi*nde bunun gibi iddialara aynı şekilde bir reaksiyonun geliştiği ortadadır.

Kuzey Avrupalı teorisyenlerin hâkimiyeti altında şekillenen Dolikosefal Aryanlar teorisinin karşısında, özellikle Güney Avrupalı isimlerin hazırladığı, Brakisefal Aryanlar teorisi şekillenmiştir. Aralarında *Türk Tarih Tezi*ni büyük ölçüde etkileyen E. Pittard’ın da bulunduğu bu ikinci grup, Nordik Aryanlar düşüncesinin karşısına Alpin Avrupalı insan tipini koymuşlardır.²²⁹ Türk milletini inşa etme göreviyle harekete geçen cumhuriyetin tarihçileri, Türklerin Aryan ırkına dâhil olduğu ve hatta Aryan ırkın Türklerden geldiği yolundaki tezi oluşturabilmek için, doğal olarak Alpin Avrupalı brakisefal insan teorisini desteklemişlerdir.

Avrupa’da Aryan ırk etrafında şekillenen antropoloji tartışmalarından etkilenen Türkiye’de antropolojinin doğuşu, 1925 yılında kurulan Türkiye

²²⁵ Antropoloji bilimi ve dönemdeki uygulamaları üzerinden milliyetçi tarihçiliğin ırkçı karakterde olduğunu savunan eserlere bir örnek için bkz. Nazan Maksudyan, **Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi, 1925-1939**, (İstanbul: Metis Yayınları, 2005).

²²⁶ Ulaş Töre Sivrioğlu, “Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, c.2, s.6, Ağustos/2015, 5-6.

²²⁷ **agm**, 11.

²²⁸ J. P. Mallory, **Hint Avrupalıların İzinde: Dil, Arkeoloji ve Mit**, (Ankara: Dost Yayınları, 2002), 255’den akt. Sivrioğlu, **agm**, 6.

²²⁹ **agm**, 11-12.

Antropoloji Tetkikat Merkezi'ne dayanmaktadır.²³⁰ Merkezin kurulması sebebiyle Atatürk tarafından İstanbul Darülfünunu Rektörü Nureddin Ali'ye yazılan tebrik mektubunda, kurulan bu merkez üzerinden, antropoloji bilimi ile “Türk’ün tetkikinin” amaçlandığı belirtilmiştir.²³¹ Toprak, Türkiye’de antropoloji biliminin 20’li yıllarda doğup gelişmekle birlikte ancak 30’lu yıllarda devlet bilimi haline geldiğine işaret etmiş, ayrıca o dönemde hekimler dışında kimsenin antropoloji alanında bilgili olmadığına dikkat çekmiştir.²³² Buna karşın antropoloji, *Türk Tarih Tezi*’nin temelindeki yerini, tez gözden düşene kadar korumayı başarmıştır.

Antropoloji gibi arkeoloji merakı da Cumhuriyet tarihçilerine özgü değildir. Anadolu’da arkeolojik çalışmalar da ilk kez Cumhuriyet devrinde görülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyeti altında iken Anadolu’da, Avrupalı arkeologlar ya da birtakım meslek adamları kazılar başlatmışlardı. Bu kazıların askerî, ekonomik sebepleri ağır basıyordu. Cezayir, Libya, Suriye gibi bölgelerde askerî seferlere eşlik eden kazılar görülmektedir. Napolyon’un Mısır üzerine çıktığı sefer de arkeoloji faaliyetleri bakımından önemlidir.²³³ Böylece arkeoloji çalışmaları da dönemin tarihçileri tarafından daha önceki çalışmalardan ve anlayışlardan miras alınmıştır.

Türklerin tarihini tarihöncesi devirden itibaren kurmak isteyen yeni tezin tarihçileri için arkeoloji ve antropolojinin anlamı büyük olmuştur. Arkeolojik kazılara dayanarak bir coğrafyadaki medeniyeti ortaya çıkaran ve bu medeniyetin durumunu açıklayan tarihçiler, aynı coğrafyada antropolojik çalışmalar sayesinde söz konusu medeniyetin sahiplerini ortaya çıkarıyorlardı. Elbette çoğunlukla medeniyetin sahibi brakisefal Türkler olarak ilân ediliyordu.

Atatürk’ün öncülüğü ve himayesi ile gelişip, 1937 kongresinde en yüksek konumuna ulaşan *Türk Tarih Tezi*, 1938 yılında Atatürk’ün ölümü ve arkasından gelen İkinci Dünya Savaşı ve bu savaş sonunda fiziksel antropolojinin ve “ırk” teriminin gözden düşmesi sonucunda eski konumunu kaybetmiş, zamanla tezden uzaklaşmıştır.

²³⁰ Fatma Arzu Demirel, “Türkiye Antropolojisinin Tarihi ve Gelişimi Üzerine”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 3, s. 4 (2011): 129.

²³¹ Maksudyayn, *age*, 88.

²³² Zafer Toprak, **Darwin’den Dersim’e: Cumhuriyet ve Antropoloji**, (İstanbul: Doğan Kitap, 2012), 76.

²³³ Handan Bilici Altunkayaaher, “Ulus-Devlet Kavramının Ortaya Çıkış Sürecinde Arkeoloji”, **Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, c. 5, s. 2 (2018): 6.

4.2.3. Afet İnan ve Tarih Çalışmaları

Türkiye’de “misyoner tarihçiliğin sembolü” haline geldiği savunulan²³⁴ İnan, 1930’lu yılların tarihçiliğinin en önemli figürlerinden biridir. Çalışmalarının niteliği, kendi zamanında da tartışma konusu olan İnan’ın “uzmanlaşmış bir tarihçiden çok bir kültür devrimi uygulayıcısı” olduğu iddia edilmiştir.²³⁵ Cenevre’ye gidip lisans ve doktora eğitimini tamamladığı noktaya kadar, İnan’ın çalışmaları için bu tanım haklı görülebilir. Afet İnan’ın durumu, aslında Türk Tarih Kurumu ve Türk tarihçileri için de bir sorun olmalıdır. Henüz lisans eğitimi almadan ve doktorasını tamamlamadan Türk Tarih Kurumu’nda önemli çalışmalar yürüten, *Türk Tarih Tezinin* yüzü olan, ortaokul ve liselerde okutulacak tarih kitaplarını hazırlayan ekibe dâhil olan Afet İnan’ın, tüm bunları yapmaya elbette bilimsel salahiyeti olmamalıydı. Esasında Afet İnan’ın 1939 senesine kadar Türk Tarih Kurumu asbaşkanlığı görevini taşıması, kurumun ciddiyetini zedeleyecek bir durumdur. Üniversite kürsüsünde görev kabul etmek için yeterliliği olmadığını kabul edip eğitim amacıyla İsviçre’ye giden ve lisans ve doktorasını ancak o zaman tamamlayan İnan’ın tarih tezinin geliştirilmesinde, en azından okul kitaplarının hazırlanmasında merkezî bir rol oynaması tarih çalışmalarına gölge düşürecek bir uygulamadır. İnan’ın bu durumunun üzerinde çok durulmamasının sebebi, dönemin tarih çalışmalarının, zaten politika tarafından şekillendirilmesi olmalıdır.

İnan’ın tarihçiliği ile ilgili tek tartışma konusu, onun tarihçi olarak, en azından bir dönem içindeki yetkinliği ile sınırlı değildir. Tarih tezine ve dönemin tarihçiliğine eleştirel yaklaşan çalışmaların üzerinde durduğu önemli konulardan biri, tezlerin bilimselliği ve tarihçilerin bilimsel özgürlüğüdür. Ersanlı, Afet İnan’ın Eski Türk tarihi, Türklük ve medeniyet gibi konuları, Atatürk tarafından tarih alanında ve özellikle bu başlıklar üzerinde çalışmakla görevlendirildiği için, “millî şuuru kuvvetlendirmek” amacıyla bilinçli olarak abarttığı düşüncesindedir. Ona göre “Afet İnan’ı sadece romantik ulusçu bir tarihçi olarak tanımlamak yeterli değildir; her şeyden önce görevli bir tarihçidir.”²³⁶

Buna karşın İnan, tüm çalışmalarında Atatürk’ü esas meşruiyet kaynağı olarak gördüğünden, Atatürk’e bağlı çalışmanın bir sorun yaratabileceğini düşünmez.

²³⁴ Ersanlı, **age**, 147.

²³⁵ **age**, 148.

²³⁶ **age**, 148.

Hatta İnan Atatürk ile birlikte tarih çalışmalarını yürütmüş olmaktan gururludur ve çalışmalarında Atatürk'ün büyük etkilerini aktarmaktan çekinmez; aksine bunu ister gibidir. Tarih alanında Atatürk'ün ancak bir talebesi olduğunu yazan İnan, yeni tarih çalışmalarında görevinin Atatürk'ün yazıcılığını yapmak olduğunu ifade etmekte de bir sakınca görmemiştir.²³⁷

Afet İnan, görevlendirilmiş bir tarihçi olarak *Türk Tarih Tezini* oluşturulmasında aktif görev almış, kitapları hazırlayan komisyonlarda görev almıştır. Bu kitapların hazırlanmasının dışında da tarih çalışmalarının esas amacı, *Türk Tarih Tezini* destekleyecek sonuçlara ulaşmak, tezin doğrulanmasını sağlamaktır. Tarihçiliği, çalışma konuları ve tarihçiliğinde önemli yeri olan temel kavramlar bile bu amaç doğrultusunda şekillenmişlerdir.

Afet İnan'ın tarihçiliğindeki en temel üç kavram medeniyet, antropoloji ve arkeoloji olmuştur. Bu üç kavram, sistemli bir biçimde kullanılarak belirli bir yapı meydana getirmişlerdir.

Medeniyet kavramı, Osmanlı devrinden itibaren Türk aydınının kafasındaki en önemli kavramlardan biri olmakla birlikte, İnan'ın tarihçiliği için farklı bir anlama da bürünmüştür. Türklerin tarihte medeniyetin esas sahipleri olduklarının ispatı amacıyla hazırlanmış tarih tezini desteklemek için, İnan medeniyet tarihçiliğini öne çıkarmıştır. İnan için medeniyet tarihi çalışmaları, kendi ifadesiyle “Türk ve Türkiye tarihinin en eski devirlerinden itibaren medeniyet müesseseleri yönünden incelenmesi, millî varlığımızın temel sağlamlığını temin etmektedir.”²³⁸

Medeniyet tarihçiliğinin Cumhuriyet'in getirdiği bir yenilik olduğunu savunan İnan,²³⁹ “milletlerin hayatında siyasî ve askerî tarihlerin içinde, asıl beka bulan ve kaimleri millet haline getirebilen unsurun her çeşit medeniyet eseri” olduğunu savunmaktadır.²⁴⁰ İnan'ın burada kullandığı “her çeşit medeniyet eseri” ifadesi önemlidir; çünkü İnan, medeniyeti son derece geniş bir tanım ile kabul etmektedir. Toplumunu şekillendiren her şey, İnan'ın gözünde, medeniyet tarihi için bir nesne olarak kullanılabilir durumdadır. İnan, bu kabule dayanarak medeniyet tarihi

²³⁷ Afetinan, “Atatürk ve Tarih Tezi”, **Bellekten**, c. 3, s. 10 (1939): 243.

²³⁸ Afetinan, “Yeni Tarih Anlayışı ve Medeniyet Tarihinin Esasları”, **Tarihten Bugüne**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970), 8.

²³⁹ Afetinan, “Kurtuluş Savaşının Bazı Belgeleri ve Atatürk'ün İnkılap Prensipleri”, **Bellekten**, c. 32, s. 128 (1968): 562.

²⁴⁰ Afetinan, “Kayseri'nin 749 Yıllık Şifaiye Tıp Medresesi”, **Bellekten**, c. 20, s. 78 (1956): 218.

için ele alınacak üç grup belirlemiştir. İlk grup devleti kapsamaktadır. Siyasî ve hukukî kurumlar, ordu ve malî sistemler, medeniyet tarihçiliği kapsamında incelenecek üç gruptan birincisini oluştururlar. İkinci grup ise dinî inanışlar, gelenekler ve güzel sanatlar gibi alanları kapsayan kültürel hayatın kurumlarıdır. Bu iki grubun yanında üçüncü çalışma grubu olarak ekonomik hayat kabul edilmiştir.²⁴¹ İnan'ın bu geniş medeniyet anlayışı çerçevesinde 750 yıllık bir şifaiye, eski tip evler²⁴², eski devirlerde çizilmiş bir harita²⁴³ ya da yazılmış bir kitap²⁴⁴ büyük Türk medeniyetinin bir işaretçisi olarak kabul edilebilecek kaynak konumundadır.

İnan, bir milletin vatanına sahip olabilmesinin yolunun “medeniyet eserleri” bırakmaktan geçtiğine inandığı için, medeniyet tarihçiliği içinde Anadolu'daki tarihi mimarî eserlere yer vermiştir.²⁴⁵ Buna göre, mabetler, kütüphaneler, kervansaray, medrese ve darüüşifalar kadar kuyular, yollar ve kaldırımlar gibi yapılar da medenî eserler arasında kabul edilmelidir.²⁴⁶

Mimarî yapılara ve medenî eserlere duyduğu yoğun ilgi, Afet İnan'ın tarih çalışmalarında önemli bir yere oturmaktadır. Bu ilgi arkeoloji ve antropoloji ile beslenerek bir tarih anlatısı oluşturmaktadır. İnan'ın hatıralarına göre, Türk Tarih Kurumu'nun ilk yönetmeliğine arkeolojik çalışmaların önünü açan madde, İnan'ın önerisi ve savunması ile eklenmiştir. Halil Ethem Eldem bu fikre başta pek yanaşmamış, Yusuf Akçura da maddenin eklenmesini kabul ederken, uzun vadede gerçekleşebileceğini düşündüğünü belli etmiştir.²⁴⁷ Kendisi ve tarihçiliği için arkeolojinin önemini aktardığı bu hatırasından da anlayabileceğimiz İnan, tarih boyunca medeniyetin gelişimini, bir coğrafyada medeniyetin varlığını ya da seviyesini ortaya koyabilmek için arkeolojik çalışmalara ihtiyaç duyar. İnan için arkeolojinin önemi, Rönesans ve Hümanizm hareketlerini doğuran Yunan ve Roma

²⁴¹ Afetinan, Tarih İlminin Dinamik Karakteri”, **Tarih Üzerine İnceleme ve Makaleler**, (Ankara: Akın Matbaası, 1960), 242.

²⁴² Bu konuda İnan'ın yazdıkları için bkz. Afetinan, “Ankara'nın Eski Evleri, Türk Ev Kültürü, Müze Evler”, **Belleten**, c. 37, s. 145 (1973): 123-128.

²⁴³ Pirî Reis hakkında yazdıkları bu minvalde değerlendirilir. Bkz. A. Afetinan, **Life and Works of Pirî Reis**, çev. Leman Yolaç, Engin Uzmen, (Ankara: Historical Society, 2008).

²⁴⁴ Bkz. Afetinan, “Atatürk'ün Bana Yazdırdıkları”, **Belleten**, c. 18, s. 72 (1954): 429-439.

²⁴⁵ Afetinan, **Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi (H.602 – M.1206)**, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1969), 7.

²⁴⁶ **age**, 13.

²⁴⁷ İnan, **Prof. Dr. Afet İnan**, 119.

tarihlerinden daha eski devirlere, Ön Asya tarihine girilmesindeki araç olmasındandır.²⁴⁸

Afet İnan'ın arkeolojik yaklaşımı, Gustav Kossina'nın yaklaşımı ile hemen hemen aynı görünmektedir. Kossina'ya göre kültür ile etnik köken arasındaki bağı arkeolojik buluntular üzerinden kurmak mümkündür. Kültürel süreklilik arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkartılabilir. Kültürel süreklilik ise etnik sürekliliğe işaret eder. Prehistorik ırkçılık olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre, kültür kalıntılarının görüldüğü topraklar, o kültürün sahibi olan ırka ait görülmelidir.²⁴⁹ Suavi Aydın, Kossina'nın prehistorya alanında bir öncü olduğunu göstermekle birlikte, arkeolojinin ırkçı yorumunun onun üzerine yıkılmasının haksızlık olacağı kanaatindedir. Kossina arkeolojinin ırk temelli kaygılarını taşımak bakımından dönemin karakterini yansıtan bir isimdir yalnızca; onun döneminde Fransızlar Kelt kökenlerini, Polonyalılar medeniyetlerinin Slav menşeyini kanıtlamak için uğraşıyorlardı. Aydın, Kossina'nın metodolojisinin de önemli isimler tarafından paylaşıldığının altını çiziyor.²⁵⁰

İnan bir coğrafyada kültürü, medeniyeti arkeoloji çalışmaları ile belirledikten sonra, o kültür ve medeniyetin sahibi olan ırkı teşhis etme noktasında antropoloji bilimine başvurmuştur. İnan'ın tarihçiliğini dayandırdığı antropoloji dalı fiziksel antropolojidir. Afet İnan'ın tarih ve antropoloji çalışmalarında en çok etkilendiği isimlerin başında, doktora tezi danışmanlığını da yapmış olan E. Pittard gelmektedir.

Pittard yalnızca Afet İnan için değil, Türk tarihçiler için, *Türk Tarih Tezi* için önemli bir kaynak olmuştur. Özellikle antropolojik çıkarımların temel kaynaklarından biri Pittard'dır. Cenevre Üniversitesi'nde profesör olan Eugène Pittard, yalnızca Türk tarihçileri için önemli bir isim olmayıp, uluslararası alanda tanınmış bir akademisyendir. Daha önce ifade edildiği gibi,²⁵¹ Pittard, Aryan ırk tartışmalarında, Kuzey Avrupalı teorisyenlerin *Nordik Aryan* iddialarına karşı çıkan *Alpin İnsanı* savunucuları arasındaydı. Bu tartışmanın bir tarafında yer alması, Pittard'ın en azından kendisi gibi düşünen antropologlar ve akademisyenler tarafından desteklendiğine işaret etmektedir. Bu durumda Pittard, tek başına çalışan

²⁴⁸ Afetinan, "Yeni Tarih Anlayışı ve Medeniyet Tarihinin Esasları", **Tarihten Bugüne**, 4.

²⁴⁹ Hasan Münüsoğlu, "Türkiye'de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım: DTCF Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2010), 15.

²⁵⁰ Aydın, "Türk Tarih Tezi ve Halkevleri", 114.

²⁵¹ Bkz. s.63.

ve önemi *Türk Tarih Tezini* desteklemekten kaynaklanan bir araştırmacı değil, değeri uluslararası alanda belirlenmiş bir antropologdur.

Pittard'ın akademik alanda destek ve kabul gördüğüne dair bir diğer işaret ise Henri Berr'in öncülüğünü üstlendiği ve “20. yüzyıl tarihçiliğine damga vuracak”²⁵² bir seri olan *İnsanlığın Evrimi (L'évolution de l'humanité)* isimli seriye, onun da *Irklar ve Tarih (Les races et l'histoire)* kitabıyla katkı yapmasıdır. Bu önemli dizide katkısı istenen Pittard, yalnızca *Türk Tarih Tezine* yakın görüşleriyle değil, alana yaptığı katkılarla da adından söz ettirmektedir.

Anadolu'ya ilk kez 1911 senesinde gelen²⁵³ Pittard, Türkiye'de farklı tarihlerde yaptığı gezilerin sonucunda, Türk tarihçiliği için etkili olacak *Küçük Asya'da Paleolitik Medeniyetin Keşfi (Découverte de la civilisation paléolithique en Asie Mineure)* ve *Küçük Asya Türklerinin Antropolojik İncelemesine Katkı (Contribution à l'étude anthropologique des Turcs d'Asie Mineure)* makaleleri ile gezilerindeki izlenimleri aktardığı *Küçük Asya'dan Geçerken, Türkiye'nin Yeni Yüzü (A travers l'Asie Mineure, le visage nouveau de la Turquie)* adlı kitabı yayımlamıştır.²⁵⁴ Böylece oldukça erken dönemlerden itibaren Anadolu ile ilgilenen ve bu coğrafyada çalışmalar yürüten Pittard, sahip olduğu uluslararası etki sebebiyle, Türk tarihçileri ve yöneticileri için kazanılması, tarih tezlerinin uluslararası alanda kabul görmesi bakımından önemli olan bir isim hâline gelmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri ve milliyetçi tarihçileri için büyük önemi haiz Pittard'ın Atatürk ve onun yürüttüğü devrime duyduğu hayranlık, iki tarafı birbirlerine çok daha sıkı şekilde bağlamıştır. Pittard, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan değişimi “Türk mucizesi” olarak adlandırmakta bir sakınca görmemiştir.²⁵⁵ Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yürütülen Türk Devrimi'ne büyük bir ilgi duyan Pittard'ın ilgisini özellikle dil reformu, Atatürk'ün ırk meselesine düşkünlüğü ve durmaksızın yürütülen tarih çalışmaları ve araştırmaları çekmiştir. Dil reformunun boyutları ve sürati karşısında yaşadığı şaşkınlığı gizlemeyen Pittard, elifbanın Türkçeyi karşılamakta –bilhassa sesli harflerde–

²⁵² Zafer Toprak, “Adem ve Havva'dan Homo-Alpinus'a: Eugène Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi”, **Toplumsal Tarih**, s.206 (2011): 17.

²⁵³ **age**, 26.

²⁵⁴ Demir, **age**, 42-43.

²⁵⁵ Eugène Pittard, “Atatürk'ün Hatırasını Tazim”, **Bellekten**, c. 3, s. 10 (1939): 186.

yetersiz kaldığını vurgulamak suretiyle bu reformu desteklediğini gösterirken,²⁵⁶ esas etkinliği ve etkisi, antropoloji ve tarih çalışmalarında olmuştur.

İkinci Türk Tarih Kongresi'nin fahri başkanlığını yapan Pittard, bu kongrede verdiği tebliğinde, beş sene önce Afet İnan'ın vardığı sonuçların ve iddialarının benzerlerini, yalnızca daha akademik bir üslup ve bilimsel kaygılara bağlı kalmak kaydıyla ileri sürmekteydi. O güne kadar gelmiş ve henüz önemini kaybetmemiş görünen dolikosefal-brakisefal insan ayrımı üzerinde duran Pittard, Avrupa'ya giren ve orada yaşayan brakisefal insanların Avrupa'nın gelişimini sağlayan unsur olduklarını, Asya'dan brakisefal insanların gelişi olmasaydı Avrupa insanların en ilkel vaziyetlerinde kalacaklarını savunmuştur.²⁵⁷ Pittard'a göre Avrasya coğrafyası "iki yapraklı bir defter" olarak hayal edilirse, bu defterin Avrupa yaprağı ile Asya yaprağı birbirlerinin tam tersi görüntüler verecektir. Avrupa göçebelerin, hayvan beslemeyi ve çiftçiliği bilmeyenlerin yaşam alanı iken, Asya'da insanlar toprağı ektikleri gibi, hayvanları da ehlileştirmişlerdir. Buğday, arpa ve darıyı yetiştirmeyi bilen Asyalı insanların hayatında, ehlileştirdikleri öküz, keçi, koyun ve atın yeri vardır.²⁵⁸

Türk Tarih Tezinin ve Afet İnan'ın çalışmalarının en önemli kaynaklarından biri olan Pittard, kendisini "Türkiye'nin dostu" olarak görmekte birlikte, bu dostluğun objektif görüşlerini etkilemesine izin vermediğini savunmuştur.²⁵⁹ Gerçekten de Pittard, iddialarında fazla ileri gitmekten çekinmiş, bilimsel kaygıları nedeniyle, İnan gibi milliyetçi isimlerin çekinmeden vardığı sonuçlara mesafeli durmuştur. Tarihöncesi devirler hakkında yorumlarını, özellikle bu devirlerle ilgili bulguların henüz pek az olduğu hatırlatmaları ile paylaşan²⁶⁰ Pittard, Hititlerin ataları olan Anadolu'nun "eski brakisefalleri"nin Türklerin de ataları olduğunu, ancak neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirmiştir.²⁶¹ Bu konuda Afet İnan başta olmak üzere Türk tarihçilerin yaptığı gibi Orta Asya'dan itibaren brakisefal insanı Türk adıyla anmaya pek hevesli görünmemektedir. Pittard, bu konuda yalnızca muhtemel

²⁵⁶ Eugène Pittard, "Antropoloji ve prehistoryayı diriltten bir devlet başkanı: Kemal Atatürk", **Bilim ve Ütopya**, çev. Nurmelek Demir, s.185 (2009): 50.

²⁵⁷ Eugène Pittard, "Neolitik Devirde Küçük Asya ile Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler", **İkinci Türk Tarih Kongresi: Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**, (İstanbul: Kenan Matbaası, 1943), 67.

²⁵⁸ **age**, 68.

²⁵⁹ Pittard, "Atatürk'ün Hatırasını Tazim", 183.

²⁶⁰ Pittard, "Neolitik Devirde Küçük Asya ile Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler", 72.

²⁶¹ **age**, 73.

sürekliliğe işaret etmektedir. Pittard'ın çalışmaları bu bakımdan Türk tarihçilerin çalışmalarından ayrılmaktadır. İnan ve diğer milliyetçi tarihçiler ise Pittard'ın çalışmalarını milliyetçi tezlerine ve hedeflerine uygun şekilde yorumlamışlardır.

Afet İnan, Pittard'ın savunduğu devamlılık fikrini benimsemiş olmakla birlikte, ortak kökler düşüncesini bir adım öteye ve amacına uygun bir noktaya taşımış ve Orta Asya'nın brakisefal insanının umumî isminin Türk olduğunu ilân etmiştir (I. Türk Tarih Kongresi ilk tebliği içinde bu varsayım mevcuttur). Orta Asyalı bu insanların Türk olduklarının bir kere kabul edilmesinden sonra, Gustav Kossina'nın prehistorik ırkçılık olarak adlandırılan yaklaşımına yakın bir anlayışın izleri görülüyor. Bu Orta Asyalı brakisefal ırkın medeniyet eserlerinin tarih boyunca görüldüğü yerlerin doğal olarak Türk vatanının bir parçası olması gerektiği kabulü, Anadolu'nun Türk vatani olduğu iddiasının en sağlam dayanaklarından biri olarak kabul edilmiştir. Böylece Afet İnan, arkeoloji ve antropolojinin birbirlerini desteklediği iki aşamalı bir medeniyet tarihçiliği üzerinden *Türk Tarih Tezini* besleyecek anlatıyı oluşturmaya çalışıyor, tarihçiliğini bu çerçevede kuruyordu.

Çok sayıda makale ve kitap kaleme almış olan Afet İnan'ın çalışmaları arasında, Türk milliyetçiliği ve tarih tezi bakımından Birinci Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu konferansları ve 1939 senesinde tamamladığı doktora tezi önemli yerlere sahiptir.

Birinci Türk Tarih Kongresi, o zamana kadar, Afet İnan'ın içinde bulunduğu en büyük organizasyon olmalıdır. Kongrenin ilk konferansını vermekle zor bir görevin altına giren İnan, konferansı ile *Türk Tarih Tezinin* bir özetini sunmuş, fakat bu özet antropoloji temeline vurgu yapacak şekilde hazırlanmıştır. İnan'ın konferansı, sonuçlara odaklanmış tarih kitaplarının nedenler ya da sonuçlara ulaşma yolları konusundaki boşlukları kapatan konferanslardan ilkidir.

Orta Asya ve Anadolu üzerinde yoğunlaşan ve bu bölgelerin otokton halklarını arayan ilk konferansında İnan, medeniyet üzerine yaptığı çalışmaların çekirdek fikrini ortaya çıkarmıştır. “İnsanlar” ile “insanlık” arasında bir ayırım yapan İnan, “insanlık” ile medeniyeti kasteder. İnsanların fiziksel olarak ortaya çıkışının dünyanın farklı noktalarında birden görülebileceğini (Poligénisme) savunan İnan, insanlığın, yani medeniyetin membanını yalnızca Orta Asya olarak göstermiştir.²⁶²

²⁶² Afetinan, “Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde”, **Birinci Türk Tarih Kongresi**, 23-24.

Poligénisme fikri, İnan'ın tarih çalışmalarındaki en temel varsayımlardan biridir. Poligénisme olmadan, Türk milletini medeniyetin geliştiricisi ve dağıtıcısı, diğer milletleri medenileştiren topluluk olarak gösteren, dolikosefal-brakisefal ırk ayırımına dayanan anlatının oturtulması mümkün değildi. Bu anlatıya göre dolikosefal insan Afrika, Avrupa ve Güney Asya'da yayılmış; fakat Orta Asya'ya topografik şartlar nedeniyle girememiştir. Orta Asya'da ise ayrı bir ırk, brakisefal insan ortaya çıkmıştır. Bu insan medeniyette ileri gitmiştir. Madeni işlemiş, ziraatı öğrenmiş ve hayvanları ehlileştiren ilk ırk, ilk topluluk olmuştur.²⁶³ Orta Asya bölgesi dışında Neolitik medeniyet seviyesine kendiliğinden geçen hiçbir topluluk olmamıştır.²⁶⁴ İnan, bu konferansta böylece girdiği brakisefal-dolikosefal ayırımı ve bu ayırım üzerinden tarih anlatısına, doktora tezine kadar aynı şekilde devam edecektir.

Orta Asya'nın otokton halkının kim olduğunu temel soru ve sorun kabul eden konferansında İnan, otokton halkın, aynı dili konuşan Türkler olduğunu ilân etmiştir.²⁶⁵ Orta Asya'nın otokton halkı olan Türklerin, elbette büyük kuraklık nedeniyle, göç ettiklerinde, gittikleri yerlerde millî kimliklerini unuttukları şeklindeki primordialist kabulü göstermiştir. Millî kimliklerini unutan Türkler, göç ettikleri bölgelerde farklı isimlerle devletler kurmuşlar ya da var olmuşlardır. Bu göç yollarıyla Anadolu'ya da gelen brakisefal Türkler Hititler adı ile Anadolu'nun "ilk ve otokton sakini ve sahibi olmuşlardır." Bu şekilde binlerce yıl önce anayurt yerine özyurt yapıldığını ifade eden İnan'a göre Anadolu, Hititler tarafından Türklüğün merkezi haline getirilmiştir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri, elbette Türklüğün binlerce yıllık merkezindeydi.²⁶⁶

Afet İnan'ın özellikle üzerinde durduğu bir konu da Türklerin en ileri medeniyet seviyelerine eriştiği dönemlerde, özellikle Avrupa'nın ilkel durumudur. İnan, brakisefal Türklerin en üstün medeniyet yaşamını sürdürdükleri dönemlerde "Avrupa'nın vahşi ve tamamen cahil bir hayat yaşadığını"²⁶⁷ ifade ediyor, Avrupa'nın medeniyetten uzak anlatılan halini "zavallı" kelimesiyle niteliyordu.²⁶⁸ Ancak Avrupa'nın durumunun bu şekilde sunulması ve medeniyetten uzak

²⁶³ agm, 24.

²⁶⁴ agm, 28.

²⁶⁵ agm, 31.

²⁶⁶ agm, 41.

²⁶⁷ agm, 40.

²⁶⁸ agm, 28.

yaşamlarının özellikle vurgulanması, doğrudan Avrupa karşısında yaşanan kompleks ile açıklanamayabilir. Uzun süredir Avrupa karşısında gerileyen ve bu gerilemeyi sürekli yenilgiler ve utanç anları ile hisseden Türk milliyetçileri için Avrupa, elbette aşılması ya da yetişilmesi gereken bir gerçekliktir; fakat bu üslup, dönemin ırk tartışmalarında görülen ve normal bir üsluptur. Dolikosefal insanın medeniyetin kurucusu ve yürütücüsü olduğu tezini savunanlar, hemen hemen aynı aşağılamaları brakisefaller için yapmışlardı. Örneğin, dolikosefal tezinin savunucularından De Lapauge, Arîlerin buğday yetiştirecek kadar medeniyette ilerledikleri dönemlerde brakisefallerin yaşamını maymunların yaşayışına benzetmiştir.²⁶⁹ Dolayısıyla ne Afet İnan'ın Avrupa halkları ile brakisefal Türkler mukayesesini ne de tarih kitaplarında yazılıp kongrelerde söylenenleri yalnızca Avrupa karşısında geri kalmışlık kompleksi ile açıklamak mümkün değildir. İnan ve Türk tarihçiler, Avrupa'da zaten başlamış ve sürmekte olan bir tartışmada taraf olmuşlardır.

Afet İnan'ın Birinci Türk Tarih Kongresinde sunduğu ilk konferansında ortaya koyduğu iddialar kısaca şunlardır: Orta Asya'nın otokton halkı brakisefal Türklerdir. Orta Asya'da bulunan iç denizin kuruması sonucu Türkler bu bölgeden çıkıp dünyaya yayılmışlardır. Dolikosefal insanlardan izole biçimde yaşayıp medeniyeti geliştiren bu brakisefal ırk, göç ettiği yerlerde medeniyeti yükseltmiştir. Göçler sonucunda Anadolu'ya da brakisefal Türkler gelip yerleşmiştir. Böylece Anadolu'nun otokton halkı binlerce yıldır Türkler olmuştur.

Birinci Türk Tarih Kongresinde Afet İnan'ın sunduğu ikinci konferansı, "Orta Kurun Tarihine Umumî Bir Bakış" başlığını taşır. Afet İnan Avrupa'nın demografik ve politik haritasının, Türklerin faaliyetleri ile belirlendiğini gösterme çabasıdır. Önce Hunlar, ardından Göktürklerin göçe zorladığı Uygur Türkleri Avrupa'yı değiştirmişlerdir. Tabii ki tüm bu Türkler ve hükümdarları medeniyet bakımından yüksek bir mevkideydiler. Bu konferans, *Türk Tarih Tezinin* Avrupa temelli tarihçilik anlayışına verdiği tepkinin güzel bir örneğidir. Afet İnan, konferansının sahnesini oluşturan Ortaçağ'ı Türk devletlerinin ve halkının hareketlerini merkeze koyarak yeniden oluşturmaya çalışmıştır. Avrupa'nın geçirdiği dönüşümün dışında İslâm tarihi de Türk merkezli ve Türklerin gözünden izlenmiştir. İnan, İslâm Devleti'nin ve halifelerin, "İslamları birbirine kırdıran kavgaları" ile Türklerin Avrupa'ya akınlarının önünü kestiğini ve bu sayede Avrupa'nın daha rahat bir

²⁶⁹ Sivrioğlu, **agm**, 13.

döneme girdiğini yazmıştır. Abbasilerin zayıflaması ile Hunlar ve Göktürk-Avar dönemlerinde Avrupa'ya hâkim olan Türkler yükselmek ve yeniden akınlar düzenlemek şansı bulmuşlardır. Bu fırsat bir yandan Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan Cengiz Han'ın etrafında toplanan Türkler ve bir yandan da Timur'un imparatorluğu sonucunu doğurmuştur.²⁷⁰

İnan, bu konferansında da Türklerle Avrupa arasında mukayeseye girişmiştir. Tarih öncesi dönemlerde medeniyeti geliştiren ve yayan halkın Türkler olduğu iddiasını çalışmalarının temeline koyan İnan, bunun dışında, tarihi dönemler boyunca da Türklerin Avrupa'ya karşı medeniyet bakımından 17. yüzyıla kadar üstün kaldığını savunmaktadır. Bu üstünlük, "devlet hayatı, fikrî hayat ve iktisat" olmak üzere, medeniyetin her alanında geçerliydi. 17. yüzyılda ise Türkler dinin etkisini kırıp din ve dünya işlerini ayırmakta geç kalmış ve Rönesans hareketini yakalayamamışlardı. Bu gecikmenin bedeli medeniyette üstünlüğü Avrupa'ya bırakmaktı.²⁷¹

Afet İnan, İkinci Türk Tarih Kongresinde de iki konferans vermiş olmakla birlikte, ilk kongreye göre etkinliği düşmüş, konferanslarının ağırlığı ilkinde nispetle azalmıştır. Kongrenin açılış konferansını veren İnan'ın, bu konferansı aslında 1937 senesine kadar Türk Tarih Kurumu'nun arkeolojik çalışmaları ve kazıları hakkında hazırlanmış kısa bir rapordan ibarettir. 48 yabancı bilim insanının katıldığı kongrenin açılışını İnan'ın yapması, o tarihlerde Avrupa'da tahsil görmesi nedeniyle uluslararası alanda tanınırlığının bir miktar da olsa artması nedeniyle olabilir. "Misafir bilginlerin" Tarih Kurumu'nun çalışmalarını onaylamalarına çok önem verilmiş, bu onayı alabilmek için ciddi bir uğraş verilmiştir. Kurumun bütün neşriyatı bu "bilginlerin" tetkikine sunulmuştur. Bazı kazıların raporları detaylıca hazırlanmış ve bu misafirlere sunulmuştur.²⁷²

İkinci Türk Tarih Kongresi'nin toplandığı dönemde Cenevre'de eğitim görmesi nedeniyle daha arka planda kalan İnan, kongrede verdiği ikinci konferansını, Cenevre'de hazırlamış olduğu ve sonradan Profesör Antony Babel tarafından lisans ödevi olarak kabul edilen "Türk Osmanlı Devrinin Ekonomik Tarihi"

²⁷⁰ Afetinan, "Orta Kurun Tarihine Umumî Bir Bakış", **Birinci Türk Tarih Kongresi**, 443.

²⁷¹ **agm**, 443-444.

²⁷² Afetinan, "Türk Tarih Kurumunun Arkeoloji Faaliyeti", **İkinci Türk Tarih Kongresi: Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**, (İstanbul: Kenan Matbaası, 1943), 9.

konferansından²⁷³ hareketle ya da bu konferansın ve çalışmalarının etkisiyle hazırlanmış görünmektedir. Dolayısıyla bu kongrede İnan'ın etkinliği son derece kısıtlıdır. Yine de Türk tarihçiliğinin bir sembolü olarak, tarihçiliğin arkeoloji kazılarına ve çalışmalarına yönelmesini ilân etmiş ve Türk tarihçiliğini temsil etmeye devam etmiştir.

İki tarih kongresinden sonra Afet İnan'ın tarihçiliğinin en büyük eserlerinden biri, doktora tezi olarak hazırladığı eseri gelmektedir. Bu eser, *Türk Tarih Tezinin* teorik olarak dayandığı fakat pratikte uygulayamadığı antropometrik ölçümleri 64000 kişilik bir anket ile uygulamış ve bir bütün olarak düşünülecekse, tezin büyük bir açığına kapatabilecek bir çalışma yürütmüştür.

Cenevre'de Profesör Eugène Pittard'ın danışmanlığı altında yürütülen tez, antropometrik ölçümlerin yapıldığı büyük bir anket etrafında şekillenen bir antropoloji çalışması olmasına rağmen, çalışmanın ilk kısmı Anadolu jeolojisi, coğrafyası ve daha çok tarihine ayrılmıştır.

Çalışmanın özellikle ilk kısmında Anadolu'nun arkeolojisinin üzerinde duran İnan'ın bu alana eğilmesinin nedeni Anadolu'da Paleolitik, Mezolitik ya da Neolitik devirlere ait iskelet bulunamamasıdır. İskelet bulunamadığı için bu devirlerin Anadolu ırkı karakteri hakkında bir şeyler söyleyebilmek mümkün değildi. İnan, Avrupa'da Neolitik devri açanların brakisefal insanlar olduğunu ve doğudan geldiklerini; Anadolu'da halkın çoğunluğunun, tarihsel olarak brakisefal olduğunu yazarak ilerleyen çalışmalarda Anadolu'nun en eski devirlerinde de brakisefal insanların bulunacağına dair inancını göstermiştir.²⁷⁴ Nitekim daha sonraki devirlerin antropoloji dışı, arkeoloji temelli incelenmesi İnan'a istediği bazı fırsatları da vermiştir.

Kalkolitik dönemde Anadolu'da yerleşim yerleri olan Alişar ve Alacahöyük'te görülen eşyalar ve çözülen ölü gömme törenleri gibi birtakım âdetler, bu devirde müşterek bir kültürün varlığını işleyebilmek yolunda İnan'a gerekli malzemeleri sağlayan durumlardan biridir, ki İnan da bu devirde Anadolu'da ortak kültüre sahip bir halkın var olduğu sonucuna ulaşmakta tereddüt etmemiştir.²⁷⁵

²⁷³ İnan, Prof. Dr. Afet İnan, 153.

²⁷⁴ Afetinan, *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu (64.000 Kişi Üzerinde Anket)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947), 34.

²⁷⁵ *age*, 38-39.

Çeşitli dönemlere ait iskeletlerin ölçülmesine dayanan İnan, Anadolu'nun Bakır devrinden beri, Orta Asya'dan gelmekte olan ırkın yaşam alanı olduğunu savunmuştur. Buna göre tarih boyunca siyasî hakimiyet değişmiş, Anadolu'ya farklı devletler hükmetmiştir; fakat Bakır devrinden itibaren “etnik karakter” değişmeden kalmıştır.²⁷⁶

Afet İnan'ın Anadolu üzerindeki çalışmalarının en genel iddiaları şu şekilde sıralanabilir ve birbirlerine bağlanabilir: Anadolu, en eski devirlerden itibaren bir yaşam alanıdır, her kültür evresini görmüştür. Bu müşterek kültürü yaşayan halk, tabiidir ki bir ırktan olmalıdır. Siyasî değişimler ve hâkimiyetin el değiştirmesi, Anadolu'nun etnik haritasını değiştirmemiştir. Pers hâkimiyeti altında yaşayan insanlar, İskender fetihleriyle ırkî vasıflarını kaybetmemişlerdir. Aynı şekilde Frigya halkı da Pers istilası ile bu yönde bir değişim yaşamamıştır. Irk anlamında tarihsel bir bütünlük olmalıdır. Bu ırk bütünlüğü, doğal olarak sonraki dönemler için de geçerlidir. Selçuk ve Osmanlı İmparatorlukları da bu ırk temelinde yükselmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin hâkim ırkı da bu ırktır. Anadolu'nun bu en eski ırkının tarihsel varlığını ortaya koyabilmek ise antropolojik ölçümlerle mümkün olacaktır.

Çalışmasının ikinci bölümünü tamamen hazırladığı antropolojik ankete ve ölçümlerine ayıran İnan, Kemalist tarihçiliğin ırkçı tarafını gösterdiği gerekçesiyle eleştirilebilecek antropometrik ölçümleri, tarih çalışmalarını daha bilimsel bir noktaya taşıdığı gerekçesiyle savunmaktadır. Buna göre antropometrik ölçümlerden önce antropoloji, deri rengi gibi tavsifi dayanaklar etrafında şekillenirken, zaman geçtikçe ölçüme dayanan ırk tasnifleri ile subjektif yargılardan arınıp daha bilimsel sonuçlara ulaşılmasının önü açılmıştır.²⁷⁷ Toprak da Afet İnan'ın doktora çalışmasının bilimsellik bakımından onaylanması gerektiğini savunmaktadır. Ancak Toprak'ın gerekçesi antropometrik ölçümlerin bilimselliği ya da bilimselliğe katkıları tartışmasının tamamen dışındadır. Ona göre bu çalışma Türkiye'de, Kemalist kadrolar tarafından incelenip onaylanmamış, önce “Avrupa'nın en saygın üniversitelerinden birinde, Cenevre Üniversitesi'nde savunulmuştu.”²⁷⁸ Dolayısıyla İnan'ın doktora çalışması, tarih çalışmaları arasında nispeten en bilimsel çalışma olarak kabul edilebilir çalışmasıdır.

²⁷⁶ age, 56.

²⁷⁷ age, 63-64.

²⁷⁸ Toprak, age, 125.

İnan'ın doktora çalışması kapsamında yaptığı ölçümler, antropolojik ölçümler arasında önemli bir yere sahiptir. İnan'ın doktora çalışmasına kadar Türkler üzerinde özellikle yabancı antropologların aldığı ölçümler olmuş, fakat on dokuz ölçümde (biri Afet İnan'ın yaptığı ölçümdür) son derece az kişi ölçüldüğünden güvenilir bir ölçümün yapılmış olduğu söylenemez. İnan'ın doktora tezi öncesi 200 kadın üzerinde yaptığı ölçümlere kadar, ilk on sekiz ölçümde tamamen erkekler ölçülmüştür. Yapılan en geniş çaplı ölçüm, Şevket Aziz Kansu'nun 1931-32 senelerinde yaptığı 797 erkeğin ölçümleridir.²⁷⁹ Bu ölçümler ile mukayese edildiğinde, İnan'ın 64000 kişi üzerinde yapılmış ölçümlerinin, antropoloji bakımından önemi açıkça görülmektedir. Ölçümlerde kadınların ciddi bir oranda kendilerini göstermeleri, İnan'ın ölçümlerini bir kat daha önemli kılmaktadır. 64000 ölçümün yaklaşık 4000 tanesi çeşitli hatalar sebebiyle kullanılamaz durumdadır. Kalan yaklaşık 60000 ölçümün üçte ikisi erkek, üçte biri ise kadınlar üzerinedir. Dolayısıyla yaklaşık 40000 erkek ve 20000 kadın, çalışma kapsamında ölçülmüştür.

Bu kadar geniş çaplı bir anketin, İnan'ın ya da başka bir antropoloğun kişisel çabasıyla gerçekleştirilmesi pek mümkün değildir. İnan'ın yürüteceği bu anket için devlet seferber edilmiş, ölçümler için ekipler kurulmuş, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve İstatistik Genel Müdürlüğü devreye girmiştir.²⁸⁰ Devletin antropoloji çalışmalarına desteği, İnan'ın çalışması ile sınırlı değildir. Bu çalışmadan çok önce, devlet eliyle antropoloji çalışmaları teşvik edilmiş, Nureddin Ali Berkol, Neşet Ömer İrdelp gibi isimlerin yürüttükleri çalışmalar devlet tarafından destek görmüştür.²⁸¹

Anket, İlnur Meşe'nin ifade ettiği gibi yalnızca kafatası ölçümlerinden ibaret değildir.²⁸² Anket geniş anlamda vücut ölçümlerini kapsıyor, kafa ölçümleri dışında boy, bacak boyunun boya nispeti, surat ölçüleri alınıyor bu antropometrik ölçümlerin yanında ölçüme dayanmayan niteliklere dair yorumlar da yapılıyordu. Ankette boy, baş, yüz, çene, göz, burun, ağız, dudak ve kulak ölçümleri yapılmıştır.

Yapılan ölçümler sonucunda İnan, Türk ırkını teşhis etmiştir. Buna göre Türkler ortalamadan az uzundur. Tüm tarih tezinin iddialarını dayandırdığı gibi çok yüksek oranda brakisefaldir. Bacakların vücuda oranı bakımından makroskel, burun

²⁷⁹ Afetinan, *age*, 65.

²⁸⁰ *age*, 69-75.

²⁸¹ Maksudyan, *age*, 93.

²⁸² Meşe, *agm*, 32

tipi olarak da leptoriniyen karakterdedir. İnan, bu ölçümlerin Türkleri Avrupa'nın beyaz ırkı olan Homo-Alpinus insan tipine dâhil ettiği sonucunu çıkarmıştır.²⁸³

İnan, yürüttüğü bu ölçümlerin Anadolu'da ırk birliğini açıkça ispat ettiğini savunmuş, bu sırada Kürt ve Laz gibi kimlikleri “kabile isimleri” olarak anmış ve bu “kabilelerin”, ayrı isimleri de olsa, Türk ırk birliği içinde olduklarını iddia etmiştir.²⁸⁴ Bu sırada İnan, ırk birliğini ve bu ırkın kökenlerini, tarih tezine uygun biçimde belirleyebilmek adına başvurduğu antropolojik ölçümlerde, Anadolu'nun doğusunda yaşayan halk ile batısında yaşayan halk arasında görülen farklılıkları yorumlamaktan kaçınmıştır. Çalışmanın genelinde yapılan ölçümlerden hareketle varılan sonuçlar açıkça verilmemiş, ölçümlere bağlı olarak gelişen sorular ise yalnızca dillendirilmekle yetinilmiştir.

Ölçüm sonuçlarının üzerinde yeterince durulmaması ve İnan'ın birtakım soruların yöneltilebileceğini ifade edip, bu sorulara cevap getirmek için ayrıca çabalamaması iki nedene dayandırılabilir. İnan'ın çalışması, siyasî kaynaklı bir tezin iddialarına kanıt aramak amaçlı olduğundan, ölçümlerin istenilen kanıtları sağladığının düşünüldüğü noktadan ileri gidilmesine gerek görülmemiş olabilir. İkinci neden olarak, İnan'ın söz konusu ölçümlerin her bakımdan yorumlayabilecek bilimsel yetkinliğinin olmaması gösterilebilir. Antropoloji alanında bir doktora çalışması yürütmekle birlikte bir tarihçi olan İnan, ortaya attığı soruları ve ortaya koyduğu belgeleri antropoloji uzmanlarının da incelemesi gerektiğinin, bu şekilde daha detaylı sonuçlara varılabileceğinin altını çizmiştir.²⁸⁵

Çalışmada üç başlık diğer ölçümlere göre daha önemli görülmüştür; çünkü bu üç başlıkta yapılan ölçümler, tarih tezinin en önemli kaygılarına yanıt veriyordu. Cilt rengi üzerinden Türklerin sarı ırka mensup olmadıklarını gösteren İnan, kafatası ölçümleri sonucunda Türk ırkının brakisefalliğine ulaşmıştır. Göz şekillerinin incelenmesi ise “mongoloid” göz tipinin Türklerde bulunmadığını göstermiştir. Dolayısıyla Türklerin mongoloid ırka dâhil edilemeyecekleri de ortaya konmuştur. Bu ölçümler dışındaki ölçümler İnan tarafından pek yorumlanmamış, sonuçları tablolar halinde aktarılmıştır.

²⁸³ Afetinan, **age**, 180.

²⁸⁴ **age**, 181.

²⁸⁵ **age**, 181.

İnan, doktora çalışmasının, *Türk Tarih Tezinin* vardığı ve Birinci Türk Tarih Kongresi'nde de ilân edilen sonuçları teyit etmiş olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁶ Bu çalışma, yalnızca tarih tezinin vardığı sonuçları teyit etmek bakımından önemli değildir. Aynı zamanda İnan, hazırladığı büyük anket çevresinde oluşturduğu tezi ile *Türk Tarih Tezinin* büyük açıklarından birini kapatmış, “objektif” bir kanıt olarak kabul edilip sunulabilecek antropolojik/antropometrik ölçümleri Türk tarihçiliğine vermiştir. Çalışma, Türk'ün fiziksel olarak ideal tipini ortaya koymuş, bu bakımdan Türklüğün fiziksel inşasına da destek olmuştur.

Afet İnan, doktora tezini 1939 senesinde tamamladığında bilimsel anlamda yetkinliğe ulaşmış; fakat bu sırada en büyük destekçisi ve meşruluk kaynağı Atatürk'ü kaybetmişti. Tarih çalışmalarının temelinde yer alan fiziksel antropoloji dalının, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gözden düşmesi ve Nazizm ve faşizm deneyimlerinin “ırk” kavramının tamamen olumsuz anlamla yüklenmesine neden olmaları nedeniyle, İnan, yetişmiş bir tarihçi konumuna eriştiği noktadan itibaren, *Türk Tarih Tezinin* de yavaş yavaş gözden düşmesinin de etkisiyle, eski itibarını kaybetmiştir.

İnan'ın doktora çalışması, 1947 yılında tercüme edilmiştir. 1939 yılında hazırlanmış çalışmanın tercümesinin bu kadar uzun süre beklemesinin sebebi savaş yıllarının getirdiği zorluklardır. İnan'ın ifadesine göre, Türk Tarih Kurumu'nda tezin hemen tercüme edilmesi kararı verilmiş, fakat koşulların zorlamasıyla tercüme sekiz sene beklemiştir.²⁸⁷ Bir tarihçi olarak İnan'ın temsil ettiği düşüncenin yaşadığı erime, tezinin tercümesinin yapılması vesilesiyle ona ve çalışmasına yönelen bir eleştiride kendisini gösterir.

Halil Demircioğlu, Afet İnan'ın doktora çalışmasına yönelttiği eleştirisinde, antropolojinin, “doğal insanı”, tarihin ise “sosyal insanı” inceleyen dallar olduklarını, antropolojinin tarihe doğrudan kaynak olamayacağını yazmıştır. Demircioğlu, eleştirisinde, Münüsoğlu'nun da belirttiği gibi antropolojiyi yalnızca fiziksel antropolojiye indirgemıştır; fakat İnan'ın doktora çalışmasının, antropolojik çalışmaları özelinde, fiziksel antropoloji sınırları dışına çıktığını söylemek de güçtür.²⁸⁸ Antropolojinin tarihe yardımcı bir alan olmasının, iki disiplinin insanı

²⁸⁶ Afetinan, “Türkiye Tarihi ve Antropolojisi Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. 7, s. 1 (1949): 204.

²⁸⁷ **agm**, 204.

²⁸⁸ Münüsoğlu, **age**, 28.

farklı şekillerde yorumlamasından dolayı mümkün olmadığını ifade eden Demircioğlu, buradan hareketle İnan'a eleştirisini, İnan'ın bir tarih çalışması yapmadığını yazacak kadar ileri götürmektedir.²⁸⁹

Agop Dilaçar'ın 1940 senesinde, yani İnan'ın çalışmasını bitirmesinin hemen arkasından, çalışma ile ilgili olumlu düşünceleri ve çalışmayı yabancıların Türkler hakkındaki yanlış görüşlerini düzelttiğini ilân etmesi,²⁹⁰ 1940 senesinde İnan'ın temsil ettiği görüşlerin henüz güçten düşmediğini göstermektedir. Demircioğlu'nun eleştirileri ise tarih anlayışında yaşanan değişimin yanında 1930'lu yılların Kemalist düşüncesinin baskısının da bir miktar kırıldığını göstermektedir. İnan'ı en sert şekilde eleştirmekten geri durmayan Demircioğlu, İnan'ın doğrudan Tarih kitabından aldığını düşündüğü bölümleri de eleştirmekten çekinmez. Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Köprülü'nün eleştirilerini yönelttikten sonra girdiği mahcup ve çekingen hâl düşünüldüğünde, 16 yılda İnan'ın her şeyiyle bağlı olduğu *Türk Tarih Tezini* kaybettiği konumu gösterebilir.

İnan, doktora tezini yazdıktan sonra bu tezden bahsetmek istemez. Demircioğlu'nun eleştirilerine cevap vermesi dışında hiçbir yerde doktora çalışmasını zikretmez ve antropoloji çalışmalarına doktora tezinden sonra devam etmez. Uzun'a göre bunun sebebi 1940'lardan itibaren fizik antropolojinin yerini arkeolojinin almasıdır.²⁹¹ Bu sebeplerle İnan'ın doktora tezini hazırlamasının ardından, tarihçiliğinin ikinci döneminde arkeoloji ve antropoloji temelli tarih çalışmalarından uzaklaşıp Atatürk'ün hatıralarını yazmakla uğraştığı, UNESCO çalışmalarını yürüttüğü ve asıl olarak kadın hakları konusunda çalışmalara yöneldiği anlaşılıyor. Tarihçiliğinin ikinci döneminde, İnan'ın Türk milliyetçiliğine katkıları bakımından kadın hakları çalışmaları özellikle önemli bir yerdedir.

4.3. Afet İnan'ın Kadın Hakları Üzerine Çalışmaları

Türk kadınının hak ve görevleri, Afet İnan'ın çalışma hayatında en önemli yeri kaplayan konulardan biri olmuştur. İnan'ın anılarına göre, kendisi Atatürk tarafından tarih çalışmalarına yönlendirilmeden önce kadın haklarına ve kadınların

²⁸⁹ Halil Demircioğlu, "Antropoloji ve Tarih", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. 6, s. 1-2 (1948): 56.

²⁹⁰ A[gop] D[ilaçar], "L'Anatolie, Le Pays De La 'Race' Turque, Yazan: Afet Sosyoloji Doktoru", **Türk Dili Belleten**, c. 2, s. 1-2 (1940): 52.

²⁹¹ İsmail Uzun, "Afet İnan'ın Sosyo-Kültürel Çalışmaları", **Tarih ve Günce: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Dergisi**, c. 2, s. 4 (2019): 65.

toplumda daha çok temsil edilmesine ilgi duymuş ve bu konuda çalışmalar yapmayı düşünmüştür.²⁹² Bu nedenle, tarih çalışmalarının yanında kadınların sosyal ve siyasî hakları ve durumları üzerinde her zaman durmuş, nitekim Türk Ocağı'ndaki ilk konferansı da kadınların seçim hakkı üzerine olmuştur.

Afet İnan'ın karakteri ve etkisi üzerine yapılan en dikkat çekici yorumlardan biri Sancar'a aittir. Sancar'a göre İnan, devlet tarafından üretilmiş bir "rol model", "eril irade" tarafından desteklendiği için etkili olmuş birisiydi.²⁹³ Durakbaşa ise İnan'ın kadınların kamusal ve siyasal alana katılımlarının karşısındaki görüşlerle mücadelede çekingen olduğunu, buna karşın anılarında kadınların haklarını kazanma sürecinde önemli bir paya sahip olduğunu göstermeye çalıştığını ifade etmektedir.²⁹⁴ Bunun yanında Afet İnan'a ve çalışmalarına dair çağdaş bir yorum olması nedeniyle Romanya'nın *Universul* isimli gazetesinin İnan hakkında yazdıkları dikkate değerdir. Afet İnan'ın tek kadın katılımcı olduğu 17. Uluslararası Antropoloji ve Tarihöncesi Arkeoloji Kongresi sırasında yaptığı konuşmaları ve konferansları ile dikkat çekmiştir. *Universul* isimli gazete, Afet İnan ile bir röportaj yapmış ve İnan'ı Atatürk'ün manevî kızı ve samimi bir araştırmacı olarak tanıtanın yanında, onun kadın hakları konusunda en sıkı çalışanlardan biri olduğunu belirtmiş; fakat bütün bunların, İnan'ı, Türkiye'de modern hayatı tesis etmek için çalışan "memleketin diğer kadınlarından" çok da farklı kılmadığının altını çizmiştir.²⁹⁵

İnan'ın kadın hakları üzerine çalışmaları incelendiğinde ise, çalışmaların niteliği ile ilgili şu iki temel sonuca varılabilir: İlk olarak Afet İnan'ın çalışması feminist perspektiften çok milliyetçi bir pencereden hazırlanmıştır. İkincisi, İnan, kadın hakları üzerine çalışırken, kadın haklarının kazanılması yolunda verdiği mücadele ile değil, Türk kadınının millî tarihini yazmakla öne çıkmıştır.

İnan'ın Türk kadınının tarihini yazma çalışmalarında en önemli eseri, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması: Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri başlıklı kitabı olmakla birlikte, bu konuda yazdığı farklı makaleler, verdiği çeşitli konferanslar da vardır. Söz konusu makale ve konferans metinleri de İnan henüz hayattayken bazı kitaplarda derlenmiştir. Bu nedenle bugün, İnan'ın kadın

²⁹² Arı İnan, **Prof. Dr. Afet İnan**, 107-109.

²⁹³ Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 172.

²⁹⁴ Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 147-148.

²⁹⁵ Afetinan, "Etnografya Müzeleri ve Halk Eğitimi", **Tarihten Bugüne**, 35.

çalışmaları hakkında bilgi alabileceğimiz birincil kaynaklar kolay ulaşılabilir durumdadır.

Genel olarak Afet İnan'ın kadın çalışmalarında iki ana konunun öne çıktığı görülür. Bunlardan biri Cumhuriyet döneminde kazanılan haklar, diğeri ise, bu hakların geçmişi ve Türk kadınının haklarının tarihidir.

Kadın hakları üzerine yazdığı en büyük eser olan Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri kitabında İnan, Türk kadınınu şu üç dönemde incelemiştir: İslâm Öncesi Türk Kadını, İslâm Sonrası Türk Kadını ve Cumhuriyet Dönemi Türk Kadını.

4.3.1. İslâm Öncesi Türk Kadını

1960'lı yıllarda yazdığı bu kitapta İnan, İslâm'ı kabulden önceki Türk kadınının sosyal ve siyasî durumunu incelerken Hititlere de bakmış ve böylece kendisinin de oluşturulmasında katkısı bulunan tarih tezinin Anadolu'nun ilk sahipliği iddiasını kadın üzerinden desteklemiştir.²⁹⁶ İnan, Hititler ve Anadolu'nun ilk sahipliği konusu dışında da kadını ve kadın hakları meselesini ideolojik olarak kullanmaya meyillidir. Bir başka yazısında İnan, Anadolu'nun ilk sahipliği iddiasını işlemek adına kadınların durumu ile mitolojiyi birlikte kullanmıştır. Amazon efsanesinin, kadının çalışma ve haklar bakımından erkeğe eşit tutulduğu Hititler gibi toplumların yaşadığı Anadolu'da doğabileceğini savunan İnan, mitolojide amazonların babası Ares'in Trakya'da olduğunu ve mitolojinin bu bakımdan Türk göçleri ile tutarlı olduğunu iddia etmiştir. Peçeneklerin de Anadolu'ya bu yoldan girmiş olması, ona göre bir tesadüf değildir.²⁹⁷

İnan, İslâm öncesi Türk toplumunda Türk kadınının altın çağını aramaktadır. Çalışmalarında İslâm öncesi Türk toplumlarında kadınların ekonomik, ticarî, hukukî ve hatta siyasî bakımdan pek çok hak ve özgürlüğe sahip oldukları işlenmiştir. Örneğin İnan, Hititlerde kadının senet yapabildiğini, tüccar kocalarının adına işleri yürütebildiğini ve ailenin monogami esasına dayalı olarak kurulduğunu işlemektedir.²⁹⁸ Bir altın çağ olan bu devirde Türk kadını politik olarak

²⁹⁶ Afetinan, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması: Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1975), 5.

²⁹⁷ Afetinan, "Köylerimizde Türk Kadını", **Cumhuriyetin Ellinci Yılında Köylerimiz**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978), 12.

²⁹⁸ Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 7.

görünürlüğün ötesinde, ciddi bir etkiye ve güce sahiptir. Buna göre Hititlerde kraliçe Tavanna, kraldan sonra gelen kişidir. Bazı bayramlarda devleti tek başına temsil edebilmeye ehliyetli Tavanna, aynı zamanda fermanlarda da mührünü koyardı.²⁹⁹

Osmanlı devrini ve zihniyetini eleştirmekte en çok kullandığı kaynaklardan biri evlilik ve boşanmada güvencenin sağlanamaması olan İnan'a göre, Hitit devri, bu alanda da Osmanlı devrine göre ileri durumda gibidir; çünkü Hititlerde evlilik kanuna bağlanmış ve kuralları belirlenmiştir. İnan, o dönemde bu konu ile ilgili olarak hazırlanmış on tane kanun maddesi vermiştir.³⁰⁰

İslâm öncesi Türk toplumlarına Sümerleri de dâhil eden İnan, Sümerlerde kadının aile içindeki konumuna özellikle dikkat çeker, Hititlerde olduğu gibi Sümerlerde de üretici olan Türk kadınının, anne olarak çocuklarının evliliklerine rıza göstermezse evliliğin gerçekleşmeyeceğine işaret eder.³⁰¹ Böylece Sümer aile yapısı ve gelenekleri, Türk kadının tarihinde, ev içinde erkek ile eşit olduğu devirlerin varlığını göstermiştir.

Türk kadınının bir başka kimliği, savaşçılığı da İskit toplumu üzerinden gösterilmiştir. Buna göre İskitlerde, özellikle göçebe gruplarında kadın, erkek ile birlikte savaşması gerekeceğinden asker yetiştirilmiştir. İskit kadını ata biner ve talim yapardı.³⁰² İslâm öncesi Türk toplumlarına verilen son örnek Asya ve Avrupa Hunları olmuştur. Asya Hunlarında Hatun, Hakan ile birlikte devleti temsil ederken Avrupa Hunlarında kadın ordu birlikleri içinde yer almıştır.³⁰³

Böylece Afet İnan'ın düşüncesinde İslâm öncesi dönem, Türk kadınının tarihinde sosyal ve siyasî durumu bakımından altın çağdır. Tarihi boyunca evinin ve ailesinin merkezinde yer alan Türk kadını, İslâm öncesi dönemde üretici, tüccar, savaşçı, kahraman ve politik yönden etkili ve aktif olarak hayal edilmiştir. Afet İnan bu görüşlerinde yalnız değildir. Örneğin Aydemir, İslâm öncesi Türk toplumunun matriarkal (anaerkil) yapıda olduğundan bahsetmiştir.³⁰⁴ Türk tarihinin ilk devrelerinde kadınların altın çağının aranması, Türk toplumunun ancak o devirde herhangi bir yabancı etki ile şekillenmediği ve yalnızca Türk töresi ve kültürü

²⁹⁹ age, 10.

³⁰⁰ age, 12-13.

³⁰¹ age, 22.

³⁰² age, 25.

³⁰³ age, 26.

³⁰⁴ Aydemir, age, 244.

üzerine inşa olduğu varsayımına dayanmaktadır. Nitekim tarihin daha yakın dönemlerinde kadınların sosyal durumlarındaki olumsuz değişim de, umumî bir tavır olduğu üzere, yabancı etkisine, öz kültürden uzaklaşmaya bağlanacaktır.

4.3.2. İslâm Dönemi Türk Kadını

Türk kadınının tarihinde ikinci büyük evre İslâm'ın kabulünden sonraki dönem olarak ele alınmıştır. İslâmiyet öncesi Arap toplumunda kadınların içinde bulunduğu koşullar ile mukayese edildiğinde İslâm'ın koyduğu kuralların kadınların durumunda ilerleme yarattığını ifade eden İnan, buna rağmen, İslâm'da kadının erkeğe mutlak itaatinin istenmesi ve örtünme gibi zorunlulukları gerekçesiyle, Türk kadınının hakları ve sosyal durumu perspektifinden baktığında, İslâm devrine daha olumsuz yaklaşmaktadır.³⁰⁵ Bununla birlikte İnan, verdiği tüm örneklere karşın İslâm'a doğrudan cephe almaktan kaçınır.³⁰⁶

İslâm dönemi Türk eserlerinden uzun örnekler veren İnan, Kutadgu Bilig'den yaptığı uzun alıntılar ışığında İslâm ile birlikte kadınının konumundaki gerilemeyi göstermeye çalışmıştır. Buna göre, Kutadgu Bilig'de “el değmemiş, yüzünü kimsenin görmediği ev kızı” evlenmek için makbuldür. Hatta bu esere göre kız çocuğu artık istenmeyen bir şeydir. İnan bu konuda şu cümleyi aktarıyor: “Kız doğmazsa, doğarsa yaşamazsa, daha iyi olur.” Kutadgu Bilig üzerinden Türk toplumunun İslâm sonrasında yaşadığı toplumsal dönüşümü ortaya koymaya çalışan İnan, aynı eserde, artık kadınların örtünmemesinin de sorun yarattığının işaretlerini bulmuştur.³⁰⁷

Kutadgu Bilig örneğine karşın, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmiş Türk topluluklarında kadının önemli bir rolü olduğunu vurgulayan İnan, tarih tezinde merkezî bir yeri olan göç olgusunu kadınların sosyal durumunu açıklamak için de kullanmıştır. Buna göre göç halindeki toplumda kadının kapalı bir hayat sürmesi ihtimali yoktur. Kadın, erkeğin yanında aktif bir hayat sürer.³⁰⁸

Tarihçiliğinde “medeniyet tarihçiliğinin” bir gereği olarak sarayın dışına çıkmayı ve halk kitlelerinden kaynağını alan bir anlatı geliştirmeyi gerekli bulduğunu

³⁰⁵ Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 30.

³⁰⁶ 1930'lu yıllarda tarih tezini oluşturan tarihçiler arasında, İslâm peygamberi, yalnızca “Muhammet” olarak anılmışken, İnan, 1960'lı yıllarda yaptığı çalışmasında “Peygamberimiz Hazreti Muhammed” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Bkz. **age**, 30.

³⁰⁷ **age**, 36.

³⁰⁸ **age**, 37.

anlatan İnan, kadın hakları ve Türk kadınının tarihi konusunda saray çevresinden örneklere yönelmiş, çoğunlukla saray kadınları ya da toplumda etkili yerleri olan ayrıcalıklı kadınları kaynak göstermiştir. Özellikle Selçuklu devrinden çok sayıda kadının ismini zikretmiştir. Bu isimlerin nitelikleri üzerinde durulurken aslında Türk kadınının tarihte ne olabildiği gösterilmekle birlikte o gün ve gelecekte de ne olabileceğine işaret edilmek hedefi bellidir. Tuğrul Bey'in eşi Altun-Can Hatun, Alp Arslan'ın kardeşi Gevher Hatun, Melikşah'ın eşi Terken Hatun isimlerini zikreden İnan, bu kadınlar üzerinden Türk kadının dindar, hayırsever, akıllı, azimli, fedakâr fakat nihayet “yardımcı” karakterler oldukları yönünde satırlar kaleme almıştır. Bunun yanında Gevher Hatun gibi “asi” durumuna düşen kadınlar ve Melikşah'ın eşi Terken Hatun gibi doğrudan sultan eşi olup oğullarını sultan yapma mücadelesi veren kadınlar İnan'a göstermiştir ki Türk kadını tarihte aynı zamanda politik olarak da aktif bir rol oynamıştır. Terken Hatun örneğinin de gösterdiği gibi yönetici ailesi içinde bile olsa kadın söz sahibidir. Bunların yanında Müneccime Hatun gibi astronomi biliminde geniş bilgisi olan ve saygı gören “âlim” kadınlar ya da Erguvan Hatun gibi Farsça şiirler yazabilen kadınlar da vardır.³⁰⁹

Bir İslâm toplumu olan Selçuklularda kadının sosyal durumunda büyük bir gerileme yaşanmadığını savunan İnan, kadının toplumsal konumunu muhafaza edebilmesine sebep olarak, bu dönemde İslâm hukukuna riayet edilmekle birlikte, Türk töresinden henüz tamamen kopulmamasını gösterir.³¹⁰ Böylece, en eski Türk toplumlarından Selçuklulara kadar tarih boyunca Türk kadınının haklarını ve toplumsal konumunu inceleyen İnan, bu dönemde yalnızca İslâmiyet'in kabulü ile kadının sınırlarının teorik olarak kısıtlandığı fakat bu kısıtlılığın da pratikte Türk töresine bağlılık sayesinde aşıldığı düşüncesini geliştirmiştir. *Türk Tarih Tezinde* olduğu gibi Türk kadının tarihinde de geçmişteki bir altın çağdan cumhuriyet dönemine kadar gelen Türk ırkının yolculuğunda önemli bir kırılma noktası, yozlaşmanın görüldüğü bir dönem belirlenmiştir. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu devridir. İmparatorluğun mirasından sıyrılmak için çabalayan Cumhuriyet kadrosu, yakın geçmişten bir kopuş gösterebilmek adına tarih çalışmalarında gözlerini daha uzak geçmişe ve daha geniş bir coğrafyaya çevirmişti. Bunun yanında tarihinin altın bir çağ ile başlatıldığı ya da tarihinde bir altın çağın hayal edildiği Türk ırkının 20. yüzyıla gelindiğinde neden büyük bir devrime ihtiyaç duyduğu, aynı şekilde Türk

³⁰⁹ age, 38-41.

³¹⁰ age, 57.

kadınının neden “kurtartılması” gerektiği sorularına cevap olabilecek bir yozlaşma devrinin yaratılması zorunluydu. Tarihteki bu altın çağ-yozlaşma devri ikiliği cumhuriyetin ve Kemalist devrimin meşru kılınması için de önemli bir anlatı temeli olmuştur.

4.3.3. Osmanlı Dönemi Türk Kadını

Osmanlı İmparatorluğu evresi, Türk tarihindeki yozlaşma devri olarak işlense de bu devrin bir tür “kötülük çağı” olmadığına altı çizilmelidir. Kadın hakları açısından konuya yaklaşan İnan’a göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk evresinde kadın tıpkı Selçuklu devrinde olduğu gibi açık ve aktif bir hayat yaşamaktaydı. İslâmiyet’in kabulünden sonraki dönemde Osmanlı İmparatorluğu devrini diğer devirlerden ayıran unsur, Türk kadınının Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyal bakımdan gerilemesinin sebebinin Bizans ve İran etkisi olduğunu kabul eden İnan, kapalı hayatın ve harem uygulamasının da imparatorluğa bu iki kaynak yoluyla girdiğini savunmuştur.³¹¹ Böylece ne Türklük ne de İslâm’ın kendisi Türk kadınının sosyal durumunun önünde bir engel olarak gösterilmiştir. Sorun Türk töresinden ve kültüründen uzaklaşıp, özellikle İstanbul’un fethinden sonra Bizans etkisine girilmesiydi. Türk kadınının tarih boyunca giyimine önem veren İnan’a göre İslâm’ın ilk dönemlerinde örtünme zorunluluğu yalnızca ibadet ederken başın kapatılması şeklindedir ve peçe ve yaşmak da Osmanlı hayatına daha sonradan dâhil olmuştur. İran ve Bizans’tan gelen bu giyim şekli Anadolu’nun ilk Türk kadınlarında görülmez.³¹²

İnan, yabancı iki kültürün etkisi sonucunda, Türk kadınının tarihte ilk defa Osmanlı devrinde kapalı bir hayat yaşamaya başladığını gösteriyor. Osmanlı İmparatorluğu’na gelene kadar kadının bu şekilde kapalı bir hayatı olmamış, harem uygulaması görülmemiştir. Bu devirde evin otoritesi erkekte olmakla birlikte idare kadındadır. Mirasta cinsiyetler arasında eşitlik esası yoktur. İki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığına eş tutuluyordu. Erkek istediği anda boşanma hakkına sahipti ve kadının bu konuda herhangi bir hakkı ya da yapabileceği bir şey yoktur.³¹³

³¹¹ age, 57.

³¹² age, 61-62.

³¹³ age, 58-59.

Osmanlı'da kadının erkeğiyle sokağa çıkmasının ayıp sayıldığını ve yasak edildiğini yazan³¹⁴ İnan, çalışmasında erkeğiyle birlikte savaşıyor, tamamen örtünmeyen, ev idaresinde erkekle bazı noktalarda ortak söz hakkı bulunan, resmî antlaşmalarda mührü bulunan, emirler verip uygulatabilen, hatta birden çok erkekle evlenebilen kadından; evinden dışarı “erkeğiyle” birlikte çıkamayan, son derece dar bir çevrede yaşayıp ölen ve tamamen eve bağlı kapalı bir hayat süren, tamamen örtünmek zorunda olan kadına dönüşümün tarihini vermiştir. Bu dönüşüm, anlatıda ani ve keskin bir düşüş şeklinde görünmektedir.

15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar geçen sürede Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların aile dışında sosyal ve fikrî hayatı olmadığını savunan Afet İnan, Osmanlı kadını saray ve şehir kadını ile köylü ve kasabalı kadın olarak ikiye ayırmış, saray kadınının politik emelleri doğrultusunda entrikacı bir karakteri olduğunu ve zengin konakların bunu taklit etmekle aile hayatını bozduklarını yazmış; Türk kadını esas temsil edebilecek ve etmesi gereken kadının, üretici olan ve tarım işçiliğinde önemli bir payı olan köylü ve kasabalı kadın olduğunu iddia etmiştir. Köylü kadını tarlada çalıştığı için, bu hayatın bir gereği olarak, şehirli kadın gibi tamamen örtünmez ve erkeklerden kaçmaz. Yörük kadınları ise, İnan'a göre Orta Asya geleneklerini yaşatmış, ata binip aileyi koruyucu bir rol de yüklenmiştir.³¹⁵

İnan'a göre 15.-19. yüzyıllar arasında bazı divan dönemi şairleri dışında kadının fikrî hayatı olmamıştır. 12 kadın şairin adını zikreden İnan, bu kadınların, eğitim hakları olmaması sebebiyle, evlerinde aldıkları eğitim ile bu noktaya geldiklerinin altını çizmiştir. Bu kadınların şansı, hemen hepsinin babasının ulema sınıfından olmasıdır. Bu şairlerin evlerinde kısıtlı olarak eğitim aldıkları halde eser üretebilecek seviyeye geldiklerini gösteren İnan, Osmanlı devrinde kadınların geri bıraktığı düşüncesini işlemektedir. Ona göre bu kadınlar, Türk kadınının iyi yetiştirildiği zaman fikrî hayatta yeri olabileceğini göstermiştir.³¹⁶

19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı kadınının özellikle sosyal hakları için taleplerde bulunduğunu gösteren İnan'a göre bu yüzyıl Türk kadınının uyanışının başlangıcıdır. Ancak İnan, bu uyanışın detaylarına girmemeyi tercih etmiştir. Kadınların bu dönemde şiir dışındaki alanlarda da yazılar yazdıklarını, eserler

³¹⁴ age, 62.

³¹⁵ age, 74.

³¹⁶ age, 75-76.

verdiklerini ifade etmesine karşın³¹⁷ ne dönemin önemli ve etkili kadınları ve çalışmaları üzerinde detaylı biçimde durmuş ne de bu kadınların bir araya gelip mücadelelerini sürdürdükleri dernekler ve çıkardıkları dergi ve gazeteleri hakkında işlemiştir.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların sosyal durumunun iyileştirilmesi amacını güden aydınlar ve yayınları üzerinde durulmadan Türkiye'de kadın haklarının hikâyesi eksik kalır. Tezer Taşkiran, çalışmasında, Osmanlı'da Tanzimat ile birlikte kadınların hareketlendiğini, dahası kadınların durumunu iyileştirecek birtakım adımların atılmaya başlandığını göstermiştir. Arazi Kanunu ile kadınların da arazi üzerinde miras hakkına sahip olmaları buna bir örnektir. Aynı şekilde dönemin önemli bir tartışma konusu olan cariyeleşimin yasaklanması önemli bir adımdır. Kızların eğitimi için atılan adımlar da Tanzimat devrinde başlamıştır. Ebelik eğitimi, 1842 yılında başlamıştır. Bunu Rüştüyeler, 1869'da kız sanayi okulu ve 1870'de Dar-ül Muallimat izlemiştir. Tanzimat ile birlikte kadının kıyafeti üzerindeki sıkı denetim de bir nebze hafiflemiştir.³¹⁸

Tanzimat'tan sonra kadınların durumunun iyileştirilmesi amacını güden yayınlar da yapılmaya başlamıştır. Taşkiran bu yayınlara 1868 yılında çıkan Terakki Gazetesi'ni örnek olarak gösterir. Bu gazeteden Taşkiran'ın aktardığı yazılara bakıldığında, İnan'ın dahi önem verdiği ya da kadınların tarihinde üzerinde durduğu pek çok meselenin köklerinin bu devirde olduğu görülmektedir. Terakki Gazetesi'nde dikkat çekilen konular çökeşlilikten eğitime, seçim hakkından kadının kapalı hayatına, kadının insan olmakla erkekle eşit haklara sahip olması gerektiğinden kadınların okuma yazma öğrenmesine, Osmanlı toplumunda kadının sosyal sorunlarının hepsine uzanmaktaydı.³¹⁹ İnan'ın bütün bu gelişmeleri anmadan Osmanlı devrini kapatması ya da sadece birtakım hareketlerin olduğu bilgisini vermekle birlikte Hitit ya da Sümer kraliçelerinin hayatına ya da Nasreddin Hoca hikâyelerine gösterdiği ilgiyi göstermemesi dikkat çekicidir.

İnan'ın ve Cumhuriyet döneminde kadın hakları üzerine konuşan ve düşünen aydınların, özellikle kadının sosyal durumu üzerindeki görüşleri Osmanlı dönemi aydınlarının görüşlerinden farklı değildir. İmparatorluğun son döneminde Batıcı,

³¹⁷ age, 86.

³¹⁸ Tezer Taşkiran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973), 25-29.

³¹⁹ age, 30-33.

İslâmcı ve Türkçü çevreler, kendi görüşleri çerçevesinde bu konu üzerinde tartışmışlardır. Radikal Batıcıların İslâm'ı dahi tartışma konusu olarak ortaya koyduklarını ve İslâm'ın kadını baskıladığını savunduklarını aktaran Sancar, Celal Nuri, Fatma Aliye, Tevfik Fikret, Ahmet Ağaoğlu, Selahaddin Asım gibi pek çok ismin bu tartışmaya dâhil olduğunu göstermiştir. Bu tartışmada Türkçülerin tavrını “ilerici” olarak nitelemiştir.³²⁰

Görüldüğü gibi Osmanlı devrinde yalnızca kadınlar değil, erkekler de kadın hakları üzerine düşünüyor ve tartışıyordu. Yukarıda adı geçen Selahaddin Asım, Türk Kadınlığının Tereddidi yahut Karışmak isimli eseriyle bu konu üzerinde kalem oynatmış Osmanlılardan biridir. Selahaddin Asım, “karışmak” olarak ifade ettiği kadının kapalı hayata mahkûm olup cinsel bir nesneye dönüşmesi durumunun tüm toplumu yozlaştırdığını savunanlardan biri olmuştur. Kadının kapalı hayatı, Asım'a göre, onu “annelik ve insanlık gibi yüce bir statüden, erkeklerin arzuları için gebe kalıp doğuran bir ‘dişi’ konumuna düşürmüştür”. Bu şekilde varlığı cinsellik üzerine biçimlenen kadının topluma fayda sağlaması beklenemeyeceğinden, toplumun yozlaşmaktan kurtarılabilmesi adına kadın “münevver anne” olarak yetişmelidir.³²¹

Namık Kemal, Osmanlı kadınının durumu hakkında yazarken önce anne-babasını, evlendikten sonra ise kocasını “gardiyanı” olarak tanımlamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerlemesinin kadının ilerlemesi ile mümkün olduğu yönündeki fikre katılmıştır. Elbette Namık Kemal'de de kadının kapalı hayattan kurtulması ve çalışabilmesi talebi görülürken siyâsî haklar söz konusu edilmemiştir.³²²

Selahaddin Asım ve Namık Kemal gibi, kadınların sosyal durumunun düzeltilmesini savunan isimler, tamamen kapalı hayatı eleştirmiş ve kadının bu kapalı hayattan kurtulabilmesi için kalem oynatmışlardır. Edebiyatta kadının sosyal durumu önemli bir konu olarak işlenmiştir. Şinasi, Şair Evlenmesi adlı eserinde görücü usulü evliliği eleştirerek kadının kapalı hayatına karşı çıkmıştır. Sami Paşazade Sezai Sergüzeşt isimli eserinde cariyeliği işlemiş ve buna karşı çıkmıştır. Namık Kemal'in ünlü tiyatrosu Vatan yahut Silistre kadını erkekle birlikte vatan müdafaasında, savaş alanında göstermiştir. Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu romanı,

³²⁰ Sancar, **age**, 87-91.

³²¹ Durakbaşa, **age**, 70-71.

³²² Sancar, **age**, 86.

modernleşme döneminde toplumda görülmeye başlanan muallimenin hikâyesini anlatır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerinden itibaren Cumhuriyet dönemi edebiyatı da dâhil olmak üzere edebiyatta kadın, en önemli konulardan biri olmuş; romanlarda farklı zihniyetleri temsil eden, giyimiyle, yaşadığı mekânla ya da uğraşı ve mücadelesiyle ortaya konulan kadın tipleri yaratılmıştır.

Osmanlı döneminde kadın hakları ve kadının sosyal durumu üzerine düşünen ve mücadele eden kişilerin yalnızca talepleri değil, bu meseleye bakış açıları ve yaklaşımları da Cumhuriyet döneminde takip edilmiştir. Durakbaşa, Osmanlı feministlerinin, militan olmayan bir yol takip etmeyi seçtiklerini, sosyal durumlarının iyileştirilmesi ve eğitim haklarının verilmesi ya da bu hakkın daha yaygın biçimde kullanılabilmesinin sağlanması için çalıştıklarını ifade etmektedir.³²³ Militan olmayan bir yol seçmesinin yanında, Osmanlı kadınlarının ve kadın hakları için destek olan erkeklerin millî prensibin dışına çıkmadıkları, kadın sorununu millî sınırlar içinde çözmeye çalıştıkları görülmektedir. Hatta Osmanlı kadınlığının yükseltilmesinin, Osmanlı toplumunu da yükselteceği propagandası son derece yaygındır.

“Kadınların kurtuluşunu milliyetçi bir paradigma içinde formüle eden”³²⁴ yayınlara bir örnek olan Kadınlar Dünyası'nda çıkan bir makalede kadınların sanayi ve ticaretin yanında “idare-i umur-ı cumhurda” da erkeklerden aşağı olmadıkları savunulmaktadır. Osmanlı dünyası dışında kalan kadınların bir kısmının haklarını ya da sosyal durumlarını da kullanan bu yazı, Osmanlı kadınlarının, daha iyi durumdaki kadınlardan daha az yetenekli olmadıklarını, yaşam tarzı ve eğitim biçimi yüzünden gerekli gelişimi gösteremedikleri savunulmuştur. İnan'ın Kurtuluş Savaşı'ndan güç alan temellendirmeleri gibi, bu yazıda da Osmanlı kadınlarının “millî kıyamlarda” ve savaşlarda önemli işler yaptıklarına dikkat çekilmiştir.³²⁵

Millî düşüncüyü kadın haklarının kazanılmasının önüne koyan Osmanlı kadınlarına bir örnek Nezihe Muhittin'dir. Nezihe Muhittin'in Birinci Dünya Savaşı döneminde feministlerin savaş karşıtı söylemlerini eleştirmesi ve hatta “barış isteyen

³²³ Durakbaşa, *age*, 103-104.

³²⁴ *age*, 109.

³²⁵ *age*, 110.

kadınlarla dalga geçmesi”³²⁶ Osmanlı kadınları arasında millî düşüncenin ne kadar gelişmiş olduğunu gösteren bir olaydır.

Tüm bu örnekler, Osmanlı İmparatorluğu’nda kadın hakları ile ilgili çalışmaların ve çalışanların tamamını kapsamaz; ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılında kadın hakları ve kadının sosyal durumu konularının kamuoyunda ve aydınlar arasında ne kadar önemli bir mesele haline geldiğini göstermektedir. Afet İnan’ın çalışmalarında ise Osmanlı devrinin bu “uyanış evresi” detaylı bir biçimde incelenmemiş, İnan, bu dönemin üzerinde durmaktan kaçınmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı kadınlığının taleplerini geliştirmeye başladığını, doğal olarak kabul eden İnan, tüm bu süreçte Osmanlı kadınlarının siyasî taleplerinin bulunmadığını, kadının sosyal durumunu düzeltmek, kapalı hayattan çıkmasını sağlamak ve eğitim olanaklarının önünü açmak amaçları yönünde hareket ettiklerini ısrarla vurgular. Bu sayede Cumhuriyet ile Osmanlı devri arasında bir fark olduğu gösterilebilecektir.

İmparatorluğun kadınlar açısından en hareketli ve gelişimi vaat eden yüzyılı, Afet İnan’ın çalışmasında sansüre uğramış gibidir. Fatma Aliye başta olmak üzere şair ve hikâye yazarı Nigâr Hanım, Fatma Makbule Hanım, Mihrülsa Hanım ve Fatma Aliye’nin kardeşi Emine Semiye Hanım, edebiyatçı kimlikleri ile tanıtılmış olmanın yanında, İnan’ın çalışmasında Hitit kraliçesi Pudu-Hepa ya da Selçuklu kadınları Altun-Can Hatun, Gevher Hatun ve Terken Hatun kadar yer tutmamış, özellikle Selçuklu dönemi için verilen isimler kadar incelenmemişlerdir. Aynı şekilde, Osmanlı kadınlığının hakları için verdiği mücadelede önemli bir yeri olan Hanımlara Mahsus Gazete, İnan’ın çalışmasında Kutadgu Bilig, İbn Battuta Seyahatnamesi ve hatta Nasreddin Hoca hikâyeleri kadar yer tutmamış, kaynak olarak kullanılmamıştır.

Afet İnan’ın çalışmasında sansüre uğrayan kadınlardan biri de Halide Edip Hanım’dır. Ancak, Halide Edip’in durumu diğer Osmanlı kadınlarından daha farklı olup hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemlerinde önemli roller oynamıştır. Halide Edip Hanım, 1909 yılında “kadının bilgisini ve kültürünü artırmak gayesini taşıyan” Teali-i Nisvan Derneği’ni kurmuş³²⁷ ve Osmanlı devrinde kadınların sosyal durumunu iyileştirmek için çalışmaya

³²⁶ Sancar, **age**, 157.

³²⁷ Taşkiran, **age**, 39.

başlamıştır. Halide Edip Hanım'ın Osmanlı devrinde sürdürdüğü çalışmaları, Afet İnan tarafından aktarılmamıştır.³²⁸

İnşasına önyak olmakla ya da bizzat inşa edilmesini veya kurulmasını emretmekle pek çok yapının Türk medeniyetine kadınlar tarafından kazandırıldığını her fırsatta vurgulayan İnan, bu alandaki hassasiyetini Selçuklu döneminin ötesine geçirmemiştir. Osmanlı devrinde kadınlara ait kütüphane, fakirlere yardım, hastane yapılması, okul vb. pek çok amaçla kurulmuş vakıf vardır. Sadece Ankara'da kayıtlı 151 vakfın 43'ü kadınlar tarafından yapılmıştır.³²⁹ Selçuklu devrinde kadınlar tarafından yapılan şifaiyeler üzerinde ciddiyle duran İnan, Osmanlı kadınlarının da benzer uygulamaları olduğuna dikkat çekmemiştir. Gevher Nesibe ve isimlerini zikrettiği diğer kadınlarla ilgili bilinen ya da anlaşılan her şeyi aktarmak için titiz davranan İnan, aynı hassasiyeti Osmanlı kadınları ve vakıfları için göstermez. Oysa bunun bir süreklilik olduğu aşikârdır.³³⁰ Nitekim İnan, Selçuklu devrinde kurdukları şifaiyelerle kadınların Türk kadınlığı için bir iftihar kaynağı olduğunu düşünmektedir.³³¹

İnan'ın kadın hakları konusunda işlediği Osmanlı dönemi, tamamen *Türk Tarih Tezi*'nin yapısına uygundur. Türk kültüründen ayrılmakla gerçekleşen bir yozlaşma parantezi olan Osmanlı devri, hemen arkasından gelen Cumhuriyet'in altın çağa dönüş propagandasının meşrulaştırıcı en yakın dayanağıdır. İnan'ın özellikle 19. yüzyıla gelindiğinde çalışmasının derinliğini kaybetmesi, kadın hakları üzerine yaptığı çalışmanın temel amacının kadının millî tarihini yazmak, Kemalist ideolojinin gözünden yeni bir anlatıyı kadınlara vermek ve Anadolu kadınına "Türk kadını" olarak millete entegre etmek olmasındandır. Bu konuda İnan'ın Cumhuriyet dönemi anlatısı da aynı amaca hizmet etmektedir.

³²⁸ Afet İnan, çalışmalarında Osmanlı kadınlarının kurduğu derneklerin hiçbirinden bahsetmemiş, Cumhuriyet devrinde kurulmuş derneklerden de Kemalist kadro ile dayanışma içinde olan dernekleri öne çıkartmıştır.

³²⁹ *age*, 23.

³³⁰ İnan, Selçuklu devrinde yapılan şifaiyeler üzerinde titizlikle durmuş, bu şifaiyeleri kuran, adları belli dört kadının (Gevher Nesibe, Turan Melik, Gülümsen ve Ilduz Hatun) Türk kadınının tarihinden dört sima olarak ona örnek olması için çalışmıştır. Bu şifaiyelerden biri olan Gevher Nesibe Şifaiyesi'nin restore edilip kullanıma açılması için İnan aktif olarak çalışmış, nihayet başarılı da olmuştur. Gevher Nesibe Şifaiyesi özelinde yaptığı bir çalışma için bkz. Afetinan, **Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi (H.602 – M.1206)**.

³³¹ Afetinan, "Selçuklu Devrinde Türk Kadınlarının Yaptırdıkları Tıp Medresesi ve Sıhhi Kuruluşlar", **Tarihten Bugüne**, 32.

4.3.4. Cumhuriyet Dönemi Türk Kadını

Afet İnan'ın yaptığı Türk kadını tarihinin son evresi olan Cumhuriyet devri, Tür kadını için elbette en yüksek bir devirdir. Her şeyden önce bir milliyetçi ve Kemalist olan İnan, çalışmasının tüm alanlarında, hayatı boyunca Kemalist dönemi doğrulamaya ve yüceltmeye çalışmıştır. İnan, Atatürk dönemini, Türk kadınlığı için en büyük ilerlemelerin kaydedildiği, en yüce bir dönem olarak görmekte; Türk kadınının, alınacak hakları bu dönemde elde edip, bu konuda “en üstün duruma” ulaştıklarını savunmaktadır.³³²

İnan, Cumhuriyet devrinde kadına tanınan hakları “Medenî Hukuk (Medenî Kanun) ve Amme Hukuku (Siyasî haklar)” olarak ikiye ayırmıştır.³³³

4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Medenî Kanun ile, Afet İnan'a göre, “Türk kadını birçok temel haklarına en ileri düzeyde ulaşmıştır.”³³⁴ Medenî Kanun özellikle aile yaşamını düzenlerken erkeğe daha fazla rol vermiştir. Erkek, bu kanuna göre, aile reisidir ve bu nedenle çok sorumluluğu vardır. Bununla birlikte İnan, kadının aile birliğini sağlamada çok önemli bir etken olduğunu ifade etmektedir. Kanuna göre aile birliğini erkek temsil eder. Kadının çalışması erkeğin onayına bağlıdır. Kadın, kocasına rağmen çalışmak isterse mahkeme kararına ihtiyaç duyar.

Tüm bu sorunlu noktalara ve noksanlara karşın Afet İnan kanunu ve getirdiklerini sahiplenir. Her ne kadar kadın siyasî haklarından henüz mahrum ise de Medenî Kanun sayesinde hukukî olarak kazanımlarını elde etmiştir. İnan Medenî Kanun'u yorumlarken, kadının bu sayede “medenî şahsiyetine sahip olduğunu” yazmıştır.³³⁵

İnan, kadının kapalı hayattan kurtulması gerektiğini işlerken, diğer yandan aile içi görevler ve kadının “ev hizmetleri” ile yükümlü olması, İnan için doğaldır. Aynı zamanda kadın, annelik, çocuk yetiştirmekle de görevlidir ve kapalı hayattan kurtulup eğitim almaya ve meslek sahibi olup iş hayatına katılmaya hak kazanması, bu en doğal vazifesinden³³⁶ vazgeçmesi anlamına gelmeyecektir.³³⁷ Dolayısıyla,

³³² Afetinan, “Cumhuriyet Devrinde Kadın Haklarımız”, **Tarihten Bugüne**, 50.

³³³ Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 164.

³³⁴ Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 169.

³³⁵ **age**, 169-170.

³³⁶ İfadelerinin kaynağını, yapabildiği ölçüde Atatürk'e dayandıran İnan, kadının annelik vazifesi üzerinde de Atatürk'ün düşüncelerini referans almıştır. Buna göre Atatürk de kadının en önemli

Medenî Kanun'un kadına kazandırdığı şahsiyet, "eş ve ana vasıflarından" ayrılmamıştır.³³⁸

Kadın hakları bakımından Cumhuriyet dönemini, İnan'ın gözünde daha anlamlı kılan nokta, kadının tekrar siyasî haklarını elde etmesi, en eski devirlerden beri gösterdiği siyasî etkinliği tekrar gösterebileceğinin ilan edilmesidir. Türk kadınının siyasî haklarını elde etmesinde kendi payının önemini vurgulamak isteyen İnan, anılarında, Musiki Muallim Mektebi'nde verdiği yurt bilgisi derslerinde başından geçen bir olayı aktarır. İnan, ders verdiği sınıflarda, Belediye Yasasına göre bir seçim yaptırmış ve bu seçim uygulamasının sonunda bir öğrenci, mevcut yasaya göre kadınların seçme ve seçilme haklarının bulunmadığını göstererek İnan'a itiraz etmiştir. İnan bu olay nedeniyle yaşadığı sıkıntı ve üzüntüyü Atatürk'e anlatmış, bu olay vesilesiyle 1930 senesinin 3 Nisan günü kadınların Belediye seçimlerinde oy hakkı tanınmıştır.³³⁹

Türkiye'de kadınlara genel seçme ve seçilme hakkının tanınması ise 1934 yılını bulacaktır. Kadınları seçme ve seçilme haklarını 1924 yerine 1934 yılında kazanmalarını açıklayan iki görüş olduğunu aktaran Sancar'a göre bunlardan ilki kendi içinde bir meşrulaştırmaydı da aynı zamanda. Afet İnan'ın da savunduğu bu görüşe göre, 1924 yılında özellikle Büyük Millet Meclisi'nde hâkim olan hava, kadınların siyasî haklarını kazanmalarını kabul edecek durumda değildir. Dolayısıyla, öncelikle Meclis ve kamuoyu kadınların siyasî haklarının verilmesine hazırlanmalıydı. Daha eleştirel olan ikinci görüşe göre, 1920'li yıllarda kadınların hak taleplerini reddeden yönetim, 1930'lu yıllarda uluslararası politikanın giderek gerilmesinden dolayı, Türkiye'nin yükselen faşizme karşı liberal demokrasilerin yanında yer aldığını göstermek maksadı ile bu hakları kabul etmiştir. Diğer yandan Sancar, 1934 yılına gelindiğinde Kemalist rejimin kapalı otoriter karaktere bürünmüş olduğundan, hakların kazanılmasının kadınların durumunda bir ilerleme olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştür.³⁴⁰ 1924 yılında Mecliste kadınların seçme ve seçilme haklarını onaylayacak bir havanın olmadığı açıktır. Örneğin, 1924 Anayasasında oy verme hakkını belirleyen madde üzerinden yapılan görüşmelerde

görevi olarak analığı göstermiştir. Atatürk'ün konu hakkında düşüncelerine dair bir örnek için bkz. Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 165-166.

³³⁷ **age**, 162.

³³⁸ Afetinan, "Türk Kadın Haklarının Tanınmasının Kültür Devrimindeki Önemi", **Tarihten Bugüne**, 83.

³³⁹ İnan, **Prof. Dr. Afet İnan**, 104-106.

³⁴⁰ Sancar, **age**, 168.

Türk tanımından ne anlaşılması gerektiği sorusuna Celal Nuri Bey, Türk adından yalnızca erkeğin anlaşılması gerektiği cevabını vermiştir.³⁴¹ 1924 yılında kanun düzeyinde Türk yalnızca erkektir. İnan'ın çalışmaları ve buna benzer uğraşlar, 1934 yılına kadar kadının da Türkleştirilmesini sağlamıştır.

İnan'ın anılarında kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınmasının, Atatürk ve çevresindekilerin 1930'dan itibaren tartışılrsa da, devrin siyasî olayları nedeniyle 1934 yılına kaldığı ifade edilir. İnan anılarında kadınlara genel oy hakkı tanınması kararının alınacağını nasıl öğrendiğini de aktarmıştır. Buna göre 1934 yılında bir gece Atatürk, yanında İsmet İnönü ile birlikte İnan'ın kütüphanesine gelip, İnan'a İsmet İnönü'nün elini öpmesini, hükümetin kadınların milletvekili seçimlerinde oy kullanma hakkı için teklif vereceğini söylemiştir.³⁴² Bu anlatıya bakıldığında, kadınların genel oy haklarının kazanılmasında kadınların mücadeleleri ve kadının kendisi silinmiş, Atatürk ve İnönü'nün kişiliklerinde devlet öne çıkarılmıştır.

Kadın meselesinin, bir kadın tarafından inşa edilen bu resmî yorumunun güzel bir örneği, kadınların genel oy hakkını kazanmaları üzerine Ankara Kız Lisesi öğretmenlerinin hazırladığı toplantıda İnan'ın söyledikleridir: “Bundan ötürü biz Ankaları kadınların Büyük Millet Meclisine bağlılığımızı ve teşekkürlerimizi sunmamız gerekiyor.”³⁴³ Böylece kadın haklarının tanınması, İnan'ın çalışmasında bir “kazanım” şeklinde değil, bir tür “bağışlama” biçiminde görülmektedir. Bu sayede İnan, kadın hakları konusunda tüm kadın mücadelesini bir kenara bırakıp Atatürk ve Kemalizm merkezinde bir çizgiyi oluşturmuştur.

İnan için Türk kadınının siyasî haklarını kazanmasında Kurtuluş Savaşı'nın büyük bir yeri vardır. Türkiye'de başka yerlerde görüldüğü biçimde bir kadın mücadelesinin gerçekleşmediğini kabul eden İnan, milliyetçi bakış açısının etkisinin yanında, savaş yıllarını mücadelenin olmayışını mazur gösterecek biçimde kullanmak istemiştir. İngiliz kadınların verdiği benzer bir mücadele vermemiş olan Türk kadınının haklarını almalarını meşru kılacak bir dayanak arayan İnan, bu dayanağı Kurtuluş Savaşı'nda bulmuştur. Savaşta erkeklerle birlikte mücadele edip vatani kurtaran Türk kadını, tabiidir ki erkeklerle birlikte kurduğu Cumhuriyet rejimi

³⁴¹ age, 161.

³⁴² Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 181.

³⁴³ İsmail Uzun, “Afet İnan'ın Sosyo-Kültürel Çalışmaları”, **Tarih ve Günce: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, 116.

altında, haklarını ve hukukî eşitliği elde etmeliydi. Bu bakımdan Afet İnan'da Kurtuluş Savaşı tecrübesi, kadın hakları mücadelesinin eksikliğini ikame etmektedir.³⁴⁴

Kurtuluş Savaşı, yalnızca Afet İnan için önemli bir tema değildir. Kadın haklarının tanındığı o dönemde Kurtuluş Savaşı'nda kadınların erkeklerle birlikte vatan müdafaasına katıldıkları ve bu nedenle haklarını almaları gerektiği fikri yaygındır. 1934 senesinde kadınlara milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı veren kanunun teklifinde Başbakan İnönü, gerekçe olarak Türk kadınının Kurtuluş Savaşı'nda erkeklerle birlikte varanın kurtuluşu için mücadele ederek sınavını başarıyla verdiğinden bahsettiğinde, aynı argümanı resmî bir dayanak hâline getirmişti.³⁴⁵

Kurtuluş Savaşı'nın önemi, kadınları mecliste temsil edecek gruplara bakıldığında da anlaşılmaktadır. 18 Aralık 1934 tarihli Zaman Gazetesi'nde verilen habere göre seçilecek kadınların dörtte biri "ilim ve irfanile tanınmış tecrübeli ve münevver" kadınlardan seçilecekken, kalan dörtte üçlük kısım "İstiklâl harbinde fiilen savaşa iştirak etmiş, hatta sırtında cephaneye taşımış ve madalya almış" köylülerden olacaktır.³⁴⁶ Kurtuluş Savaşı'nın etkisi o kadar büyüktür ki, kadın hakları için mücadele eden kadınlar, Avrupa'da ilk feminist akıma mensup kadınların yaptığı gibi kadınların insan olmakla siyasî haklarını elde etmesi gerektiğini kanıtlama çabasına girmemişlerdir. Savaş boyunca erkeklerle birlikte vatan müdafaasına katılmış ve yeni devletin kurulmasında bedeller ödemiş olan kadınların vatandaşlık haklarını ve siyasal haklarını almak için başka kaynaklara, başka dayanaklara ihtiyacı yok gibidir. Afet İnan, özellikle bunun üzerinde durmaktadır.

Kadınların haklarını kazanmalarının önemini, milliyetçi yorumuyla, Atatürk'ün "Bir içtimaî heyet aynı gayeye bütün kadınları ve erkekleri ile beraber yürümezse, terakki, temeddün etmesine fennî imkân ve ilmî ihtimal yoktur."³⁴⁷ sözüne dayandıran ve bu söz ile özetleyen İnan'ın düşüncesinde hak-vazife ikiliği kendisine merkezde yer bulur. Buna göre kazanılan ya da verilen her hak, hak sahibi kişiye bir de sorumluluk yükler. Hak ve vazife (İnan için kuşkusuz millî vazife)

³⁴⁴ Afetinan, "Türk Kadınının Siyasî Haklarının Kazanılması", **Tarihten Bugüne**, 65.

³⁴⁵ Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 183.

³⁴⁶ **Zaman Gazetesi**, 18 Aralık 1934, 2, <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/67/1681/25364.pdf> [27.04.2019].

³⁴⁷ Afetinan, "Büyük 'Nutuk'ta Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi", **Bellekten**, c. 30, s. 120 (1966): 517.

birbirinden ayıramaz, ayrı düşünülemez. Böylece Türk kadını, doğal bir görevi olan ev hizmetlerini görüp çocuklarını yetiştirirken, kazandığı haklar neticesinde çalışmak, üretmek ve yönetmek sorumluluklarını yüklenmiştir. İnan'a göre Atatürk devrinde ve onun sayesinde en medenî memleketlerin kadınları ile aynı mertebeye yükselen Türk kadını kazandığı haklarla birlikte, milletin eşit yarısını oluşturduğu için eşit görev yüklenmiştir. Dünyaya eşitlik bakımından örnek olan milletin kadını, bu yüksek konumunun kendisine yüklediği sorumluluğu, milleti için çalışarak karşılayacak, kendisini yükselten milletin yükseltmek adına hareket edecektir. Türk kadını yüksek bir milletin kadınlığını temsil etmekle yükümlüdür.³⁴⁸

İnan'ın kadın çalışmaları, görüldüğü üzere, feminist bir bakış açısıyla değil, milliyetçi bir açıdan hazırlanmıştır. Bir yoruma göre Cumhuriyet'in kurguladığı ideal kadın tipini temsil eden İnan,³⁴⁹ kadın haklarının kazanılması üzerine en erken dönemlerinden itibaren çalışmış olmakla birlikte, hayatı boyunca yaptığı gibi, bu meselede de resmî sınırlar içinde ve kabul edilebilir biçimde çalışmıştır. Kendi anılarından anladığımız kadarıyla Afet İnan, başta tarih üzerine çalışmaktan çok kadın haklarının kazanılması için mücadele etmeyi düşünmüştür. Ancak, temel motivasyonu olan bu konuda hiçbir zaman radikal bir söylem inşa etmemiş, “radikal taleplere” meyilememiştir. İnan, kadın hakları konusundaki fikirleri ve çalışmalarında da Atatürk'ün sofrasından ayrılmamıştır. İnan, kadın haklarının kazanılmasında Atatürk'ün yerinin önemine her zaman vurgu yapmıştır.

Kadın haklarının kazanılması üzerinden Türk Devrimi'ni yücelten İnan, aynı zamanda, çalışmasıyla ideal bir Türk kadını tipi yaratmıştır. Ev içi ve ev dışı hayatını birlikte yaşaması gereken Türk kadını, toplumsal konumunu ikili bir biçimde elinde tutmalıydı. İnan, Türk kadınının kamusal alanda cinsiyetinden sıyrılmasını ve dönüştürülmek istendiği vatandaş olabilmesini, milletin bir yarısı olarak Türk milletine hizmet etmesini; özel alana girildiğinde ise, tam tersine, cinsiyeti üzerinden tanımlanan bir hayatı yaşamayı kabul etmesini ve eş ve anne olarak vazifelerini en iyi biçimde yerine getirmesini beklemiştir. İnan'ın gözünde Türk kadınının haklarını kazanma serüveni, tarihsel olarak önemli bir yeri olan özel alanda bazı güvenceleri

³⁴⁸ Afetinan, “Cumhuriyet Devrinde Kadın Haklarımız”, **Tarihten Bugüne**, 50.

³⁴⁹ İknur Meşe, “İki Kurgusal Metin Olarak Otobiyografi ve Tarih: Afet İnan Örneği”, **Fe Dergi** 4, s. 1 (2012), 33. Meşe İnan ile ilgili şunları yazmıştır: “Afet İnan, iyi eğitim almış, kültürlü biridir. Bundan dolayı eğitilmiş bir kadının yapması gerektiği gibi makyajsız, takı takmaz ve sadedir. Bu onun iffetli olduğunun da bir göstergesidir. Ve yine bu yüzden erkeklerle olan ilişkilerinde hep mesafelidir. Eğitilmiş ve kültürlü olmasına rağmen evlilik yaşantısında eşinin izni olmadan hareket etmez. Savaş görmüş, yokluk çekmiş bir neslin evladı olduğu için israfa karşıdır.”

kazanması ve kamusal alanda ise Türk olarak var edilmesi ve millete entegre edilmesi sürecidir.

5.SONUÇ

Milliyetçilik, insanlığın son 300 yıllını şekillendiren en önemli fikirlerden biridir. Ortaya çıktığı dönemden günümüze pek çok araştırmacı, düşünür ve akademisyen tarafından incelenmiş ve yorumlanmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise milliyetçilik hakkında eleştirel çalışmalar artmış, bu eleştirel çalışmalarla bağlantılı olarak milliyetçilik tartışmaları da farklı bir boyuta yükselmiştir.

Milliyetçilik tartışmalarında üç temel kamp olduğundan bahsedilebilir. Bu üç temel kampı birbirinden ayıran en önemli soru, milliyetçiliğin ve milletlerin doğum tarihidir. Primordialist düşünürler milletleri ve milliyetçilikleri verili kabul etmeye meyillilerdir. Milliyetçi tarihçilerin mensubu olduğu bu kampın karşısında ise milletleri ve milliyetçilikleri modern dönemin ürünü olarak gören modernistler bulunmaktadır. Bunlara göre modernleşmenin getirdiği siyasî, ekonomik ya da kültürel değişimler, milliyetçiliğin doğmasına sebep olmuşlardır. Modernistlere göre milletler, milliyetçiler tarafından üretilmiştir. Önce milliyetçilik doğmuştur. Etno-sembolcüler ise modernistlere yakın olmakla birlikte, her iki kampın iddialarına ve çıkarımlarına kuşku ile eleştirel yaklaşmaktadırlar. Etno-sembolcülere göre milliyetçilik ve milletler verili olmamakla birlikte, milletin kökeninin bu kadar yakın tarihlerde aranması doğru değildir. Buna göre her milletin karakterini şekillendiren etnik özellikleri vardır.

Türk milliyetçiliği, ortaya çıkışı itibariyle modernist düşüncüyü destekleyen bir örnektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çözümesinin önüne geçmek adına başlatılan modernleşme süreci, fikrî boyutta millî düşüncenin geliştiği süreç olmuştur. Osmanlılık ve İslâmlık kimliklerinin yanında bir Türklük alternatifi ortaya çıkmıştır. Balkan Savaşları ile birlikte imparatorlukta hâkim ideoloji konumuna kesin biçimde yükselen milliyetçiliğin yıldızı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilânı ile daha da parlayacak, 20'li ve 30'lu yıllar vatanın, devletin ve milletin inşasında en hareketli dönem olacaktır.

Türk milliyetçiliğinin modern dönem ve modernleşme sürecinin bir ürünü olması, modernist kuramlara sorunsuz biçimde uyduğu anlamına gelmemektedir. Milliyetçi yönetimlerin yükselişinin darbe ve devrim yollarıyla olması, siyasî dönüşüm modellerinin Osmanlı-Türk örneğinde karşılığını tam olarak bulamamasına sebep olmuştur. Ekonomik dönüşüm modellerinin temelinde sanayileşme ve kapitalizmin olması, bu modellerin de Türk milliyetçiliğini tam olarak açıklayabilmesini engellemiştir. Bilindiği gibi geç Osmanlı devrinde ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Anadolu'da sanayi, millî bilinci oluşturacak düzeyde gelişmiş değildir. Türk milliyetçiliğinin modernist modellere tam olarak uymamasının sebepleri Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu modellerde temel alınan bölgelerin dışında yer alması ve milliyetçiliğin doğduğu bölgede değil milliyetçiliğin dışarıdan tanındığı bir bölgede bulunmasıdır. Türk milliyetçiliğini şekillendiren iki temel özelliği, hem dışarıya hem de içeriye dönük tepkiselliği ve taklitçiliğidir.

Tepkisel olarak ortaya çıkan Türk milliyetçiliği, en parlak dönemi olan Kemalist Cumhuriyet döneminde, modern bir devletin ve yeni bir sistemin en temel kurucu değerlerinden biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'na karşı direnirken sınırları açıkça belli edilmiş bir vatanı inşa eden Türk milliyetçiliği, 20'li yıllarında modern ulus-devleti, arka arkaya gerçekleştirilen reformlar ile tesis etmiştir. 1930'lu yıllara gelindiğinde ise Türk milliyetçileri, vatan ve devleti, inşa edilecek Türk milleti ile tamamlama hedefi doğrultusunda harekete geçmişlerdir. Türk milletinin inşasında tarih çalışmaları esas araç olmuştur. İşte bu tarih çalışmaları, Türk milliyetçiliği tarihinde Afet İnan'ın yerini almasının sebebidir. İnan, Türk kimliğini inşa etmekle görevli tarihçilerin başında gelmiş, millî tarih yazımını hazırlayan ekibin en önemli parçalarından biri olmuştur.

Millî tarihçiliğin sembol ismi hâline gelen İnan, yaptığı çalışmalarla, hazırlanan *Türk Tarih Tezini* desteklemek için mücadele etmiş, yurtiçinde bir kültür devriminin yürütücüsü olmanın yanında, yurtdışında rejimin, devrimin ve yeni tarih anlatısının gönüllü temsilciliğini üstlenmiştir.

Atatürk'ün bir yazıcısı olduğunu, tarih alanında onun bir öğrencisi olduğunu söylemek ve tüm çalışmalarında Atatürk'ü bir meşruiyet kaynağı olarak görmekle bilimsel kişiliğini zedeleyen İnan, arkeoloji ve antropoloji temelli medeniyet tarihi çalışmaları ile Türk millî kimliğini inşa etme sürecinde önemli rol oynamıştır ve

kendisine yüklenen görevi yerine getirebilen başarılı bir ideolog/tarihçi olduğu kabul edilebilir.

Doktora çalışması kapsamında yürüttüğü 64000 kişiye uygulanan büyük antropoloji anketi, İnan'ın tarih tezine özgün katkısı olmuştur. Bu anket ve doktora tezi ile resmî tarih yazıcılarına, objektif olduğu iddia edilebilecek antropolojik kanıtları sağlayan İnan, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından fiziksel antropolojinin önemini kaybetmesi ve "ırk" kelimesinin tamamen olumsuz bir anlam yüklenmesi ile tarihçiliğindeki sınırlı özgün çalışmalardan birinden uzaklaşmak zorunda kalmış, tezini tamamladıktan sonra, sadece bir kez, yöneltilen eleştirilere yanıt verebilmek adına tezinden bahsetmiştir.

Özellikle temel çalışma alanının gözden düşmesi, *Türk Tarih Tezi* çalışmalarının eski hızını kaybetmesi ile birlikte, en başında üzerinde çalışmak istediği konu olan Türk kadınının hakları üzerinde yoğunlaşan İnan'ın bu konuya yaklaşımının da tamamen milliyetçi açıdan olduğu anlaşılmıştır. Türk kadınının haklarının kazanılması ve Türk kadınının tarihi üzerine yaptığı çalışmalar, Kemalist devrimi ve başta Atatürk olmak üzere Kemalist kadroyu yüceltmek ve Türk kadınının tarihini resmî tarih içine ekleyebilmek, Türk kadınını da inşa edilmiş Türk milletine entegre etmek amaçlarını güdüyordu.

Örnek Türk kadını olarak görülen Afet İnan, Türk kadınının sosyal durumu ve siyasî hakları üzerinde dururken ideal Türk kadınını yaratma çabası sergilemiş, kadın hakları konusuna uluslararası karakterde bir yaklaşımdan özellikle kaçınmış ve çalışmalarını "kadın" üzerine değil "Türk kadını" üzerine yöneltmekle feminist değil, milliyetçi bir kadın hakları ve tarihi yazımını amaçladığının işaretini vermiştir. İnan, bir kadın olarak, Türkiye'de milliyetçilik ve feminizm arasındaki ilişkinin açıklanmasında en güzel örneklerden birini vermiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Tezler

- Afetinan, A. **Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu (64.000 Kişi Üzerinde Anket)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.
- _____. **Tarih Üzerine İnceleme ve Makaleler**. Ankara: Akın Matbaası, 1960.
- _____. **Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi (H. 602-M. 1206)**. Hacettepe Üniversitesi Yayınları No:8.
- _____. **Tarihten Bugüne**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.
- _____. **Cumhuriyetin Ellinci Yılı İçin Köylerimiz**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978.
- _____. **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1982.
- _____. **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- _____. **Life and Works of Pirî Reis: The Oldest Map of America**. çev. Leman Yolaç, Engin Uzmen. Ankara: Turkish Historical Society, 2008.
- Akçura, Yusuf. **Türkçülük**. İstanbul: Toker Yayınları, 2006.
- _____. **Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar**. haz. Arslan Tekin. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Aksakal, Hasan. **Türk Politik Kültüründe Romantizm**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Akyol, Taha. **Ama Hangi Atatürk**. İstanbul: Doğan Kitap, 2014.
- Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**. çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- Atalay, Onur. **Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Aydemir, Şevket Süreyya. **Tek Adam: Mustafa Kemal 1922-1938**. c. 3. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009**. Ankara: İmge Kitabevi, 2013.

- Breuilly, John. **Nationalism and the State**. Manchester: Manchester University Press, 1985.
- Collingwood, Robin George. **Tarih Tasarımı**. çev. Kurtuluş Dinçer. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996.
- Copeaux, Etienne. **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Coşkuner, Evrim Armağan. "Milli Devletin İnşasında Ayşe Afet İnan". Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Çalen, Mehmet Kaan. **Osmanlılık ve İslâmcılık Karşısında Türkçülük**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Descartes, René. **Aklın Yönetimi İçin Kurallar**. çev. Engin Sunar. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Durakbaşa, Ayşe. **Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Ersanlı, Büşra. **İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Fikret, Tevfik. **Bütün Şiirleri**. haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2004.
- Gellner, Ernest. **Uluslar ve Ulusçuluk**. çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: Hil Yayınları, 2013.
- Georgeon, François. **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**. çev. Alev Er. Ankara: Yurt Yayınları, 1986.
- Gökalg, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Guibernau, Montserrat. **Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century**. Cambridge: Polity Press, 1996.
- Hayes, Carlton J. H.. **Milliyetçilik: Bir Din: Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusçuluk" Tasavvuru**. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Hobsbawm, Eric J. **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit Gerçeklik**. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İğdemir, Uluğ. **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973.
- İğdemir, Uluğ. **Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- İkinci Türk Tarih Kongresi: Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**. İstanbul: Kenan Matbaası, 1943.
- İnan, Afet, Enver Ziya Karal. **Atatürk Hakkında Konferanslar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1946.
- İnan, Arı (haz.). **Prof. Dr. Afet İnan**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.
- Karpat, Kemal. **Osmanlı Modernleşmesi**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Kohn, Hans. **Die Idee Des Nationalismus**. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1962.

- Kösoğlu, Nevzat. **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- Kurt, Ümit. **“Türk’ün Büyük Biçare Irkı”**: Türk Yurdu’nda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916). İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Maksudyan, Nazan. **Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi, 1925-1939**. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**. ed. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Mazower, Mark. **Balkanlar: Bizans’ın Çöküşünden Günümüze**. çev. Ayşe Ozil. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Münüsoğlu, Hasan. “Türkiye’de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım: DTCF Örneği”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2010.
- Oran, Baskın. **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Özbozdağlı, Özer, Nizam Önen. **İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1911 Kongresi ve Siyasi Programı: İttihat ve Terakki Cemiyetinin En Uzun Yılı**. Ankara: Detay Yayıncılık, 2017.
- Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Özkırımlı, Umut, Spyros A. Sofos. **Tarihin Cenderesinde: Yunanistan ve Türkiye’de Milliyetçilik**. çev. Sezin Tekin Özşakıncı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Perinçek, Mehmet. **Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri, Sovyet Arşiv Belgeleriyle**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.
- Pontus Meselesi**. haz. Yılmaz Kurt. Ankara: T.B.M.M. Basımevi, 1995.
- Poulton, Hugh. **Top Hat, Grey Wolf and Crescent**. London: Hurst & Company, 1997.
- Smith, Anthony D.. **Ulusların Etnik Kökeni**. çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir. Ankara: Dost Kitabevi, 2002.
- _____. **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**. çev. Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Atif Yayınları, 2013.
- _____. **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**. çev. Bilge Firuze Çallı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Tarih I: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, (1931-1941)**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.
- Tarih II: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, (1931-1941)**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.
- Tarih III: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, (1931-1941)**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.

- Taşkıran, Tezer. **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**. Başbakanlık Basımevi, 1973.
- Timur, Taner. **Türk Devrimi ve Sonrası**. Ankara: İmge Kitabevi, 2013.
- Toprak, Zafer. **Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji**. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- Tunçay, Mete. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- Türk Tarih Kurumu. **Türk Tarih Kurumu**. Ankara, 1970.
- Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.
- Türk Tarihinin Ana Hatları: Methal Kısmı**. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Uzun, İsmail. "Düşünce ve Uygulamaları ile Atatürk'ün Manevi Kızı Afet İnan". Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2018.
- Yıldız, Ahmet. **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Zakari, Andre. "A Modernist Approach Towards Turkish Nationalism: The Case Of Language Policies in Early Republican Turkey 1928-1938". Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Makaleler ve Tebliğler

- A[gop] D[ilaçar]. "L'Anatolie, Le Pays De La 'Race' Turque: Yazan: Afet Sosyoloji Doktoru". **Türk Dili Belleten**. c. 2, s. 1-2 (1940): 47-52.
- Afetinan, A. "Atatürk ve Tarih Tezi". **Belleten**. c. 3, s. 10 (1939): 243-246.
- _____. "Türkiye Tarihi ve Antropolojisi Üzerine". **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**. c. 7, s. 1 (1949): 203-235.
- _____. "Atatürk'ün Bana Yazdırdıkları". **Belleten**. c. 18, s. 72 (1954): 429-439.
- _____. "Kayseri'nin 749 Yıllık Şifaiye Tıp Medresesi". **Belleten**. c. 20, s. 78 (1956): 217-222.
- _____. "Büyük 'Nutuk'ta Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi". **Belleten**. c. 30, s. 120 (1966): 515-523.
- _____. "Kurtuluş Savaşının Bazı Belgeleri ve Atatürk'ün İnkılap Prensipleri". **Belleten**. c. 32, s. 128 (1968): 553-566.
- _____. "Ankara'nın Eski Evleri, Türk Ev Kültürü, Müze Evler". **Belleten**. c. 37, s. 145 (1973): 123-128.
- Alkan, Mehmet Ö. "Resmî Tarih Tartışmalarının Neresindeyiz?". **Türkiye'de Akademik Tarihçilik**. ed. Ahmet Şimşek, Alaattin Aköz. İstanbul: Kronik Kitap, 2017: 76-97.
- Aydın, Suavi. "Türk Tarih Tezi ve Halkevleri". **Kebikeç**. s. 3 (1996): 107-130.

- Aytekin, Attila. "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu: 1703-1908: Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında". **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**. haz. Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu. İstanbul: Yordam Kitap, 2016: 47-93.
- Bilici Altunkaya, Handan. "Ulus-Devlet Kavramının Ortaya Çıkış Sürecinde Arkeoloji". **Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**. c. 5, s. 2 (2018): 2-11.
- Daldal, Aslı. "Afet İnan, Fuat Köprülü ve Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Tartışmalar". **Toplum ve Bilim**. s. 92 (2002): 234-248.
- Demir, Remzi. "Afet İnan ve Türk Antropoloji Tarihindeki Yeri". **Bilim ve Ütopya**, s. 185 (2009): 41-48.
- Demircioğlu, Halil. "Antropoloji ve Tarih". **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**. c. 6, s. 1-2 (1948): 49-67.
- Demirel, Fatma Arzu. "Türkiye Antropolojisinin Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine". **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c. 3, s. 4 (2011): 128-134.
- Duva, Özlem. "Immanuel Kant". **Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Žižek'e**. ed. Ahu Tunçel, Kurtul Gülenç. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013: 309-325.
- Eyice, Semavi. "Türk Tarihinin Anahatları". **Bellekten**. c. 32, s. 125-128 (1968): 509-526.
- Göktürk, Eren Deniz (Tol). "1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri". **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 4: Milliyetçilik**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003: 103-116.
- Günaltay, Şemsettin. "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahrî Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra". **Bellekten**. c. 3, s. 10 (1939): 273-274.
- Hanioğlu, Şükrü. "Türkçülük". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. c. 5. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1394-1399.
- _____. "Batıcılık". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. c. 5. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1382-1388.
- _____. "Osmanlıcılık". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. c. 5. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1389-1393.
- Hobsbawm, Eric J. "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek". **Geleneğin İcadı**. der. Eric Hobsbawm, Terence Ranger. çev. Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006: 1-18.
- Koçak, Cemil. "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları". **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 4: Milliyetçilik**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003: 37-43.
- Meşe, İlknur. "İki Kurgusal Metin Olarak Otobiyografi ve Tarih: Afet İnan Örneği". **Fe Dergi 4**. s. 1 (2012): 28-41.
- Pittard, Eugène. "Atatürk'ün Hatırasını Tazim". **Bellekten**. c. 3, s. 10 (1939): 183-189.
- _____. "Neolitik Devirde Küçük Asya ile Avrupa Arasındaki Antropolojik Münasebetler". **İkinci Türk Tarih Kongresi: Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**. İstanbul: Kenan Matbaası, 1943: 65-84.

- _____. “Antropoloji ve prehistoryayı diriltten bir devlet başkanı: Kemal Atatürk”. **Bilim ve Ütopya**. çev. Nurmelek Demir. s. 185 (2009): 49-54.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre. “Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi”. **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**. c. 2, s. 6 (2015): 1-27.
- Tanyeri-Erdemir, Tuğba. “Archaeology as a Source of National Pride in the Early Years of Turkish Republic”. **Journal of Field Archaeology**. c. 31, s. 4 (2006): 381-393.
- Toprak, Zafer. “Adem ve Havva’dan Homo-Alpinus’a: Eugène Pittard ve Türk Tarih Tezi”. **Toplumsal Tarih**. s. 206 (2011): 16-29.
- _____. “Balkan Harbi, İntikam ve ‘Ötekileştirme’ Süreci”. **Toplumsal Tarih**. s. 228 (2012).
- Uslu, Ateş, E. Attila Aytakin. “1908-1923: Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında”. **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**. haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu. İstanbul: Yordam Kitap, 2016: 97-199.
- Uzun, İsmail. “Afet İnan’ın Sosyo-Kültürel Çalışmaları”. **Tarih ve Günce: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Dergisi**. c. 2, s. 4 (2019): 103-126.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Türk Tarihi Yazılırken: Atatürk’ün Alâka ve Görüşlerine Dair Hatıralar”. **Bellekten**. c. 3, s. 10 (1939): 349-353.
- Van Den Berghe, Pierre. “A Socio-Biological Perspective”. **Nationalism**. ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith. New York: Oxford University Press, 1994: 96-103.

Gazeteler

Ağaoğlu, Ahmed. “Yusuf Akçura”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 13 Mart 1935.

Zaman Gazetesi. 18 Aralık 1934.
<http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/67/1681/25364.pdf> [27.04.2019].

ÖZ GEÇMİŞ

Çağatay Kayıkcı 1994 yılında İstanbul'da doğdu. Lisans öğrenimini, 2012-2016 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. 2016 yılından itibaren Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans eğitimi almaktadır.

